

**T.C
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**HAFIZ-I EBRU'NUN ZEYL-İ CAMİ'ÜT -TEVÂRÎH-İ REŞİDÎ'SİNDE
SULTAN OLCÂYTÛ VE EBÛ SA'İD DÖNEMLERİNE DAİR
KAYITLAR**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**TEZ DANIŞMANI
Prof. Dr. Muammer GÜL**

**HAZIRLAYAN
Abdulcelil IŞIK**

**ŞANLIURFA
2012**

T.C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalına bağlı Orta Çağ Bilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisiyim. Hazırlamış olduğum,“Hafız-ı Ebrû'nun Zeyl-i Cami'üt- Tevârîh-i Reşîdi'sinde Sultan Olcâytû ve Ebû Sa'id Dönemlerine Dair Kayıtlar” konulu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi beyan ederim.

(28/08/2012)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin

Adı ve Soyadı

Abdulcelil IŞIK

İmzası

YAZIŞMA ADRESİ:

Şanlıurfa Fen Lisesi Lojmanı Kat:4 No:8 Karaköprü/ ŞANLIURFA

Tlf. Kod. (0.505) 2203206

EK - 2 ONAY SAYFASI

Prof. Dr. Muhammed Gül danışmanlığında, Abdullah Gül'ün hazırladığı "12-1 Ebru'nun Zeyli Camii'ye Tevrihi ve Sultan Olması" konulu bu çalışma 20.10.2012 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Tarih (Orta Çağ) Ana-bilim Dalı'nda Yüksek Lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Muhammed Gül A. — M

Üye : Prof. Dr. Kasım Süccü

Üye : Prof. Dr. Mehmet Arslan

Bu Tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım

Prof. Dr. Abdurrahman ELMALI

DEKAN

Prof. Dr.

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntıların, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER	i
KISALTMALAR	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜELLİF VE ESERLERİ

A. MÜELLİFİN HAYATI.....	3
1 İsmi ve Nesebi.....	3
2 Doğum Yeri.....	4
3 Doğum Tarihi.....	4
B. MÜELLİFİN ESERLERİ.....	7
1 Zübdetü't-Tevarih-i Baysungurî.....	7
2 Zeyl-i Kitab-ı Zafernâme-i Nizameddin-i Şamî.....	8
3 Coğrafya-yi Hafız-i Ebru.....	8
4 Tarih-i Âl-i Muzaffer.....	8
5 Tarih-i Mülûk-i Kert.....	8
6 Padişahî-i Toga Timur ve Padişahî-i Emîr Veli b. Şeyh Ali Hindu.	8
7 Tarih-i Serbedariyye ve Savaşlarının Akibeti.....	8
8 Tarih-i Şahruh Mirza.....	8
9 Zeyl-i Camiü't-Tevarih-i Reşidî.....	8

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN GAZAN'IN ÖLÜMÜNE KADAR MOĞOL TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

A. MOĞOLLAR VE CENGİZ HAN.....	10
1. Altın Orda Devleti.....	11
2. Çağatay Devleti.....	12
3. Kubilay Devleti.....	13
4. İlhanlı Devleti.....	14

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEYL-İ CÂMİ'Ü'T-TEVÂRİH-İ HOCÂ REŞİDE'D-DÎN FADLULLAH

A. SULTAN GAZAN HAN'IN ÖLÜMÜ	25
B. OLCAYTU DÖNEMİ.....	27
1. Olcâytû'nun Tahta Çıkması.....	27
2. Sultaniye Şehrinin İmârı ve Kalesinin Yapılması.....	28
3. Gîlân'a Seferler.....	30
4. Emîr Dânişmend Bahâdır'ın Horasan'a Gönderilmesi.....	36
4.1. Dânişmend Bahâdır'ın öldürülmesi.....	42
4.2. Emîr Yesâvûl'un Horâsân'a gönderilmesi.....	48
5. Şam Emirlerinin Sultan Olcâytû'nun Yanına Gelmeleri.....	50
6. Vezir Hoca Sa'd El-Dîn Âvcî'nin Şehâdeti ve Hocâ 'Alîşâh Tebrizî'ye Vezirlik Makamının Verilmesi.....	51

7.	Sultan Olcâytû'nun Şâm'a Yönelmesi.....	52
8.	Şehzâde Kebek (Köpek) ve Şehzâde Yesâvur'un Diğer Birkaç Şehzâde ile Maverâünnahir'den Horasan'a Gelmeleri ve Bûcây'ın Öldürülmesi.....	53
9.	Şehzâde Ebû Sa'îd'in Horâsân'a Gönderilmesi.....	56
10.	Şehzade Yesavur'un Şehzade Köpekle Savaşması.....	58
11.	Hoca Reşideddîn ve Hoca Taceddîn ['Alî Şah]'ın Müşterek Vezirliği.....	60
12.	Sultan Olcaytu'nun Ölümü.....	61
C.	EBU SA'ÎD BAHADIR HAN DÖNEMİ.....	63
1.	Ebu Sa'îd'in Tahta Çıkması.....	63
1.1.	Emir Yesavul'un Öldürülmesi ve ardından yaşanan gelişmeler.....	64
2.	Vezir Hoca Reşideddîn'in Şehadeti.....	66
3.	Şehzade Yesavur ve Ebu Sa'îd'in Birbirlerine Yazdıkları Taahhütnameler.....	68
4.	Etraftaki Padişahların Fitne Çıkarması ve Müteakip Olaylar.....	71
5.	Horasan'da Vuku Bulan Fitne ve Karışıklık.....	73
5.1.	Şehzade Yesâvur'un Sicistân taraflarına yönelmesi.....	75
5.2.	Şehzade Yesavurun Horasan taraflarına yönelmesi.....	77
6.	Emirlerin Vakı'ası ve Emir Çoban'a Karşı Ayaklanmaları.....	81
7.	Sultan Ebu Sa'îd'in Emirlerle Savaşı.....	84
7.1.	Emir Hüseyin'in Horasan'a gitmesi ve vuku bulan hadiseler.....	88
7.2.	Şehzade Yesavur'un öldürülmesi.....	94
7.3.	Polad'ın Erkonay ve Gazân ile savaşı.....	96
8.	Emir Çoban'ın Oğlu Timurtaş'ın Anadolu'da Muhalefeti ve Tekrar İtaatı.....	96

9.	Hoca Taceddîn Ali Şah'ın Vefatı.....	97
10	Melik Nusreteddîn 'Adil'in Vezirliği.....	98
11.	Emir Çoban'ın Özbek Ulusuna Gitmesi.....	98
12.	Sultan Ebu Sa'id'in Çoban ve Çobanoğulları Hakkında Tavır Değiştirmesi.....	99
12.1.	Emir Çoban'ın Horasan'a gitmesi.....	101
12.2.	Dımaşk'ın Emirliği ve sonunun hazırlanması.....	102
12.3.	Padişahın Emir Çoban'ın ortadan kaldırılması için mektup göndermesi.....	104
12.4.	Vezirlik görevinin Gıyaseddin Muhammed bin Reşid'e tevdi edilmesi.....	105
12.5.	Çoban'ın Dımaşk'ın öldürülmesini haber alması.....	105
12.6.	Melik Nusret el-Dîn Adil'in öldürülmesi.....	106
12.7.	Emir Çoban'ın intikamını almak üzere Bağdat'a gitmesi	107
12.8.	Emir Çoban'ın hezimete uğraması.....	108
12.9.	Emir Çoban'ın çocukları.....	110
12.10.	Sultân'ın Bağdâd Hâtûn ile evlenmesi.....	113
12.11.	Nârî Tuğây ile Tâştîmûr'un isyanı ve katledilmeleri.....	114
12.12.	Emîr Şeyh Hasan'ın Kemâh Kalesi'ne gönderilmesi.....	115
12.13.	Müsâfir İnâk'ın vakıaları ve sırasıyla Emîrler'in tutuklanmaları.....	116
12.14.	Sultân Ebû Sa'id'in vefâtı.....	117
	SONUÇ.....	119
	EKLER.....	122
	EK: 1. Zeyl-i Camiü't-Tevârîh'in Topkapı Nüshası'nın ilk sahifesi.....	122
	EK: 2. Zeyl-i Camiü't-Tevârîh'in Topkapı Nüshası'nın son sahifesi.....	123
	EK: 3. Zeyl-i Camiü't-Tevârîh'in Süleymaniye Kütüphanesi Damat	

İbrahim Paşa Kitaplığı Nüshası'nın ilk sahifesi.....	124
EK: 4. Zeyl-i Camiü't-Tevârih'in Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa Kitaplığı Nüshası'nın son sahifesi	125
KAYNAKLAR.....	126
SUMMARY.....	130
ÖZET.....	131

KISALTMALAR

A.g.e /a.g.e.	: Adı Geçen Eser
A. Ü. DTCFD	: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
DİA	: Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
D.İ.P.	: Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi
Dt.	: Doktora tezi
Enst.	: Enstitü
H.	: Hicri
İA.	: İslam Ansiklopedisi (Milli Eğitim Bakanlığı)
İ.Ü.	: İstanbul Üniversitesi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
nr.	: Numara
nşr.	: Neşir
öl.	: Ölüm
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
Terc.	: Tercüme eden
vd.	: Ve devamı
Yay.	: Yayımlayan

ÖNSÖZ

Hafız-ı Ebrû'nun *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî* isimli eseri Sultan Olcaytu ve Ebu Sa'îd Bahadır Han dönemleri ile ilgili çok önemli bir kaynak konumundadır. Eser, H. Beyanî tarafından H. 1317 yılında Tahran'da neşredilmiştir. Ancak gerek ülkemizdeki gerekse yabancı araştırmacıların genellikle bu eser (*Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî*)' in içindeki bilgilerden yararlanırken birkaç paragraf veya sayfadan alıntı yaparak yararlandıklarını müşahede ettim. Bu eserin içinde özellikle çok önemli bir yer tutan Ebû Sa'îd Bahadır Hân ve Olcâyâtû Sultan dönemlerinin bir bütünlük içerisinde çalışılmadığını fark ettim. Bu konularda Ebu Sa'îd dönemi ile ilgili olarak H. Peyrovi Milani'nin yayınlanmamış Doktora çalışması dışında dikkate değer bir çalışma mevcut değildir.

Bu tez konusunu seçerken, ilk önce H. Beyanî'nin *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî* neşrinden yola çıkmak istedim. Ancak buradaki bazı kelime değişiklikleri ve eksiklikleri dikkatimi çekti. Bunun üzerine Bu çalıştığım konuyla ilgili olarak Hafız-ı Ebrû'nun *Zeyl-i Câmi'ü't-Tevârih-i Reşîdî* isimli eserinin Türkiye'de bulunan nüshalarını araştırdım. Bunlardan ilk önce Süleymaniye Kütüphanesinde Damat İbrahim Paşa Nüshasına ulaştım. Fakat buradaki nüshanın yazılışında müstensihin titizlik göstermediğini fark ettim. Bunun üzerine eserin Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki nüshasını elde etmenin gayreti içerisine girdim. Ancak buradaki nüshayı uğraşlar neticesinde yaklaşık bir aylık bir zaman zarfı içerisinde alabildim. Resimler profesyonelce çekilmediğinden kitaptaki altın renkli başlık ve kelimelerin okunması zorlaştı ve bu nedenle eserin okunmasında daha da titiz davranma gerekliliği hâsıl oldu.

Netice itibariyle bu çalışmada; Süleymaniye Kütüphanesi'ndeki Damat İbrahim Paşa Nüshası ile Topkapı Sarayı Kütüphanesindeki nüsha ve H. Beyanî'nin neşri (Paris nüshası esas alınmıştır.) karşılaştırıldı. Bu üç nüshanın aralarındaki farklılıklar dipnotlarda belirtildi. Bu çalışmada, Hafız-ı Ebrû'nun Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndeki, B. 282, 699^b-744^b nüshası esas olarak alındı.

Tezin hazırlanması sürecinde yardımlarını benden esirgemeyen ve her türlü sıkıntıda desteklerini yanımda hissettiğim çok değerli Danışman Hocam Tarih Bölüm Başkanı Sayın Prof. Dr. Muammer GÜL'e müteşekkirim. Ayrıca bu çalışma içinde geçen Ayet ve hadisler ile Arapça bazı ibarelerin daha iyi anlaşılması için engin bilgilerinden yararlandığım Babam M. Latif IŞIK'a teşekkürü bir borç bilirim.

Abdulcelil IŞIK

Şanhurfa 2012

GİRİŞ

Moğolların Cengiz Han ile birlikte güçlü bir siyasal birliğe kavuşması, Asya'da ve özellikle Yakın Doğu coğrafyasında siyasal, kültürel, sosyal ve dini gelişmeler üzerinde etkileri uzun süre devam edecek bir tarihsel gelişmenin de başlamasına neden olmuştur.

Moğolların İlhanlı şubesi, Anadolu Selçuklularını 1243 Köseadağ Savaşı'nda yenerek Anadolu'yu denetimine alması ve atadığı valiler aracılığıyla yönetmesi nedeniyle Anadolu insanının hafızasında daha çok olumsuz bir çağrışıma neden olmuştur. Buna benzer bir diğer hadise ise Timur'un Osmanlıları Ankara Savaşı'nda yenerek Anadolu'da sebep olduğu fetret ve dağılmayla karşı karşıya kalınan dönem gelir. Böylece biri Anadolu Selçukluları döneminde diğeri ise Osmanlılar döneminde olmak üzere İran üzerinden gelerek Anadolu'da fetret ve dağılmayı başlatan benzer özellikte iki önemli olay vuku bulmuştur.

Bu her iki olay da bir birinin devamı niteliğinde görünmektedir. İkisinde de Asya'ya hâkim olmak isteyen gücün, önce Anadolu ve çevresinde hâkimiyet sağlamaya çalışması ve buradaki siyasal gücü yok etmek veya en azından pasifize etmeye çalışması Anadolu'nun buradaki stratejik önemini de gözler önüne sermektedir.

Bu tezin konusu içerisinde Sultan Olcâytû ve Ebu Sa'îd dönemlerinde meydana gelen gelişmeler ve bu gelişmelerin Anadolu üzerindeki etkileri anlatılmaktadır.

Tezimiz üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölüm Müellif ve eseri hakkında bilgiler içermektedir. Şimdiye kadar Hafız-ı Ebrû ile ilgili olarak verilmiş teferruatlı bir bilgi mevcut değildir. Ramazan Şeşen'in *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı* adlı çalışması ile *İA* (İslam Ansiklopedisi) "*Hafız-ı Ebru*" Maddesi'nin verdiği bilgiler ve H. Beyânî'nin *Zeyl-i Câmîü't-Tevârih-i Reşîdi*'nin neşri dikkate değer çalışmalardandır.

Bu bölümde Hafız-ı Ebrû'nun adı, nesebi, lakabı, doğum tarihi, doğum yılı ve ölüm yılı hakkında ayrı ayrı bilgiler verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde Moğol Tarihi, Cengiz Hân'dan başlamak suretiyle Altınorda, Çağatay, Kubilay ve İlhanlıların Olcâytû'ya kadar olan tarihi bir hülasa şeklinde verilmiştir.

Üçüncü Bölümde Sultân Olcâytû dönemi ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Sultan Olcâytû'nun Padişahlığa getirilişi, adının veriliş hikâyesi, onun döneminde Anadolu'nun durumu ve burada görev alan Anadolu valileri, Olcâytû'nun hükümdarlık süresi içerisinde çıkan ayaklanmalar ayrıntılı olarak verilmiştir.

Ayrıca Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın saltanat tahtına geçişi, saltanatının ilk yıllarında Emîr Çoban'ın denetimi ve rakiplerini saf dışı bırakması, Ebû Sa'îd Bahâdır Hân'ın Bağdat Hatun'a olan ilgisi ve bu nedenle Emîr Çoban ile aralarının açılması konuları işlenmiştir. Ayrıca Emîr Çoban'ın çocuklarının tanıtımı ve Emîr Çoban'ın oğlu Timûrtaş'ın Anadolu'da kendi adına Hutbe okutup para bastırması, İsyanın bastırılması ve sonraki gelişmeler ile Ebû Sa'îd'in ölümü vd. önemli konular ele alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

MÜELLİF VE ESERLERİ

A. MÜELLİFİN HAYATI

1. İsim ve Nesebi:

Hafız-1 Ebru adı ile tanınan Şıhabü'd-din Abdullah b. Lütfullâh bin Abdurreşid el-Havâfî el- Med'û be-Hafız Ebrû Timûrlu döneminin meşhur tarihçilerinden biridir. Onun hayatının başlangıç yıllarıyla ilgili kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır.

Hafız-1 Ebrû'nun isim ve nesebi ihtilaflı bir mevzudur. Fakat kendisi ismini **“Abdullah b. Lütfullâh bin Abdurreşid el- Bihdâdenî el-Med'û be- Hafız-1 Ebrû”** olarak belirtir¹.

Hafız-1 Ebrû, künyesini zikretmediği halde *Tarih-i Matla'-ı Sa'dîn*'in müellifi Aburrazzak Semerkandî gibileri onu **“Nureddîn”** olarak tanıtır. Diğer tarihçilerin çoğu onun sözüne dayanırlar. Fakat Hafız-1 Ebrû'nun çağdaşı ve *Tarih-i Mücmel*'in sahibi Fasîhî Havâfî onu **“Şahabeddîn”** olarak tanıtır².

“Hafız-1 Ebrû”nun lakabı konusu önemli tarih eserleri incelendiğinde açıklığa kavuşur. Bazısı “Bitişik Kaşları” olduğundan bu isimle anıldığını belirtir. Diğer bir kısım ise; onun aslen Bastâm hududunda olan Horasan'ın İber ülkesi'nden olduğunu ve İberî'nin Ebrû'ya dönüştüğünü belirtmektedir. Onu Hâfız lakabıyla isimlendirenlerden bir grup ise iki manadan biriyle isimlendirilmesinin gereğini belirtmektedir. Bunlardan biri Kur'ân-ı Kerîm'i ezbere bildiği, diğeri ise yüz bin hadis ezberlediğinden dolayı Hafız ismiyle isimlendirildiğini söylemektedir.³

¹ Bkz. Tarih-i Kert'in mukaddimesi, el yazması nüsha, Kütüphane-i Melik, Tahran, Bkz. Hafız - 1 Ebru, *Zeyl - î Câmî'üt - Tenvârîh - i Reşîdî*, Yay., H. Beyani, Tahran, 1317. s. ت.

² H. Beyani, *a.g.e.*, s. ت.

³ H. Beyani, *a.g.e.*, s. ث.

Hafız- 1 Ebrû'nun isminin “Âbrû” olarak yazılması doğru değildir. Çünkü görülen nüshaların hiçbirinde onun lakabı “Âbrû” yani elif-i memdûde ile yazılı değildir⁴.

2. Doğum Yeri:

Hafız-1 Ebrû'nun doğum yeri de ihtilaflıdır. Abdurrazzak Semerkandî onun doğum yerini Herat, yetiştiği yer olarak Hemedân'ı belirtir⁵. Bundan da Hafız-1 Ebrû'nun uzun süre Hemedân'da yaşadığı anlaşılmaktadır⁶.

Tarih-i Matla'-ı Sa'dîn'de: “...ve bu yerde Zübdetü't-Tevârîh-i Baysungurî son buldu. Fasihlerin en fasihi tarihçilere oranla en âlimi Nur el- Millet Ve'd-Dîn Lutfullah Hafız-ı Ebrû el-Herevî doğumlu olarak şöhret bulan ve el- Hemedânî Gafarallah'ın te'lifinden ...” ibaresinin Zübdetü't-Tevârîh-i Baysungurî kitabının son açıklamalarında geçtiğini yazmıştır.

Fasihî Havâfî, Hafız-1 Ebrû'yu “Havâfî” olarak tanıtır ve *Kitâb-ı Mücmel*'de, “Hafız-ı Ebru olarak bilinen Mevlânâ şehâbeddîn Abdullah el- Havâfî'nin vefâtı...” şeklinde rivayet etmiştir⁷.

Fakat Hafız-1 Ebrû'yu zikretmiş olan eski ve yeniçağ tarihçilerinin tamamı Abdurrazzak Semerkandî'yi takip etmiş ve onu Herâtlı olarak tanıtmışlardır. H. Beyânî, Fasîhî Havâfî'nin sözünü senet olarak kabul ederek onu Hafız-1 Ebrû el-Havâfî olarak tanıtmaktadır.

3. Doğum Tarihi:

Hafız-1 Ebrû'nun doğum tarihi aydınlık değildir. Tarih yazıcılarından hiç biri doğum tarihinden bahsetmemiştir. Ancak bilginlerin kitaplarında şu şekilde geçmiştir: “... ve o [Hafız-ı Ebrû] Emîr Tîmûr Gürgân döneminin bilginlerindedir. O padişahın teşvik ve terbiyesiyle yetişmiş ve Mîrzâ Şahrûh Şâh Gürgân'ın saltanatında yaklaşık yirmi sekiz yaşında bulunmaktadır. Hafız-ı Ebrû'nun onlarla

⁴ H. Beyani, a.g.e., s. ٥.

⁵ Kadî Nurullah, Şûster ve diğer bazıları Hemedânlı olarak tanıtırlar. Bkz. H. Beyani, a.g.e., s. ٥.

⁶ H. Beyani, a.g.e., s. ٥.

⁷ Edward Browne, *Tarih-i Edebiyat-ı İran ez Ağaz Ahd-ı Safevîye ta Zaman-ı Hazır*, Çev. Reşid Yasemi, C. 3, Tahran 1316, s. 426; Bkz. H. Beyani, a.g.e., s. ٥.

çağdaş olduğu veya bazısıyla dostluk kurduğu meşhur ilim adamlarından biri *Zâfernâme-i Tîmûrî'nin sahibi Mevlânâ Şerefeddîn Alî Yezdî'dir. İkincisi Dervîşlerden Ni'metullahiyye taifesinin lideri Emîr Nureddîn Şâh Ni'metullâh Velî'dir. Üçüncüsü Meşhur, Farsça Kitâb-ı Fasl el- Hitâb'ın sahibi ve Bahaeddîn Nakşebend'in halife ve dostlarından olan Hoca Muhammed idi. Dördüncüsü doğuda ve batıda şöhreti yayılmış meşhur ariflerin aydınlarından Emîr Kâsım ve diğeri Emîr Şâhî meşhur şair Sebzevârî...*⁸ Bundan dolayı denilebilir ki Hafız-ı Ebrû Şahrüh'un sarayına girmeden önce yaşı yeterince vardı ki ilk önce Emîr Tîmûr onu sarayına kabul etmişti. İkinci olarak meşhur adamlarla örneğin müverrih Nizâm Şâmî ve Şâh Ni'metullâh Velî - ki o zaman yetmiş yaşındaydı- ve diğerleri arkadaşları idi. Hafız-ı Ebrû bir yerde açık bir şekilde kendi varlığını zikreder:

“ *Şemme-i (Şenbe-i) Gaz'an'da indikten bir hafta sonra idi ki Gilân ordularının Kazvînde kötülük yaptıkları ve Semerkant ile Horasan yolunu kapattıkları haberi Sultaniye tarafından geldi. Bendeği-yi Hazreti Ali, Emîr Adil'i çağırdı ve dedi: “Gilân halkı Kazvin'de kötülük yapıyorlar... Kalede olan Îsâ ve A'cekî'ye mektup yazmalısın ki onlara yardım etsinler... Emîr Adil bendenize bu topluluğa mektuplar yazmam için emir verdi... ve bu durum 788/1386 senesinin 24'ünde oldu”*⁹.

Netice itibariyle Hafız-ı Ebrû H.788/1386 yılında Tîmûr'un rikâbında bulunmuş ve olayların şahidi olmuştur. Yaşının o tarihte 25 olduğunu farzederseniz, H.763/1362 yılı civarında doğmuş olması gerekir. Böylece yaklaşık 70 yıl yaşamış olur¹⁰.

Hafız-ı Ebrû'nun ölümü hakkında ihtilaf yoktur. Hepsini onu 834/1431 yılı olarak kaydetmiştir. Fasihî Havâfi, Mücmel'de şöyle yazmıştır: “ *Hafız-ı Ebrû ismiyle ma'rûf, Zübdetü't-Tevârih kitabının sahibi Mevlânâ Şehâbeddîn Abdullah el-Havâfi... Onu Zencân'da Ahvâbî el- Farac Zencânî civarında defnettiler.*”

⁸ H. Beyani, *a.g.e.*, s. 3.

⁹ H. Beyani, *a.g.e.*, s. 242.

¹⁰ H. Beyani, *a.g.e.*, s. 3.

Abdurrazzâk Semerkandî de *Matla'ı Sa'dîn*'de aşağıdaki beyitte Hafız-ı Ebrû'nun ölümüne işaret etmektedir ¹¹.

Beyit

Sekiz yüz otuz dört yılı Şevvâl ayında¹²,

Hafız-ı Ebrû'nun vefatı Zencân Şehrinde oldu.

¹¹ H. Beyani, *a.g.e.*, s. 3.

¹² Temmuz 1431.

B. MÜELLİFİN ESERLERİ

Hafız-ı Ebrû, ‘ulûm ve funûnun çoğuna vakıf olmakla birlikte onun şöhret ve ehemmiyeti tarih yazıcılığı ile ilgilidir. Bu yolla İran milletine büyük bir hizmet sunmuş, yıllarca büyük zahmetler çekmiş ve İranın bir döneminin umumi tarihinin ve İranla bağlantılı devletlerin tarihini kendi zamanına kadar yazmıştır¹³.

Dünya kütüphanelerinin bir bölümünde onun tam veya noksan, tarih yazmaları ve eserlerinin mecmû’u mevcuttur. Yapılan araştırmalar neticesinde iki tam nüshadan birinin Tahran diğeri ise İstanbul’da olduğu anlaşılmıştır¹⁴.

Hafız-ı Ebrû’nun eserleri ondan sonraki dönemlere kadar müverrihlerin ilgi konusu ve istifade mahalli olmuştur. Örneğin *Matla’ı Sa’dîn* kitabının sahibi Abdurrazzak Semerkandî, *Ravzâtü’s-Safâ fî Sîreti’l Enbiyâ ve’l Mülûk ve’l Hulefâ*’nın yazarı Mîrhwând¹⁵ ve *Habîbü’s Siyer fî Ahbâr-i Efrâdi’l Beşer*’in yazarı Hwandmîr bunlardan bazılarıdır. Bundan dolayı denilebilir ki Şahrüh’un tarihçisinin eserleri Hicri 9. yüzyılın yarısı ile 10.yüzyılın başlarında İran’da tanınmış ve tarihçilerin asli senedi olmuştur.

1. Zübdetü’t-Tevârih-i Baysungurî:

H.820/1417 yılında Hafız-ı Ebrû, Sultan Şahrüh tarafından büyük bir tarih kitabı yazmakla görevlendirilmiştir. Bu eseri hazırlarken *Taberî Tarihi*’nin Farsça tercümesini, Reşîdüddîn’in *Câmi el- Tevârih*’ini, Nizâmeddîn Şâmî’nin *Zâfernâmesi*’ni özetlemiştir.¹⁶ Sonraki devirleri kendisi ilave etmiştir. Esere *Mecmûa* adını vermiştir. Daha sonra bu eserini daha mükemmel hale getirmek için *Mecmûat el- Tevârih (Zübdetü’t-Tevârih)*¹⁷ adını verdiği kitabını yazmaya başlamıştır. Bu büyük eser dört kısma ayrılır:

Birinci bölümde Peygamberler tarihinden, İran Şehnâmesinden ve Arapların fethine kadar İran tarihinden bahsedilmiştir.¹⁸

¹³ H. Beyani, *a.g.e.*, s. ط.

¹⁴ H. Beyani, *a.g.e.*, s. ط.

¹⁵ Tahsin Yazıcı, “Mirhand”, *İA*, VIII, s. 360-361.

¹⁶ Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı*, *İSAR*, İstanbul, 1998. s. 217.

¹⁷ Özgüdenli, Osman G. – Erdoğan, Abdulkadir, “*İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmalar Hakkında Bazı Mülâhazalar*”, *Name-i Asina*, 15-16, (2004), s. 63-84.

¹⁸ R. Şeşen, *a.g.e.*, s.217.

İkinci bölümde 656/1258 yılına kadar İslâm tarihinden,¹⁹

Üçüncü bölümde; Selçuklular ve İlhanlılar zamanındaki İran tarihinden bahsedilmiştir.

Son bölüm ise *Zübdet el- Tevârih-i Baysungur* adını alır. İki kısma ayrılır: Birinci kısımda Timur tarihinden, ikinci kısımda 830/1427 yılına kadar ki Şahruh tarihinden bahsedilir. Eserin orijinal olan kısmı bu son bölümdür. Eser, Seyyîd Kemal Cevad tarafından hş. 1372 yılında Tahran’da neşredilmiştir.

Hafız-ı Ebrû’nun eserleri İlhanlıların son zamanları ve 830/1427 yılına kadar ki Timurlular ve İran tarihi için büyük önem taşır.

2. Zeyl-i Kitab-ı Zafernâme-i Nizameddin-i Şamî:

Üçüncü eseri 814/1412 yılında Nizameddin-i Şamî’nin eserine yazdığı zeyldir. Onun tarihinin 816/1413 yılına kadar ki devrini ilave etmiştir.

3. Coğrafya-yi Hafız-i Ebru:

Hafız-ı Ebrû 817/1414 yılında Şahruh (öl. 850/1447) tarafından Ebû Zeyd el-Belhî’nin coğrafyasının bir nüshasına dayanarak farsça olarak yeni bir coğrafya kitabı yazmakla görevlendirildi. İki cilt halinde yazılan ve *Mesâlik el- Memâlik ve Suver el- Ekâlîm* adı verilen bu eserde kitabın adını hiç zikretmedi.

4. Tarih-i Âl-i Muzaffer,

5. Tarih-i Mülûk-i Kert,

6. Padişahî-i Toga Timur ve Padişahî-i Emîr Veli b. Şeyh Ali Hindu,

7. Tarih-i Serbedariyye ve savaşlarının akibeti.

8. Tarih-i Şahruh Mirza,

9. Zeyl-i Camiü’t-Tevarih-i Reşidî:

Hafız-ı Ebrû’nun bu ikinci eseri özellikle Ebû Sa’îd Bahadır Han ve Sultan Olcâytû dönemleri için ayrıntılı bilgiler içermektedir. İlhanlı Devletinin yıkılışına kadar bilgiler veren bu önemli eserin Topkapı sarayı²⁰, Süleymaniye Kütüphanesi

¹⁹ H. Beyani, *a.g.e.*, s. 217.

²⁰ Hâfiz-i Ebrû, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazine, nr. 1653: 819, müellif hattı, (Eser “Şahruh Bahâdur”ın Kütüphanesi için hazırlanmıştır.).

Damat İbrahim Paşa Kitaplığı, Ayasofya²¹, Nuruosmaniye²², Viyana, Paris'te nüshaları bulunmaktadır. Eserin Birinci kısmı Ebû'l- Kâsım el- Kâşânî'nin eserinden hülâsa edilmiştir.

Zeyl-i Camiü't-Tevarih-i Reşidî'nin başlığı Altın harflerle ve süslü bir şekilde yazılmıştır. Hafız-ı Ebrû, kitabın başında bu eserin yazılması için Şahrüh tarafından görevlendirildiğini belirtmektedir. Bu eserini Taberi'nin Tarih kitabı ve Hoca Reşideddîn'in eseri Cami'ü't-Tevârih'ten yararlanarak hazırladığını ve eserinin Cami'ü't-Tevârih'e bir zeyl olduğunu da belirtmektedir. Eser, Gazan Han'ın ölümüyle başlatılmış ve İlhanlı Devleti'nin yıkılış tarihine kadar gelişen olaylar anlatılmıştır. Ağırlıklı olarak Sultan Olcâytû ve Sultan Ebu Sa'îd dönemleri işlenmişse de Sultan Ebu Sa'îd'in ölümünden sonraki taht mücadeleleri de anlatılmaktadır.

Müellif bu eserin yazılışında -özellikle noktalar konusunda- zaman zaman bazı kelimelerde noktalardan kısma yoluna gitmiştir. Bazen de ayrı yerlerde konulması gereken noktaları bir arada kullanarak özel isimlerin okunmasında bir karışıklığa da mahal vermiştir.

Genel olarak, Topkapı Sarayı Nüshası okunaklı ve düzgün bir yazıyla yazılmışken Süleymaniye Kütüphanesinde bulunan Damat İbrahim Paşa Nüshası'nda ise kelimeler veya bazen cümleler dahi atlanmıştır. Bu tür eksiklikler tarafımızdan dip notlarda belirtilmiştir.

H. Beyani'nin neşri ise çok önemli bir çalışma olmakla birlikte kitaptaki kelimelerin okunuşunda çok fazla yanlış yapılmıştır. Zaman zaman bazı cümleler atlanmış veya bazı özel adlar eksik yazılmıştır. Tesbit edebildiğimiz eksiklikler ve yazım yanlışları dip notlarda belirtilmiştir.

²¹ Hâfız-i Ebrû ('Abdullâh b. Lutfullâh b. 'Abdu'r-Reşid), *Mecmû'au't-Tevârih (Zubdetü't-Tevârih)*, Ayasofya, nr. 3353(IX. yüzyıl, "es-Sultânu'l-A'zam Sâhrüh Bahâdur"un Kütüphanesi için).

²² Hâfız-i Ebrû, *Mecmû'au't-tevârih*, 9 Şa'bân 828/26 Haziran 1425, müstensih: Muhammed b. Mutahhar b. Yûsuf b. Ebû Sa'îd el-Kâdî en-Nîşâbü'rî. Nuruosmaniye Kütüphanesi, nr. 3267.

İKİNCİ BÖLÜM

SULTAN GAZAN'IN ÖLÜMÜNE KADAR MOĞOL TARİHİNE KISA BİR BAKIŞ

A. MOĞOLLAR VE CENGİZ HAN

Türklerin birinci derecede kan akrabaları olan Moğollar diğer yarı atlı birçok göçebe Türk boyları gibi, “*Turanî*” kavimlerden biridir. Büyük Hun Devletinin yıkılmasından sonra (M.S. 216) batıya doğru göç ederek bu günkü Moğolistan'a yerleşmişlerdir.

Moğollar için Doğu ve Batı Kaynaklarında millet adı olan Moğol kelimesi yerine *Tatar* veya *Tartar* kelimesi de kullanılmıştır. Orta Çağ Ermeni kaynakları da Moğolları, *Okçu Millet*, *Tatar*, *Hara Tatar* (Kara Tatar), *Muğal* olarak adlandırmaktadır. Anadolu'da da XIV. yüzyıldan itibaren Tatar ismi genel anlamı ile Moğol toplulukları için kullanılmıştır.²³

Çin kaynaklarında bunlar genellikle “*Tatar*” adıyla zikredilmiş, “*Kara Tatar*”²⁴ ve “*Ak Tatarlar*” olarak ikiye ayrılmışlardır²⁵. Orhun yazıtlarında ise, bunlardan “*Dokuz Tatar*”²⁶ ve “*Otuz Tatar*” olarak bahsedilmiştir²⁷.

Türk Moğol boylarını bir büyük devlet çatısı altında toplayan ve asıl adı Temoçin²⁸ olan Cengiz Han (1206-1227)'in Gök Türklerin Şato sülâlesinden geldiği rivâyet edilmektedir. Bu bakımdan Cengiz Han, milliyet itibarı ile hem Türk hem de Moğol sayılmıştır.

Nitekim Türk tarihçisi A.N. Kurat; “*Moğol İmparatorluğunun idarî, hâkim unsuru her ne kadar Moğollar olmakla beraber, ahâlisinin askerlerinin büyük bir çoğunluğunu Türkler teşekkül ettiği gibi, devlet teşkilâtının esasları, birçok müesseseler eski Türk geleneklerinin devamından başka bir şey olmadığı cihetle,*

²³ Muammer Gül, *Doğu ve Güney Doğu Anadolu'da Moğol Hâkimiyeti*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul, 2010 s. 207.

²⁴ M. Gül, *a.g.e.*, s. 207.

²⁵ Z. V. Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1988, s.70.

²⁶ H. N. Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Ankara, 1986, s. 65.

²⁷ H. N. Orkun, *a.g.e.*, s. 31; C. Gökalp, *Altaylarda ve İç Moğolistan'da kabileler*, Ankara, 1973, s. 85.

²⁸ İbnü'l-Esîr, *El- Kâmil Fi't-Tarih*, Trc. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özyayın, C. XII, İstanbul 1987, s.316.

*Cengiz Han'ın kurduğu devlete Türk Moğol Kağanlığı adını vermek her halde çok daha yerinde olacaktır*²⁹ demektir.

Cengiz Han yakından uzağa prensibine bağlı olarak hâkimiyet sahasını güçlendirirken, önce komşu kabileler üzerinde hâkimiyet sağlamış böylece bütün Moğol boylarını etrafında toplayarak güçlenmiş ve asıl rakipleri olan Naymanlar'ı yenerek bütün Moğolistan'ın hâkimiyetini elde etmiştir.

1206 tarihinde toplanan kurultayda “ Büyük Han” olarak ilan edilmiştir. Başkenti “ *Karakurum*” olan bu devlet Cengiz Han idaresinde yüzünü Çin'e çevirdi. Pekin'i de ele geçiren Moğollar bundan sonra İpek Yolu hâkimiyeti için çalışmaya gayret etmişlerdir. Hatta batıda Harzemşahlar devleti ile olan mücadelenin yine ticari bir nedenle başladığı hatırlandığında bu konudaki haklılığımız daha iyi anlaşılacaktır.

En son seferlerini Tankut ve Çin'in kuzeyine yapan Cengiz Han, Büyük okyanustan Karadeniz, Kafkasya, Aşağı Türkistan ve Sibiryaya kadar olan sahada büyük bir dünya devleti haline gelmiştir.

Daha sağlığında kendisi merkezi Moğolistan'da “*Hanlar Hanı*” olarak ülkesinin yönetimini oğulları; Cuci, Çağatay, Ögedey ve Tuluy'a paylaşmıştır.

Cengiz Han'ın ölüm yılı olan 1227'den sonra toplanan Kurultay yerine oğlu Ögedey'i Büyük Kağan olarak seçmiştir³⁰.

Cengiz Han'dan sonra Moğol İmparatorluğu'nda sırasıyla Ögedey (1227-1241), Göyük (1246-1248) ve dah sonra Mönge (Mengü) (1251-1259) “ *Büyük Han*” olarak seçilmişlerdir.

1. Altın Orda Hanlığı (1227-1502)

Cengiz Han daha sağlığında imparatorluğunu dört oğlu arasında taksim etmişti. İrtiş Irmağı ile Balkaş Gölü dâhil olmak üzere batıdaki ülkelerin tamamını en büyük oğlu Cuçi'ye vermiştir (1223-1227).

²⁹ A. N. Kurat, *Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi*, Ankara, 1992, s. 118.

³⁰ Abdulkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi I, Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yay., Kayseri 1994, s. 26

Cengiz Han'ın ölümünden sonra Han seçilen Ögeday, 1235 yılında toplanan kurultayda ülkenin sınırlarını batıya doğru genişletme kararı almış ve bu görevi Cuçi'nin oğlu Batu'ya vermiştir (1227-1256).

Batu Han³¹ yaptığı akınlarla Karadeniz'in kuzeyinde başkenti Saray şehri olan bir devlet kurmuştur. Batu hanın kurduğu bu devlete verilen bu isim onun üstü yıldızlar ve Türk motifleriyle süslü hanlık otağının isminden gelmektedir. Bu bölgelere gelen Moğollar iki önemli değişim geçirdiler. Birincisi Türkleşme ikincisi ise Müslümanlığı benimsemeleridir. Türkleşme Batu Han zamanında başlarken İslamlaşma ise kitleler halinde Berke Han³² (1256-1266) zamanında başlamıştır. Özbek Han (1313-1340) zamanında bir Türk İslam devleti haline gelmiştir. Bu dönemde devletin doğu kanadı Gök Orda ortadan kaldırılmış ve devlet merkezleştirilmiştir.

Toktamış Han³³ zamanında (1379-1396) Timur'un düzenlediği seferlerle sarsılan Altın Orda Devleti, Küçük Muhammed Han zamanında (1427-1440) Altın Orda, Kırım, Kazan Hanlıkları olmak üzere üçe bölünmüştür. Altın Orda'nın son hanı Şeyh Ahmet Han'dır (1481-1502).

Altın Orda Devleti, Moğolların kurduğu diğer hanlıklar içinde Türk öğelerine en çok dayananı idi. Bu yüzden diğer hanlıklara göre büyük Kağanlık ile bağları daha zayıf olmuştur.

Altın Orda Hanlığı'nın yıkılması Rusların güçlenmesine ve Karadeniz'e doğru genişlemesine neden olmuştur.

2. Çağataylılar (1227-1369)

Cengiz Han öldükten sonra oğlu Çağatay Han³⁴ tarafından Türkistan'ın tamamını içine alan Çağatay Hanlığı kuruldu. Doğuda Beşbalık, batıda Ceyhun Irmağı, kuzeyde İli ırmağı ve Yedi Su Havzalarını içine alan Hanlığın sınırları

³¹ W. Barthold, "Batu", *İA*, (MEB), C. 2, Eskişehir, 1997, s. 351-353.

³² W. Barthold, "Berke", *İA*, (MEB), C. 2, Eskişehir, 1997, s. 552-555.

³³ İsmail Aka, *Timur ve Devleti*, TTK, Ankara, 1991, s. 8-10.

³⁴ İ. Aka, *a.g.e.*, s.1-2.

Seyhun Irmağı'na kadar uzanmaktaydı. Yaylak ve kışlak hayatı sürdüren idare Yazın Kuyuş Yaylağı, Kışın ise Kayalık'ı kışlak başkent olarak kullanıyorlardı.

Cengiz Han 1224 tarihinde Türkistan şehirlerinin idaresini Mahmut Yalvaç'a vermişti. Çağatay Hanlığı kurulduğunda da şehirlerin idaresi Büyük kağanlığa bağlı kalmaya devam etti. Mahmut Yalvaç'tan sonra gelen çocukları bu şehirlerin yönetimini ellerinde tuttular.

Çağatay Han'dan sonra gelenler dönemindeki mücadeleler, hanlığın güçlenmesini engelledi. Çağatay Hanlığın en parlak dönemi Duva Han (1227- 1307) dönemidir. Otuz yıllık bir istikrar dönemi Duva Han'dan sonra bozuldu.

Çağatay Hanlığı için bağımsızlık sembolü sayılan paranın basımı ilk kez Kebek Han (1319-1326) zamanında gerçekleşti. Çağatay Hanlığı islamı Mübarek Şah zamanında (1251-1261) benimsemiş ancak tamamen Müslümanlaşma ise Kazan Timur Halilullah (1340-1345) döneminde gerçekleşmiştir.

Kazan Han'ın ölümünden sonra (1345) devlet yönetiminde insiyatifi ele geçiren emîrlere devleti istedikleri gibi yönlendirmişlerdir. Tuğluk Timur Han zamanında toparlanmaya çalışmışsa da Timur'un devletinin kurulmasıyla (1370) son bulmuştur.

3. Kubilay Hanlığı (1380-1368)

1228'de toplanan kurultay, Cengiz Han'ın ölmeden önce kağan yapılmasını tavsiye ettiği üçüncü oğlu Ögeday'ı Moğol Devleti'nin Büyük kağanı olarak seçti. Bu dönemde Kore ve Çin'in kuzeyi tamamen imparatorluğa bağlandı. Daha sonra Batı seferi ile Kıpçak ülkesi, Rusya ve Doğu Avrupa'nın tamamı alındı. Ögeday'ın ölümünden sonra 1246 kurultayında, Cuci'nin oğlu Kiyuk seçildi. Onun kısa süren Kağanlığından sonra eşi Oğul Gaymış Hatun devleti üç yıl kadar idare etti.

1251 tarihli kurultayda Toluy'un oğlu Mengü kağan seçildi. Bununla kağanlık Ögeday soyundan Toluy nesline geçmiş oldu. Mengü 1259 tarihinde ölünce yerine küçük kardeşi Arık Buka'nın geçmesini tavsiye etmişti. Fakat Çin'de bulunan

orduların başındaki Kubilay toplattığı kurultayda kendisini Han ilan ettirdi (1264)³⁵. Kubilay ve rakibi arasındaki mücadele Kubilay'ın üstünlüğü ile sonuçlandı.

Güney Çini de hâkimiyetine almayı başaran Kubilay, Çin'de Yüan Hanedanı adıyla yeni bir dönemin başlangıcı da oldu. Başkenti Han Balık (Pekin) olan bu devlet zaman içerisinde Çin kültürünün tesirine maruz kaldı ve İslamlaşmaya da uzak kaldı.

4. İlhanlılar (1256-1336)

Devletin kurucusu, Cengiz Han'ın küçük oğlu Tuluy'un oğlu Hülagu'dur. Möngke-Hân zamanında toplanan "Moğol Kurultayı"nda ülkenin genel durumu görüşülmüş ve Ceyhun Nehri'nden İran ve Bağdat da dâhil Mısır'ı içine alan bölgede düzenli bir siyasi iktidarın kurulması için karar alınmıştı. Bu iş için Möngke (Mengü) Kaan (1251-1260), küçük kardeşi Hülagu'yu görevlendirmişti³⁶. Mönke, Bâtıniler ile Abbasî Halifeliğini ortadan kaldırıp İslam dünyasını itaate almak ve denize doğru fetihlerin yolunu açmak istiyordu.

Hülagu, Moğol askeri kuvvetinin beşte birinden mürekkep bir ordu hazırladı. Hazırlanan bu ordunun içindeki bir bölüme Batu komuta ediyordu. Hülagu, Eylül 1255 tarihinde Semerkand'a vardı. Her iki Rum sultanı 'İzzeddîn ve Rükneddîn, Fars Hükümdarı, Herat Hükümdarı, Azerbaycân, Errân ve Şirvân'dan birçok emir itaatini bildirdi. Hülagu, 1256 tarihinde Amu Derya Irmağı'nı geçerek İran topraklarına girdi³⁷.

Haşşaşiler³⁸ (Bâtıniler)'in şeyhlerinden Hurşâh'ın kalesi kuşatılarak teslim alındı. Merkez Alamut Kalesi³⁹ ise aç bırakılarak teslim alındı. Böylelikle Bâtınilik kökünden kazınmamakla beraber ön-Asya'da büyük tehdit olmaktan çıktı⁴⁰.

³⁵ Z.V.Togan, *a.g.e.*, s.136

³⁶ Gregory Abu'l Farac, *Abu'l- Farac Tarihi*, C. II, Çev., Ömer Rıza Doğrul, TTK Basımevi, Ankara 1987, s. 554; Alaaddîn Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihangüşâ*, Çev., Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1999, s. 350-351; Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1991 s. 155; Muammer Gül, *a.g.e.*, s. 70.

³⁷ Bertold Spuler, *İran Moğolları*, Çev. C. Köprülü, Ankara 1987, s. 60.

³⁸ "Haşşaşîn", İA., MEB., C. 5/1, Eskişehir 1997, s. 355-357.

³⁹ Bernard Lewis, *Alamut kalesi ve Hasan El- Sabbah*, Nokta kitap, İstanbul 2009, s.79-118.

Bu hareket neticesinde kendisine Elcezire yolu açılan Hülagu, Abbasî Halifesi el- Mu'tasım Bi'llâh'tan itaat etmesini istedi. Abbasi Halifeleri 1232 senesinden beri benzer istekleri reddetmişlerdi. Halife, Hülagu'nun yüce hükümdarlığını tasdik edip onun adına hutbe okutmak istediye de sonradan bundan vazgeçmiştir. Başlangıçta Moğol öncü birliğine karşı başarılı olan Halifelik kuvvetleri Moğol ordusu tarafından büyük bir bozguna uğratıldı.

Bağdat iki aya yakın bir kuşatmadan sonra Hülagu'nun eline geçti. Abbasi halifesi ve hanedana mensup kişilerin çoğu öldürüldü. Çok azı kısmı Mısır'a kaçmayı başardı. Mısırın Osmanlılar tarafından zaptına kadar (1517 Ridaniye Savaşı) Memlükler'in denetiminde halifeliklerini devam ettirdiler.

Cengiz İmparatorluğu'nun batı kısımlarının hâkimiyetinin Hülagu'ya verilmesi pratikte Argun'un valiliğini sonlandırmış oluyordu. Ancak Hülagu, Mısır seferinden dönüşüne kadar onun resmi vazifelerini tasdik etmişti.

Türkiye Selçuklu Sultanı Giyaseddîn'in ölümü ile oğulları II. İzzeddîn Keykâvûs'un kardeşleri IV. Rükneddîn Kılıç Arslan ile II. 'Alâeddîn Keykubâd'ın müşterek hükümdarlığını kararlaştırdı. II. 'Alâeddîn Keykubâd'ın ortadan kaldırılmasıyla birlikte memleket II. İzzeddîn Keykâvûs'un kardeşleri IV. Rükneddîn Kılıç Arslan arasında taksim edildi. Başlarına bir Moğol valisi getirildi.

Moğolların ele geçirdikleri ülkeleri idari açıdan tanzim etmeleri ve Bağdat Halifeliğinin ortadan kaldırılması ile Hülagu'nun batı yönünde taarruz gerçekleştirme zemini oluştu. Bağdat'ta geçici bir idare kuruldu.

Vasıt, Hûzistân eyaletini işgal ettiler. Şiilerin denetimindeki şehirler kendiliğinden teslim oldular. Musul, Moğol komutanı Arık Boğa'nın eline geçti. Halep, Hülagu tarafından alınırken Şam ise kendiliğinden teslim oldu.

1259 senesi Eylülünde Çin seferi sırasında Büyük Hân Môngke ölünce Kubilay, kardeşi Arık Boğa'ya karşı Büyük Hânlığı ele geçirdi. Bu esnada Tebriz'de bulunan Hülagu da bu sonuçtan memnun kaldı. Hülagu şarka sefere çıkarken yerine

⁴⁰ Kerimüddin Mahmud-ı Aksarayî, *Müsameretü'l- Ahbar*, Çev., Mürsel Öztürk, TTK Yay., Ankara, 2000, s. 37 ; Bernard Lewis, "İsmaililer", İA., MEB., C. 5/2 Yay., Eskişehir, 1997, s. 1123.

Ketboğa'yı bıraktı. Ketboğa, Memlûk'lardan teslim olmalarını istedi. Bu isteğin reddedilmesi üzerine iki taraf arasında 3 Eylül 1260 tarihinde Ayn Calût mevkinde yapılan karşılaşmada Moğollar tam bir hezimet yaşadılar. Moğollar ilk defa bir meydan muharebesinde kesin bir yenilgi yaşadılar. Bu savaş neticesinde Suriye istihkâmları ne derece hızlı ele geçirilmişse o derecede de elden çıkmış oldu.

Şimali Beyennehreyin (Kuzey Mezopotamya)'deki seferin son bulmasıyla İlhanlılar Devleti'nin sınırları da kesinleşmiş oldu. Böylece İlhanlılar bir İran devleti özelliği kazandı. İlhanlılar kendilerini İran hükümdarlarının statüsünde görmeye başladılar. Çünkü yaklaşık olarak İran devletinin daha evvel veya daha sonraki zamanlarda çoğu kez işgal ettiği coğrafyada hâkim olmuşlardır.

İlhanlılar hem İran'ın şimalinden gelecek saldırılara karşı devlet arazisini korumak hem de Kafkasların korunması görevlerini yerine getirmek gibi iki önemli görevi icra etmişlerdir.

İlhanlıların siyaseti de kendisinden önce ki İran veya bu devleti ihtiva eden devletlerin yaptığı gibi Jeo - politik önemi büyük olan Mısırı hâkimiyet altına almaktı.

Möngke'nin ölümünden sonra Büyük Hanlık için Kubilây ve Arık Boğa arasındaki savaş etrafına daha çok kuvvet toplayan Kubilay'ın üstünlüğü ile son buldu. Bu savaş Kubilay ile Arık Boğa'nın şahsında Çin kültürünün göçebe kültüre karşı mücadelesi ve zaferi idi.

Moğollara hâkim olma mücadelesi Altın orda ile İlhanlı devleti arasındaki savaşın son halkası idi. Bu savaş neticesinde Kafkasya'nın hâkimiyeti İlhanlılara geçti. 1261 senesinden beri Kafkaslarda zor koşullarda gerçekleşen savaşlar senelerce sürdü. Musul'da el-Melik es- Salih İsmâ'il'in, Kuzey Elcezire'de Mısırlılarla birleşerek başlattığı ayaklanma bastırıldı ve Musul alındı. El-Melik es-Salih İsmâ'il idam edilerek, Musul doğrudan Moğol devletine katıldı.

Vergi ve askerî bağlılık ile Moğollara bağlı olan Gürcistan hükümdarı V. David Moğollara karşı isyan etmişse de bastırılmıştır. Daha sonra aralarında bir

anlaşma imzalandıysa da yeni kavgalar nedeniyle V. David, Mısır ile irtibata geçti. Ancak Moğol hâkimiyetinden sıyrılamadı.

Trabzon, Hülagu'nun ölümüne kadar Moğollara bir dereceye kadar tabi kaldı. Bizans İmparatorluğu ise Küçük Asya ve Kafkasya gibi bütün komşu devletler Hülagu'nun denetimine girdiğinden onunla 1260'ta bir anlaşma imzaladı. Daha sonra bozulan ilişkileri düzeltmek için Bizans İmparatoru kızını Hülagu ile evlendirmeye çalışarak ilhanlılarla ilişkilerini pekiştirmek istedi.

Savaş kudretine olduğu kadar muntazam bir idarenin gerektirdiği basirete de sahip olan Hülagu 8 Şubat 1265'te 48 yaşında olduğu halde öldü.

Hülagu'nun ölümü üzerine yerine ortanca oğlu Yeşmut tahta geçmek için erken davrandıysa da Emirler en büyük oğul Abaka'dan yana tavır takındılar. Abaka 9 Mart 1256 tarihinde tahta çıktı. Abaka dış tehditleri ortadan kaldırdı. Bizans hükümdarı Michael VIII. (1261-1282) İle ittifak kurdu.

Hülagu ile evliliğine karar verilen Michaelin kızı Meryem ile evlenerek iki devleti birbirine yakınlaştırdı. Bu gelişmeye bağlı olarak iki devlet arasında diplomatik ilişkiler sıklaştı. 1268 yılının yazınının sonlarında Maverâünnehir hükümdarı Borak'ın, Abaka'nın Maverâünnehir üzerindeki dikkatini dağıtmak için bağlılığını bildirmenin bir hileden ibaret olduğu anlaşıldı.

Borak, Ögedey ülkesinin azimkâr hükümdarı olan Kaydu ile münakaşalı müzakerelerden sonra zengin Horasana göz dikmek suretiyle bütün Türkistan zimamdarlarının eski siyasetini yeniden canlandırmış oldu. Borak, emniyetini sağlamak için Gürcistan'da bulunan kardeşi Nikûdâr'ı Abaka'ya karşı isyana teşvik etti. Nikûdâr, Borak'ı bu teşebbüsten vazgeçirmeğe çalıştıysa da başaramadı. Kafkaslarda sıkıştırılan Nikûdâr, IV. David'e sığındı.

Borak'ın Horasanı istila hareketi başarısızlıkla sonuçlanınca Bedahşân'dan Nişâpûr'a kadar olan bölgeyi işgal etti. Buradan Heratlı Şemseddîn Kert ile temas kurdu.

Altın Ordu'nun Derbent üzerinden yeniden saldırıya geçtiğini duyan Abaka batıya gitmek zorunda olduğunu ilan etti. Borak Abaka'nın batıya gittiğini

düşündüğünden onun kuvvetlerinin başında harekete geçtiğini görünce çok fazla şaşırıldı. Netice de yapılan savaşta az kalsın galip gelmesine rağmen çareyi kaçmakta ve Horasan'da fethettiği yerleri terke mecbur kaldı. Buhara'ya döndükten kısa süre sonra Kaydû'nun hilesine kurban gitti. İlhanlı ordusu bu başarıyla yetinmeyerek Buhara'yı kısa süreliğine de olsa 22 Ocak 1273'te işgal etti.

Herâtlı Şemseddîn Kert (Kertiler Devletinin Kurucusu), Borak'ın isyanı esnasında ki şüpheli tavrı nedeniyle ceza olarak Altın Orda karşısındaki garnizonda görevlendirildi ve burada öldü.

Doğudaki bu gelişmeler yanında İlhanlı devletinin güneyinde de sükûnet söz konusu değildi. Memlükler, Hülagu'nun ölümünden sonra tekrar saldırıya başladılar. Memluk Sultanı Baybars Küçük Ermenistan Kırallığının Moğollara bağlılığını cezalandırmak için saldırıya geçti. Başarıyla sonuçlanan bu harekât Memluklerin ilk başarısı değildi. 17 Mayıs 1268'de Antakya Kralı VI. Bohemond, şehri ve devletini Memluklara bırakmak zorunda kaldı. Bunun sonucunda Batı-Moğol işbirliğinin ilk ciddi teşebbüsü bu şekilde ortaya çıkmış oldu.

1272 yılında Abaka, aynı zamanda Horasan'da olduğu gibi, Suriye'de de tehlikeyi taarruzla önlemeye çalıştıysa da 11 Aralık 1272 Fırat Nehri kenarındaki er-Rahba'da bozuldu. Doğuda ve batıda tabii ve jeo- politik sınırları aşan saldırılar aynı başarısızlıkla sonuçlanıyordu.

Rum Sultanı'nın baş veziri “*Pervâne*” Muineddîn Süleymân, Moğol valisi Acây ve onun halefi Boğa ile bozuşunca Memluk sultanı Baybars ile anlaştı. Baybars 10 Mart 1275 tarihinde Kilikya Ermeni Krallığı'nın baş şehri Sis'i ele geçirdi. Daha sonra Küçük-Asya'ya giren Baybars, Elbistan civarında 23 Nisan 1277 tarihinde bir Moğol mukavemet gücünü yendiye de hayatının ilk ciddi bozgununu Moğol ordusu karşısında aldı. Bu neticeyle Anadolu (Küçük – Asya)'yu işgal ederek Moğolları batıdan ve denizden uzak tutma teşebbüsü sonuçsuz kaldı. 1260 sınırına dönülmüş oldu. Moğollar, Anadolu'yu Baybars'a verdikleri destekten dolayı cezalandırdılar. Muineddîn Pervâne ise Tebriz'de idam edildi.

Suriye'deki sükûnet çok fazla uzun süreli olmadı. Mısırlı komutan Songur el-Asker İlhanlılarla anlaştı. Antakya hükümdarı (Titularhersch) VII. Bohemund'un

kumandasındaki haçlı devletlerinin askerleri de onlara katıldı. Abaka'nın kardeşi Mengü Tîmûr'un idaresindeki ordu Hıms yakınındaki Merc el- Asfar'da Memluklarla başarısızlıkla sonuçlanan bir karşılaşmada bulundular.

Moğollar hem batıda hem de doğuda savaşmak zorunda olduklarından güçleri bölünmüş oluyordu.

Bütün bu gelişmelere rağmen İlhanlı devletinde yönetimde Devlet müfettişliği görevinde bulunan Mecdülmülk Yezdî ile Cuveynî arasında yetki konusunda şiddetli kavgalar mevcuttu. Mecdülmülk, Cuveynî'nin onu gölgede bırakmasından çekindiği için değişik suçlamalarla onu ve kardeşini gözden düşürme gayreti içindeydi.

Abaka, 1 Nisan 1282 tarihinde kardeşinin Suriye'de uğradığı bozgunun tesiri altında Hemedan'da öldü.

Abaka'nın varis belirlemeden ani ölümü üzerine karar devlet adamları tarafından verildi ve Hülagu'nun yedinci oğlu Tekûdâr seçildi (1282- 1284). Ahmet, babası ve kardeşinin hazinesini açarak yığın yığın altınlar ve gümüşleri kardeşleri ile emirler ve Moğol askerleri arasında dağıttı⁴¹. "İslamiyeti kabul eden ilk İlhanlı hükümdarı Ahmet Tekûdar zamanında, Mısır nüfuzunun kaldırılması veya sadece sınırlandırılmasında başarılı olmadıkları için genel bir politika değişikliğinin temelini ve meşruiyetini oluşturacak bir siyasi tavırla İslamiyet İlhanlı hanedanı arasında yayılmaya başladı. Ancak iki ülke arasındaki soğukluk giderilemedi " ⁴². Ahmed'in İslamiyeti kabulü politikti. Çünkü Moğolların devletle ilgili düşüncelerinde siyaset her şeyin üzerindeydi. Ahmed Tekûdâr, 1282 tarihinde Kahire'ye bir elçilik heyeti göndererek Sultan Kalâvûn'a Müslüman olduğunu ve barış için çalıştığını bildirdi. Bu haber Mısır'da çok iyi karşılanmadı. Ancak yine de sınır boyunda sükûnet olacağı için sevindiler. Kurultayın Mısır'a bir sefer yapma teklifi Ahmed tarafından reddedildi. Dış politikadaki bu değişiklik Mısır sultanlarının soğuk duruşuyla sonuçsuz kaldı. Hükümdarın din değiştirmesi iç siyasette de fayda sağlamadı. Moğollar henüz bu dini benimsememişlerdi. Bu nedenle İslama karşı olan tavırları

⁴¹ Gregory Abu'l Farac, *a.g.e*, s.610.

⁴² Muammer Gül, "Güneydoğu ve Milli Bütünlüğümüzün Coğrafi- Tarihi temelleri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C. XVI, Mart 2000, Sayı 46, s. 196-199; B.Spuler, *a.g.e.*, s. 89-90.

Ahmed'e de teşmil ediliyordu. Ahmed Tekûdâr'ın en büyük muhalifi Abaka'nın oğlu Argûn idi. İç siyasetteki bu mücadele, Ahmed'in dış politikada herhangi bir harekette bulunmasını engellemiş oldu.

Ahmed'in hükümdarlığı dönemine iki önemli isyan damgasını vurmuştur. Bunlardan biri Argun'un öteki ise Kongurtay'ın Anadolu (Küçük – Asya)'daki isyanıydı. Kongurtay, Ahmet ile temasa geçerek Ahmed Tekûdâr'ın zor durumda kalmasından yararlanmak istedi. Ancak başarısız oldu ve 13 Ocak 1284 tarihinde yakalanarak idam edildi.

Devletin tamamen Müslümanlaşması ise Gazan Han zamanında (H.694-703/1295-1304) gerçekleşmiştir. İlhanlı Devleti, Gazan Han döneminde Cengiz Han İmparatorluğu'nun batıdaki temsilcisi olma özelliğini kaybetmiştir.

Babası Argun Han'ın tahta geçmesiyle Horasan, Mazenderan ve Rey valiliğine getirilen Gazan, Geyhatu döneminde de bu görevine devam etmiştir. Gazan Han tahta geçmeden dört ay önce Baydu aleyhine girişmiş olduğu mücadele sırasında kumandanı Nevrûz kendisini İslam Dini'ni kabul etmeye ikna etmiştir (1295)⁴³.

Moğol Şubeleri içinde en çok Müslüman kitleye sahip olanı İlhanlılardır. İlhanlılar islamiyeti kabul ettikten sonra Cengiz kanunlarının hemen hepsini tadil ve ıslah ederek onu zamana göre daha esaslı ve ihtiyaca uygun hale getirmişlerdir ki bu da Gazan Han sayesinde gerçekleşmiştir⁴⁴.

Her şeyden evvel Argûn'un ölümünden bu yana devam eden iç çatışmalar Gâzân'ın başa geçmesiyle sona erdi. Gazan ilk önce iç asayişini sağlamak ve yaraları kapatmak için yoğun çaba harcamıştır. Gazan, hem Müslümanlığı kabul ettiği için hem de Kubilay'ın ölümüne rastladığından, Büyük Hanların isimleri yazılı olan resmi evrak ve paraların denetiminden kendisini Kurtardı. Mesela serbest para bastırma hakkını kaldırdı, eski takvimin yerine ilhanlılara ait bir takvim kabul edildi. Daha önce yapılamayan bu merkezîyetçi uygulamaları yeri geldikçe şiddetle uygulamaya koydu⁴⁵.

⁴³ B. Spuler, *a.g.e.*, s. 106 ; W. Bartold, "Gazan", *İA.*, MEB Yay., C. 4, Eskişehir, 1997 s. 729-730.

⁴⁴ İ.H.Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti Teşklâtına Medhal*, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941 s. 186.

⁴⁵ B.Spuler, *a.g.e.*, s. 106.

Özellikle devletin mali konuda ıslahına çalıştı. Sikke ve ölçülerin ıslahı, vergi kaynaklarının tespiti, vergilerin yeniden tanzimi vb. konularda köklü değişikliklere gitti. Orduyla ilgili olarak; ordunun ücretlerinin derece ve ödenme şekli yeniden düzenlendi. Birçok ekilmeyen arazi askeri ikta' olarak dağıtılarak tarımda ürün artışı sağlandı. Halka ekip biçeceği kadar toprak verildi. Haksız tahsilâtı önledi. Posta ve seyahat işleri düzenlendi. Velhasılı kelim hayatın hemen her alanında çıkardığı yasalarla düzenlemeler getirdi⁴⁶. Gazan Han da, kendisinden önce ve sonra gelen hükümdarlar gibi dış politikada kesin bir netice elde edemedi. Devletin içinde bulunduğu mali sıkıntı nedeniyle Nevruz, Tebriz şehrinin zengin halkından borç almak zorunda kaldı. Tokay Gurgan idaresinde Erzurum ve çevresini yakıp yıkan Oyrat çeteleri Emir Mülây tarafından cezalandırıldı. Kendilerine Türkmen denilen Maveraünnehirliler, Nevruz'un ordusu karşısında kaçmak zorunda kaldıysa da Herat yakınlarında onlara yetiştirdi ve onlara unutamayacakları bir ders verdi.

Budizm ve Hıristiyanlığa bağlı birkaç Emir'in birleşerek Müslümanları himaye eden Nevruz'u ortadan kaldırma teşebbüsleri akim kaldı. Çünkü Abaka'nın yeğeni Emir Sûkâ ile Tâycû'nun bu girişimi Nevruz tarafından öğrenildiğinden amaçlarına varmadan, Tâycû hariç, idam edildiler.

Nevruz ise tekrar Horasan'a gönderildi. Fakat defalarca isyan eden ve sonradan idam edilecek olan Luristan Atabegi Efrasyab'a karşı düzenlenen bir sefer sırasında tutuklanan bir habercinin, müzakereler için Nevruz tarafından Mısra gönderildiğini iddia etmesi üzerine Nevruz geri çağırıldı. Nevruz ise hayatından endişe ettiği için gitmekten çekindi. Gâzan'ın kardeşi Harbende (Olcâyâtü) tarafından takibe uğrayınca Heratlı Fahreddin Kert'e sığındı. Uzun bir mücadeleden sonra teslim edilen Nevruz öldürüldü. Ona katılan birçok Emir ve Tâycû da aynı akıbeti paylaştı.

Hem iç hem de dıştaki bu gelişmeler birbirinden bağımsız ve belli bir politik yön takip etmemekteydi. Anadolu (Küçük- Asya) valisi Sûlâmîş⁴⁷, Emir Taştemur

⁴⁶ M.Gül, *a.g.e.*, s. 296; Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 174-267.

⁴⁷ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Nakışlar yayınevi, İstanbul, 1980 s. 189; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları hakkında resmi Vesikalar*, TTK. Ankara, 1988 s. 2.

ile birleşerek Gâzân Han'a isyan etiler. Gecikmeli olarak haber alan Gazan bu isyanı bastırma görevini Kutlukşâh'a verdi. Memlûkler tarafından kendisine Küçük – Asya iktâ edilen Sûlâmîş, Erzincan yakınlarındaki savaşta mağlup edilerek yakalandı ve ardından idam edildi.

Altın ordu devleti ile ittifak kuran Gürcistan Kralı VI. David'e karşı Kutlukşâh harekete geçti ve VI. David'in kardeşi V. Georg'u müşterek naip ilan etti⁴⁸.

Gazan'ın kardeşi Harbende Mezopotamya'ya gönderildi. Fahreddîn Kert'ten Nikûderîler'in teslim edilmesini istedi. Fahreddîn Kert, Harbende'yi oyalamaya çalıştıysa da Harbende kaleyi hücumla almayı başardı⁴⁹.

Mısır hükümdarı el- Melik en-Nâsır 1298'de Kilikya Ermenistan'ını tahrip ettikten sonra asıl Moğol topraklarına da girerek Ra'sul-'Ayn ve Mardin'i de aldı. Gazan Mısırlılara karşı sefere çıktı. Haleb'i alarak 23 Aralık 1299 tarihinde Macma'al- Mûruc mevkiinde Mısırlıları püskürttü. 30 Aralık 1299'da Şam teslim oldu⁵⁰. Gazan Şam'da kendisini hükümdar ilan ettirdi. Mısır valisi olan ve Moğollar'a katılan Kıpçak'ı kumandan, Kutlukşâh'ı da başkomutan seçti. Kıpçak, daha sonra bağımsızlığını ilan edip yeniden Memlûkler'e katıldı. Mısır seferindeki kazanımlar özellikle kötü hava koşulları nedeniyle ve Mısırlıların karşı saldırılarıyla elden çıktı. Gazan'ın dönüşünde Mardin yeniden fethedildi ve seferin tek kazancını oluşturdu⁵¹.

Gazan bundan sonra Memlûkler ile anlaşma yolunu denedi ve Kahire'ye bir elçilik heyeti gönderdi. Bunun neticesinde geçici de olsa garpta bir sükûnet sağlanmış oldu.

Altın Orda Hanı Toktaga'nın Derbend geçidinde bir istila teşebbüsü kolaylıkla püskürtüldü. Toktaga büyük bir elçilik heyeti göndererek Kafkas ülkesinin kendilerine terk edilmesini istedi. Böyle bir istekte bulunma nedeni

⁴⁸ B. Spuler, *a.g.e.*, s. 110.

⁴⁹ B. Spuler, *a.g.e.*, s.111.

⁵⁰ Reşid Al- Din, *Camiü't-Tevarih*, s.167-169; Kerimüddin Mahmud-ı Aksarayî, *Müsameretü'l-Ahbar*, s. 219-223; B.Spuler, *a.g.e.*, s. 111-112; M.Gül, *a.g.e.*, s. 297.

⁵¹ B. Spuler, *a.g.e.*, s. 112.

Gazan'ın bu sırada Batıda ve şarkta zor durumda bulunmasıydı. Gazan Han bu isteği reddetti. Hükümdar bundan sonra kendisini Beynennehreyn (Mezopotamya)'de dini faaliyetlere verdi. Bizans İmparatoru II. Andronikos'un tarafsızlığını bildirmek için gönderdiği heyeti kabul etti. Gazan, Nasirüddîn Tebrîzî ve Kutbeddîn Mouseli idaresinde Kahire'ye bir elçilik heyeti gönderdi. Şayet Mısır hükümdarı boyun eğmez ise sonunun Harizemşâh Muhammed'inki gibi olacağı tehdidinde bulundu. Verilen ret cevabı üzerine Memlûkler'e karşı 1303 yılında Kutlukşah'ın idaresinde bir Moğol askeri kuvveti Suriye'ye girdi. Moğolların Hıms muhasarası sırasında yaklaşan Memluk ordusuyla karşılaşmak zorunda kalan Moğol ordusu büyük bir bozguna uğradı. Suriye bu başarısızlık neticesinde tamamen kaybedildi. Kilikya ermeni Kralı II. Hethum Mısır'a yeniden cizye vermek zorunda kaldı⁵².

Gazan bu başarısızlığın neticesinde 19 Eylül 1303 tarihinde Ücân'da Mısır seferindeki başarısızlığın nedenleri ve stratejisi hakkında bir kurultay topladı. Bu kurultay birkaç Emîr'in tecziyesi ile ciddi bir sonuca ulaşılamadan dağıldı. Gazan batıda meşgul iken memleketin doğusu yeterince ihmal edilmiş bu esnada Nevrûz'un daha önce mağlup ettiği ancak Nevrûz'un idamından sonra isyan etmiş olan Maveraünnehir'li Duva'nın oğlu Kutlug Hoço, Gâznin'e yerleşti. Sistân ile Belh'in bir kısmını zapt etti. Hindistan'a saldırarak büyük ganimet elde etti. Daha sonra Farsa girerek Şîrâz'ı teslim aldı. Kâzrûn'a kadar ilerleyen Maveraünnehirliyle batıdaki savaşlar nedeniyle yeterince ilgilenemeyen Gazan buradaki sefer sona erince Kardeşi Harbende'yi Emîr Kodak ve Sevinç ile birlikte Farsa gönderdi. Kutluk Hoço mağlup edildi ve çekilmeye mecbur kaldı⁵³.

Gazan Han 1303/1304⁵⁴ tarihinde Mezopotamya'da kışlarken hastalandı ve bu sırada Alâfrenk isyanının çıkması hastalığını daha da olumsuz etkiledi. Vezir Sa'deddîn'in bağlılığı ve azmi neticesinde isyan bastırıldı. Alâfrenk hariç suç arkadaşları idam edildiler.

Gazan, bundan sonra çok geçmeden eşlerinden birinin ölümünden duyduğu üzüntü nedeniyle hastalandı ümerayı huzuruna çağırdı ve kardeşi Harbende'yi kendi

⁵² B. Spuler, *a.g.e.*, s. 116.

⁵³ B. Spuler, *a.g.e.*, s. 117.

⁵⁴ Gazan Han'ın ölümü 703 Şevvâl/Mayıs- Haziran 1304 olarak verilmiştir. Bkz. Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara, 1991 s. 166.

yerine hükümdar ilan etmelerini tavsiye etti. Yaptığı seyahatler ve hava değişimleri fayda etmedi. 17 Mayıs 1304 tarihinde 30 yaşında olduğu halde Rey’de öldü⁵⁵

⁵⁵ B. Spuler, *a.g.e.*, s. 117.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ZEYL-İ CÂMİ'Ü'T-TEVÂRİH-İ HOCÂ REŞİDE'D-DÎN FADLULLAH

A. SULTAN GAZAN HAN'IN ÖLÜMÜ

Sultan Gazan, hükümdar olduğu vakit kardeşi Olcâyâtü Sultan'ı Horasan⁵⁶ Emirliği'ne tayin etmişti. Sonra Olcâyâtü Sultan, Gazan'ın ordugâhındaki casuslarını Sultan Gazan'ın rahatsızlığını kendisine haber vermekle görevlendirmiş idi. Gazan Sultan'ın zorunlu olayı (ölümü) vuku bulunca⁵⁷ bu mühim işle görevlendirilen kimseler en hızlı şekilde Harbende Padişah⁵⁸(پا دشاہ خربنده)'ın ordugâhına vardılar⁵⁹. Bu durumu ilk önce Emir Sevinç⁶⁰(امير سونج)'e haber verdiler. Emir Sevinç derhal Harbende Padişah'ın yanına geldi ve vakiayı bildirdi. Harbende Padişah bunu duyurmak ve yas tutmak istedi. Emir Mevlây (امير مولای), Gazan Sultan'ın vefâtını haber vermenin şimdilik doğru olmayacağını arzetti ve: “Çünkü padişahlık ulusun⁶¹ arasından göçmüştür. Şehzade⁶² Alâfrenk bizimle aynı fikirde değildir. Emîr Horkodâk, onun huyundadır. Bu olay ortaya çıkmadan önce bizim bir tedbir almamız, bizimle birlikte olmadığımızdan şüphelendiğimiz herkesi uzaklaştırmamız gerekir.” dedi. Sultan Harbende, Emir Mevlây'ın bu tedbirini beğendi. Düşünüp danıştıktan sonra üç değerli emiri, gidip Şehzâde Alâfrenk (الافرنك)'ı uzaklaştırmaları için görevlendirdi. Biri Emir İsen Kutluk (امير ايسن قتلغ), diğeri Emir Kercî (امير كرجي) ve diğeri üçüncüsü Kartka Bûğa (قرتقا بوغا) bu önemli işle tayin edildiler. Alâfrenk'in ordugâhına vardıklarında Alâfrenk olaydan bihaberdi. Onlara büyük bir saygı gösterdi. Yalnız kaldıklarında saldırıyı tertitlediler. Emir Kercî (امير كرجي) cesaret gösterip bir kılıçta onun işini bitirdi⁶³. Böylece Harbende Padişah'ın saltanat işinde bir itiraz kalmadı. Fakat gönlü Emîr Horkodâk (امير هرقداق)'tan yana rahat değildi.

⁵⁶ CL. Huart, “Horasan”, İA, C. V/I, s. 560-562; Osman Çetin, “Horasan”, DİA, C. XVIII, s. 234.

⁵⁷ T.H., “Olcaytu”, İA., C. 9, MEB. Yay., Eskişehir, 1997 s. 387-389.

⁵⁸ Sultan Olcaytu (Harbende Padişah).

⁵⁹ Spuler, a.g.e, s. 119.

⁶⁰ D.İ.P.Nüşhasında ve Beyani, a.g.e., s. 3'te “امير سيونج” şeklinde yazılmıştır.

⁶¹ B.Y.Vladimiritsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı*, 1934, Çev. Abdulkadir İnan, TTK Basımevi, Ankara, 1987, s. 146-152.

⁶² D.İ.P.Nüşhasında “پادشاہزاده” şeklinde yazılmıştır.

⁶³ Bu olayı 30 Mayıs 1304 (24 Şevval 703 H.) olarak belirtmiştir. Bkz. Spuler, a.g.e., s. 119; H. Peyrovi Milani, *Ebu Sa'id*, Basılmamış Doktra Tezi, A.Ü., 1971 s. 30; Kemal Ramazan Haykiran, *İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa'id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu* (1317-1335), Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

Onu tamamıyla kendi devletinin düşmanı biliyordu. Emirler Harbende Padişah'ın yanına vardıklarında ittifakla, Horkodâk'ı uzaklaştırmak için harekete geçtiler. Emîr Horkodâk'ın aklında böyle bir düşünce yoktu. Henüz Gazan Sultan'ın vefatından da haberdar değildi. Biri ona: “*Harbende Padişah ittifakla seni öldürmek için*⁶⁴ *geliyor, ona görünmen doğru değildir*” dedi. O cevabında: “ *Ben onun hakkında hiç kötülük yapmadım. Niçin bana kin besliyor. Harbende Padişah asla böyle bir şey yapmaz.*” diyerek, o nasihat vereni dinlemedi. Onun yoldaşı olan emirler topluluğu Şâdî Şekercî (شادي شكرجي), Îlbây (ايلباي), Temûrtâş (تمورتاش) ve Belâ Ermenî (بلا ارمنى), tamamı bu hikâyeden korkuya kapıldılar. Bu düşünce içinde iken ansızın Harbende Padişah'ın onları yakalmaq için görevlendirdiği ordu yetişti. Aralarında savaş çıktı. Emir Kercî, o olayda kendisine isabet eden bir ok darbesinden helâk oldu. Şehzâde Alâfrenk'i öldürdüğü gibi o da mükâfatını buldu. Emir Kercî öldürülünce geriye kalan emirler çoğu esir düşerek Harbende Padişah'ın huzuruna getirildiler. Harbende sultan, onlara kızgın olduğundan hepsini yasa⁶⁵ (ياسا)'ya kavuşturdu. Olcaytû Sultan Horasan işlerinden kurtulunca Tebrîz'e yöneldi.

⁶⁴ H. Beyâni, *a.g.e.*, “باتفاق بدفع تو” şeklinde yazılmıştır. s.6.

⁶⁵ H. Beyani, *a.g.e.*, s.6'da “ياساق” şeklinde yazmıştır. ;Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 250 ; Ayrıntılı bilgi için Bkz. David Ayalon, *Outsiders in The Lands of Islam: Mamluks, Mongols and Eunuchs*, Variorum Reprints, London 1988. ; Gül, *a.g.e.*, s. 225.

B. OLCÂYTÛ DÖNEMİ (1281-1316)

1. Olcâytû'nun Tahta Çıkması

Sultan Olcâytû⁶⁶(اولجايتو سلطان), adil bir padişahı. İnsanlar onun zamanında huzur ve mutluluk içinde yaşadı. H.680⁶⁷/1281 Senesi aylarında, Merv⁶⁸ (مرو) ve Serahs⁶⁹ (سرخس) arasındaki ovada doğdu. Bahar mevsiminde, insanlar suyun olmadığı, mecburi bir yerde korku içinde iken doğarken aniden bir bulut belirdi ve çok fazla yağmur yağdı. Ayağı uğurlu ve mübarek olduğundan onun ismini Olcây Bûkâ⁷⁰(اولجايتو بوقا) koydular. Bir süre sonra Moğol âdeti olduğu üzere değerli olan bazı erkek çocuklarına isim verirdiler. Onların inanışına göre kem gözlerin uzaklaştırılmasına sebep oluyordu. İsmi “*Timur*” koydular. Ondan sonra Harbende⁷¹ (خربنده) dediler. Harbende Padişâh büyük bir görkem ve azametle Tebrîz ordugâhına yöneldi. Onun yöneldiğini işiten beylerin, oğlanların ve emirlerin tamamı onu karşılamaya geldiler. Ucân⁷² (اوجان) mevkiinde kurultay⁷³ düzenlediler. Hanlık işini görüştüler. H.703/1304 Senesi Zilhicce’sinin ortasında⁷⁴ Harbende Padişâh’ın saltanatı konusunda Ucân’da söz birliği ederek karar alındı. Bütün emirler Moğol tören ve ayini üzere külah (tac)’ lar aldılar, boyunlarına kemer astılar ve otağın içinde ve dışında dokuz defa diz çöktüler. O tarihten sonra ona Olcâytû Sultân (الجايتو سلطان) dediler. Yani padişah fermanlarının çoğunda Olcâytû Sultân Muhammed Hüdâbende (اولجايتو سلطان محمد خدابنده)⁷⁵ şeklinde yazılmıştır. Saltanata geçtiğinde halka lütufta bulunarak kanun ve adalet için söz verdi. İnsanların gönlünü nimetler tuzağıyla kendi avına bağladı. Gazan’a ait hükümleri imzaladı. O yol ve hareket üzere olan valiler (عمال) ve personel’in tamamını da yerinde bıraktı ve onda

⁶⁶ T.H., “Olcaytu”, *İA.*, MEB. Yay., C. 9, Eskişehir, 1997 s. 387-389.

⁶⁷ Beyâni, *a.g.e.*, s. 7’de bu tarih yanlış olarak 688 şeklinde kaydedilmiştir.

⁶⁸ A.Yakubovsky, “Merv”, *İA.*, MEB. Yay., C. VII, s.773; Osman G. Özgüdenli, “Merv”, *DİA.*, C. XXIX, s.221-223.

⁶⁹ J.Ruska, “Serahs”, *İA.*, C.X, s. 502.

⁷⁰ H. Beyani, *a.g.e.*, s. 7’de اولجايتو بوقا “ şeklinde kaydedilmiştir.

⁷¹ İbn Battuta, *İbn Battuta Seyahatnamesi* I, İstanbul 1328, s.321-322; Sümer, *Devletleri Tarihinde Şahıs adları* I, s. 303; Gül, *a.g.e.*, s.225.

⁷² İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 198.

⁷³ İ.H.Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 192-193.

⁷⁴ Bertold Spuler’de bu tarih 19 Temmuz 1304 (15 Zilhicce 703) kaydedilmiştir. Bkz. Spuler, *a.g.e.*, s. 119.

⁷⁵ O. Turan, *Türkiye Selçukluları...*, s. 2.

değişiklik yapmadı. Kanun ve adaleti artırdı. İnsanlar, huzur ve emniyet içinde zevk ve eğlence ile meşgul oldu.

2. Sultaniye⁷⁶ Şehrinin İnşası (İmârı) Ve Kalesinin Yapılması

Birgün Olcâyâtü Sultân (الجایتو سلطان) tahtta oturmuştu. Emîr Kutlukşâh (امیر), Emîr Fûlâd Cenksân⁷⁸ (امیر فولاد چنکسان), Emîr Hüseyin (امیر حسین), Emîr Sevinc⁷⁹ (امیر سونج), Emîr İsen Kutluk⁸⁰ (امیر اسن قتلغ) gibi büyük emirler ve meşhur vezirlerden başka diğer emirler ve devlet erkânı (erkân-ı devlet) hazır idiler. Olcâyâtü Sultan, padişahların sanatları ve onlardan yadigâr kalan eserler hakkında konuştu. Buyurdu ki; *“Hak sübhâna ve te’âla⁸¹ insanı bütün mahlukâtta faziletli ve gerçekten insanoğlunu mükerrer kılmuştur⁸² Yine onların arasından bazısına yönetme meziyeti bağışlayarak “ Zillullah⁸³” derecesine ulaştırmış, onların emirlerini mahlûkatın arasından etkin ve yürürlükte kılmuş...”* Ondan sonra; *“ Bir gün dünyanın adaletli bilge ve seçkin padişahlarından, Argun Padişah’ın - babamın yanında- hazır idim. Onun gönlünden Sultaniye’nin imar isteği geçmişti: “Mademki ben cihan padişahıyım, şehirlerin şahı olan bir şehir bina etmek istiyorum.” Hazır olan topluluk birçok yer zikrettiler. Her birinin bildikleri kusur ve hünerini açıkladılar. Sonunda gayet münezzeh bir yaylak olan, çevresinde pek çok karây (قراي), iyi çayırlar, güzel hava, sıcak ve soğuk bölgelere yakın, çok miktarda hayvan yemi (علف خوار) olan Konkur Ulânık (قنقر اولانك)⁸⁴ yerini seçtiler. Argun Padişah, şehrin planının çizilmesi için emir verdi. Fakat temeli atıldığında felek tamamlamasına fırsat vermedi. Şimdi babamın inşa etmiş olduğu o şehri eğer “Hak sübhâna ve Ta’âla⁸⁵ uygun bulursa tamamlayacağım⁸⁶.” diye buyurdu.*

Padişahın düşünceleri sebebiyle kısa bir zamanda büyük bir şehir imar edildi. Onun kalesi yontulmuş taş duvardan yapıldı. Duvarlarının üzerinde dört atlı yan yana

⁷⁶ V.Minorsky, “Sultânîye”, İA., MEB. Yay. C. 11, 1997 s. 33.

⁷⁷ D.İ.P.Nüşhası’nda, “ amir چوپان ” şeklidir.

⁷⁸ D.İ.P.Nüşhası’nda “ amir فولاد چنکسانك ” şeklidir.

⁷⁹ D.İ.P.Nüşhası’nda “ amir سونج ” şeklidir.

⁸⁰ D.İ.P.Nüşhası’nda “ amir اسن قتلغ ” şeklidir.

⁸¹ “ حق سبحانه و تعالی ”

⁸² “ لقد كرنا بنی آدم مخصوص كرداننده است ”

⁸³ “ ظل الله : ظل الله ”

⁸⁴ H.P. Milani, a.g.e., s. 48; Haykıran, a.g.e., s. 16’da bu yer ismini “Kondur Olan” olarak yazılmıştır.

⁸⁵ “ حق سبحانه و تعالی : Her türlü kusurdan arı duru ve yüce olan Allah ”

⁸⁶ Ziya Kazıcı, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1991, s. 193-194.

atını sürebilirdi. Asıl kale kare şeklinde planlandı. Uzunluk ve genişliği eşit, her bir duvar gez-i şer' (كز شرع) ile beşyüz gez⁸⁷ idi. Buna göre çevresi ikibin gezdi. Bir büyük kapı ve onaltı burcu vardı. Ümeradan her biri, kalenin içinde ve dışında birer yer imar etmişlerdir. Sultan Olcâyâtü kendi mezarı için kalenin içinde büyük bir imaret yaptırmıştır. Ebvâb el- Berr (ابواب البر) ismini verdiği ve çapı altmış gez, yüksekliği yüzyirmi gez olan çok fazla gösterişli büyük sekizgen bir künbed (كنبد) ki yeryüzünde en uzak beldelerde bir benzeri gösterilemez. Demirden pencerelerinin her biri otuz arş uzunluk ve onbeş arş genişliğindedir. O künbedin bitişiğinde birkaç yüce imaret kurmuştur. O künbede pek çok vakıf vakfderek, gösterişli bir mescit, Dâr el- Ziyâfe (دار الضيافة), Dâr el- Seyyâdet (دار السيدات)⁸⁸ ve kalenin içinde hasları için bir saray yaptırdı. O şekilde ki sarayı yüzde yüz alan üzerine yerleştirdiler. Kısra eyvanı misali büyük bir sofa ve iki bin adamın toplanabileceği ve “Keryas” adını verdiği büyük bir divanhane yaptırıldı. Bu zikredilenden başka padişah ve emirler kalenin içinde pek çok imaret yaptırmışlar. Şehrin çevresinde gayet derin bir hendek kazıldı. Ayrıca kale nedeniyle ve şehirde pek çok mescit yapılmıştır. Fakat Sultan tarafından yaptırılan Cuma Mescidi mermer taşları ve pek çok çini ile hepsinden daha gösterişliydi. Bir Dâr el- Şifâ' ve Bağdad'taki Müstânsiriyye (مستنصريه) örneğinde büyük bir medrese yaptırdı⁸⁹. Emirler, vezirler, ekâbîr ve eşrâf her biri kendi adlarına o şehirde büyük imaretler yaptırıldılar. Hocâ Reşideddîn'in tahsisi ile bir mahalle yapıldı. Burada yaklaşık bin ev ve yüce bir imaret, onun eyvanının iki tarafında iki büyük minare, her birine pek çok vakıf vakfedilmiş medrese, Dâr el-Şifâ, Hânkâh⁹⁰ (خانقاه) yaptırıldı. O imaretlerden bazısı Hoca Sâhib'in himmetiyle şimdiye kadar⁹¹ ayakta kalmıştır.

⁸⁷ “Gez” 104 cm.lik bir uzunluk birimi. Bkz. Mehmet Kanar, *Büyük Farsça- Türkçe sözlük*, Birim Yay., C. I, İstanbul 1998, s.517.

⁸⁸ İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 265.

⁸⁹ Donald N. Wilber, *The Architecture of Islamic Iran The Ilkhanid Period*, Greenwood Press, New York 1969, s. 25-27.

⁹⁰ Tekke, Hânkâh konusunda Bkz. Kanar, *a.g.e.*, s. 251.

⁹¹ Hafız-ı Ebrû'nun zamanı kastedilmiştir.

3. Gîlân'a Seferler

Cengiz Han'ın padişahları İrân'ı ele geçirdiklerinden beri tahtgâh (başşehir) Irâkeyn ve Azerbâyecân yörelerinde kararlaştı, yaylak ve kışlak'ı o sınırdaki geçirdiler. Yakın ve civar ülke olmasına rağmen çetin yolları ve sık ağaçlı ormanları nedeniyle Moğol emirlerinden hiç kimse Gîlânlıların Ülkesi (مملکت گیلانات)'nde hüküm sürmemişti. Gilan⁹² hâkimleri kendilerini hizmetkârlık ve vergi vermekten uzak biliyorlardı. Ülkeler, Olcâyâtû Sultan'a kararlaştırılınca Sultan Gâzân tarzı üzere, Mısır tarafına ordu götürmek istedi ve “*Sarayımızın kapısında hükümümüzü dinlemeyen bir topluluk varken başka bir memlekete ordu götürmek münasip değildir*” dedi. Emirleri çağırarak bu durumu ortaya koyup tartıştılar. Naip (Nevvâb) şöyle uygun gördüler; “*ilk önce Gilan hâkimlerine elçi gönderip onları itaat etmeye davet ederiz. Şayet boyun eğerse, zaten istediğimiz de budur. Ancak hüküm ve fermanın yüz çevirirlerse ondan sonra onlara karşı ordu sevk ederiz.*” O zaman Gîlânât'ın her köşesinde her ne kadar müstakil bir hâkim olsa da fakat Emire Dibâc (أميره دباح) hepsinden daha azametli idi. Sultan Olcâyâtû ilk önce ona elçi göndererek huzuruna çağırdı. Emire Dibâc, ferman üzere Sultan Olcâyâtû'nun ordugâhına hareket etti. Ordu-yı Hümâyun'a ulaştığında ona pek çok izzet ve ikrâm gösterdiler. Kısa süre sonra yalandan hastalandığını söyleyerek birkaç gün hizmetten kaçtı. Bir sabah ansızın vatanına hareket etti. Bu durumu Sultan Olcâyâtû'nun önünde arz ettiklerinde çok fazla gücendi ve Gîlânât'ın ele geçirme niyetini kararlaştırdı. Sultan Olcâyâtû'nun emirlerinden biri, Târım şihnesi olan Girây isimli kişi, başka defa Sadreddîn Hâlidî (صدر الدين خالدي) ile birlikte Gîlân'a gitmişti. O vilayetin ahval ve vaziyetini öğrenerek padişahın huzurunda açıkladı ki Gîlân meselesinin baştan savma ele alınmasın. “*Gîlân on iki şehirdir ve her birinde bağımsız bir emir oturmakta ve emrinde bol miktarda ordu bulunmaktadır. Eğer padişah o memleketi tamamıyla ele geçirirse hazineleri yeteri kadar artar ve Horasan yolunu yakınlaştırır.*” Girây, bütün gün Gîlân'ın hikâyesini anlattı. Onun zenginliğini padişahın aklına yerleştirerek, Padişahı o tarafa savaş için ordu sevk etmeye ve Gîlân'ın alınması için seferber etmeye çalıştı. Emirler ve erkân-ı devlet Padişah'ın bizzat kendisinin o

⁹² İ. Aka, *a.g.e.*, s. 132-133; “Giller memleketi” manasında, Hazar Denizi'nin güneyinde ve Elburz Dağlarının (Hamse ve Kazvîn'in) kuzeyinde bir İran vilayetidir. Bkz. CL. Huart, “Gîlân”, C. IV, s. 782-783.

tarafa hareket etmesinden dolayı, “Bu emirle görevlendirilen, devletin kullarından her biri bu mühim işin üstesinden gelir.” diyorlardı. Padişah onların sözlerini işitti. Orduların huzura çağrılması emrini verdi. Ordular toplanınca Gîlân’a dört yoldan girmeleri buyruğunu verdi. Evvela Emîr Çobân⁹³(امير چوبان) ’ın Erdebîl⁹⁴(اردبیل) yolundan Sitâre (ستاره), İsbehbed (اسپهبد), Kesker (كسکر) hududuna ve o yöreye girmesini, Emîr Kutlukşâh (امير قتلغشاه) ’ın Hulvân (حلوان) yolundan Fûmen (فومن), Tulem (تولم) ve Reşt (رشت)’e hareket etmesini, Emîr Toğân (امير طغان) ve Emîr Mü’men (امير مومن) ’ın Kazvîn (قزوین), Rey (ري), Rustemdâr (رستم دار) ve Kilâre Deşt (كلاره دشت) yolundan girmesini kararlaştırdı. Padişâh bizzat Lâhicân’a yönelecekti.

Sultaniye’de bir hafta eğlenceyle geçirdi. Sekizinci gün Gîlân tarafına hareket ederek, çok fazla asker ve sayısız sipahi ile dört cihetten Gîlân’a yöneldiler.

Emîr Çobân, Sitâre ve Sefehbed (صفهبد) mevki ve o bölgeye ulaştığında bu bölgenin hâkimi ve serdârı olan Rûkn el-Dîn Ahmed (رکن الدين احمد) karşılama şartlarını yerine getirdi. Zaman ve kuvveti ölçüsünde haraç ve hediye sundu. Oradan Kesker’e hareket ettiler ve Moğol ordusu Kesker havalisini⁹⁵ yağmaladı. Yakaladıkları herkesi öldürdüler. Kesker’e vardıkları vakit Emîr Şeref el-Devle Şârâm Âbâ (شرف الدولة شأ رام آبا) karşılamaya geldi ve Emîr Çobân’ın yanına pek çok hediye getirdi. Emîr Çobân’ı kendi makamına götürdü ve ev sahipliğinin gereklerini yerine getirdi. Moğol ordusunun eline yağmadan çok miktarda ganimet geçti. Emîr Çobân’ın o hudutta tayin edildiği yerler kolaylıkla itaat altına alındı. O yerlerin hâkimlerini kendi hizmetine alarak Orduy-ı Hümâyûn (اردوي همایون) ’a hareket etti. Olcâyâtû Sultan, Sultâniye’den Lâhicân’a gitmek niyetiyle hareket ettiği vakit henüz Lâhicân (لاهیجان) ’a ulaşmadan Emîr Çobân (امير چوبان) eşik öpme şerefine ulaştı.

Emîr Kutlukşâh (امير قتلغشاه), Halhâl (خلخال) ’a vardığında o yerin hâkimi olan Şeref el-Dîn Halhâl (شرف الدين خلخال) hizmete koştu. Emîr Kutlukşâh ondan Gîlânlıların ahvalini sordu. Onun ova, dağ ve ormanını sordu. Emîr Kutlukşâh o memleketi öfkeyle, galebe ve aceleyle ele geçirmek istiyordu⁹⁶. Şeref el-Dîn Halhâlî

⁹³ D.İ.P.Nüşhası’nda “چوبان” şeklinde yazılmıştır.

⁹⁴ D.İ.P., “اربیل” şeklinde yazılmıştır.

⁹⁵ H. Beyânî, *a.g.e.*, “havalî” kelimesini okuyamamıştır.

⁹⁶ H. Beyânî, *a.g.e.*, “istiyordu” kelimesini “istemiyordu” şeklinde kaydetmiştir.

(شرف الدين خلخالي), “*Gilân işi aceleyle gelmez, yolları güçtür ve Gîl halkı düşman ordusu görmemiş, padişahın ordusu ve büyüklüğü onların gönlünde yerleşmiş. Bu iş sertlik ve öfkeye gelmez. Ağır ve tedbirli davranarak ilerlemek gerekir*” diye arzetti. Şeref el-Dîn Halhâlî’in görüşü Emîr Kutlukşâh’ın hoşuna gitmedi. Emîr Kutlukşâh kendi kuvvet ve kudretiyle gurur duyuyordu. Bu yüzden ona iltifat etmedi. Emîr Fûlâd Kayâ (امير فولاد قيا)’nin öncülük etmesini emretti. O dağ ve ormanda gece ve gündüz durmadan ilerlediler. Gîl ordusu darboğazlarda yol başlarını tutarak savaşıyordu. Üç çetin savaş meydana geldi, her üçünde de Moğol ordusu müzaffer oldu. Emire Dibâc’ın Gîlânlıları ve diğer yerlerin serdârları Emîr Fûlâd Kabâ (امير)’nin yanına itaat ettiklerini bildiren adamlar gönderdiler. Emîr Fûlâd Kabâ bunu duyduğunda ona rağbet edip bu durumu Emîr Kutlukşâh (امير قتلغشاه)’a haber verdi. Emîr Kutlukşâh da anlaşmaya razı oldu. Fakat Emîr Kutlukşâh’ın oğlu Emîr Siyâvcî (امير سيياوحي), anlaşmayı önledi. “*Hergün bu vilayete bir ordu getiremeyiz. Buraya ulaştığımız bugün bütün Gîlânlıların kökünü kazıyıp Gîlân’ı tamamen ele geçirmek gerekir*” dedi. Babasına, “*eğer biz Emîr Fûlâd Kabâ’nın sözüyle hareket edip Gîlânlılarla sulh yaparsak bundan hiç şöhret ve şeref kazanamayız*” dedi.

Emîr Kutlukşâh, oğlunun sözüne kanarak Emîr Fûlâd Kayâ’yı görevinden azletti. Emîr Siyâvcî’ya öncü kuvvetlerine liderlik etmesini buyurdu. Emîr Siyâvcî intikam kılıcını çekip yüzünü Gîlân savaşına çevirdi. Fûmen yakınına ulaşınca kadar hiçkimseye acımadı ve Gîlân halkından sayısız insanı katletti. Gîlânlılar anlaşmadan ümitsiz kaldılar. Hepsi birbiriyle ittifak yaptı. Tulem ve Reşt yakınında bir yer seçtiler. Fûmen, Reşt halkı ve diğerleri, onlara bağlı yerlere gidip ölümü göze alarak savaşa yöneldiler.

Emîr Siyâvcî’nin ordusunun olduğu yerde çok fazla çözüme oldu. Pekçok gayret ve savaştan sonra Gîlânlıların ordusu müzaffer oldu. Emîrzâde Siyâvcî’nin ordusu yenilgiye uğradı. Onların atları bataklıkta kaldılar. Moğol askerlerinin çoğu o savaşta telef oldular. Bu haber Emîr Kutlukşâh’a ulaşınca sersemledi ve orduyu tahrik etti. Kimse onun konuşmasını dinlemedi ve kaçmaya yöneldiler. Askerlerinden birkaç⁹⁷ kişiyi yasaya kavuşturmasına rağmen fayda vermedi. Düşman ordusu ulaştı. O az bir sayıyla, tek başına kalıncaya kadar direndi. Onu ok darbeleriyle öldürdüler.

⁹⁷ H. Beyânî, a.g.e., “birçok” şeklinde okumuştur.

Emîr Kutlukşâh öldürülünce onunla olan ordu hezimete uğradı. Gîlânlılar'ın eline pek çok ganimet geçti.

Emîr Doğan ve Emîr Mûmen, Kazvîn yolundan Gilân'a yöneldiler. Hindû Şâh (هندو شاه) isimli kişi o hudutta hâkim idi. Tevazu yolunu tuttu ve emirlerin yanına gönderdiği kimselerle, “ *padişahın itaatkârı ve bağlısıyım, istediği vergi (mali)'yi vereyim ve memleketi teslim edeyim.*” Ümera bu sözü duyunca, “ *biz seni padişahın yanına götürürüz ve yeniden bu ülkenin hükümdarlığını senin için alırsınız.*” diye vaatte bulundular. Emîr Hindû Şâh emirlerin yanına gelip hizmetkârlık makamında durdu. Emirler o vilayeti ele geçirince o diyarın hâkimini kendileriyle yoldaş edip Olcâyâtû Sultân'ın ordugâhına hareket ettiler.

Olcâyâtû Sultân, H.706 (Mayıs 1307) Senesi Zilka'de ayında Fûlâd Cenksân⁹⁸ (فولاد جنكسان)'ı Ūğruk (اغروق)'un başına geçirerek, çok kalabalık bir ordu ve sayısız askerle Sultâniye'den Gîlân (گیلان)'a hareket etti. Târım Vilâyeti (طرم)'ne girdi ve oradan Tarfak Dağı (كوه طرفك)'na vardılar. Bu yerde üç gün ikamet ettiler. Orada orduyu düzene koyarak Gîlân'a yöneldi. Emîr Sevinc⁹⁹ (امير سونج), Emîr Sûtây (امير سوتاي), Emîr 'Alî Pâşâ¹⁰⁰ (امير علي پاشا), Tugây Gurgân (طغاي گرگان) ve Toktamîş Bahâdır (تقتمور بهادر) sağ kanatta; Emîr İrincîn (امير ايرنجين), Çiçek Gurgân (چيچك) ve Hây Tîmur (خاي تيمور) sol kanatta; Emîr İsen Kutluk¹⁰¹ (امير ايسن قتلغ), Sa'd ed-Dîn Vezîr (سعدالدين وزير), Emîr Berendak¹⁰² (امير برندق) ve diğer ümera merkezde tam bir azamet ve büyüklükle Lâhîcân (لاهيجان)'a yöneldiler. Olcâyâtû Sultân'ın gönderdiği elçi Lahicân'a ulaştığında Şâhtû, ” *Ben, bende ve hizmetkârınım. Sultan'ın bizzat bu diyara gelmesinin ne gereği vardı? Gönderdiğin en değersiz köleni bendeniz ferman nedeniyle baştan ayağa donatırdım* ” dedi.

Sonra Şâhtû, Olcâyâtû Sultân'ın payitahtına vararak hizmetin gereklerini yerine getirdi. Sultan ona iltifatta bulundu. Sultân kendisi Lahican'a hareket etti ve buraya ulaştığında Şâhtû (شاه تو) büyük bir ziyafet düzenledi. Pekçok özür diledi. Sultan dört gün Lahicân'da durdu. Kurban Bayramı Namazı'nı o yerde kıldılar.

⁹⁸ D.İ.P.Nüşhası'nda “ فولاد جنكسان ”, Beyani, *a.g.e.*, ise “ فولاد خبکسان ”

⁹⁹ D.İ.P.Nüşhası'nda “ امير سونج ” şeklinde yazılmıştır.

¹⁰⁰ Beyani, *a.g.e.*, “ امير علي پادشاه ” şeklinde kaydetmiştir.; Bkz. M. Gül, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁰¹ D.İ.P.Nüşhası'nda “ امير ايسن قتلغ ” şeklinde kayıtlıdır.

¹⁰² D.İ.P.Nüşhası'nda, “ امير برندق ” olarak yazılmıştır.

Ondan sonra Emîr Sûtây (امير سوتای), Emîr ‘Alî Kûrcî (امير علي قورجي), Emîr Tûgây Gûrgân (امير طغاي كركان) ve Emîr Toktîmûr (امير توقتيمور)’u Temîcân Vilayeti (ولايت (تميجان)’ne gitmeleri için görevlendirdi.

Emîre Muhammed (اميره محمّد), ümerânın o ülkeye hareket ettiklerini haber aldığıında kendinde onlara karşı koyma kuvveti bulamadı. Elçi gönderdi ve “ *ne kadar vergi (mâl) vereyim ve onların yanına geleyim*” diye bildirdi. Bu durum ümerâyaya uygun olduğundan koşulları kabul ederek savaşı terk etmek istediler. Emîr Ahmed Tûdây (امير احمد تودای)’ın nökerlerinin daha büyüğü olan Nâmtîfi (نامتيفي) dedikleri bir şahısın eline tesadüfen Gîlânlılar’dan biri geçmiş idi. Temîcân¹⁰³ (تميجان) halkının malını övünce, ona hırslandılar. Emîre Ahmed (اميره أحمد)’in bu kadar malı üzerine alması uygun değil diye onunla anlaştilar. Emirleri barış yolundan geri çevirdi. Emîre Ahmed’in elçisini ümitsiz geri çevirdiler. Anlaşma sözü gerçekleşmedi. Emîre Muhammed, barıştan ümitsiz olunca çaresiz bir şekilde gücü yettiği miktarda sipahi topladı. Moğollar kuvvet, şevket ve ‘azimetlerine aldandılar. Temîcân yakınlarına vardıklarında Gîlânlılar müstahkem bir yer seçerek savaşa hazırlanmaya yöneldiler. Her iki taraf ta çok çaba gösterdi. Ansızın atılan bir ok tesadüfen Emîr Toktîmûr¹⁰⁴ (امير توقتيمور)’un kafasına isabet etti ve öldü. Gîlânlılar müzaffer oldular ve Moğol ordusu hezimete uğradı. Gîlânlılar arkadan yetiştiler. Yollar zorlu olduğundan Moğol askerlerinin ekserisi telef oldu. Kurtulanların bazıısı Kazvîn’e ulaştılar. Oradan Sultâniye’ye gittiler.

Sultan Olcâytû, Lahicân işinden uzaklaştığında Emîr Kutlukşâh’ın öldürülme haberi ulaştı. Bu duruma çok üzüldü. Emirlerden bir grubu o hududa gidip Emîr Kutlukşâh’ın intikamını almaları için tayin etti. Emîr Sendâve (سنداوه), Şeyh Behlûl (شيخ بهلول) ve Emîr Ebâbekir (امير ابابكر)’i askerlerden bir topluluk ve yaklaşık üçbin seçkin süvariye, bu mühim işle görevlendirdi. O hududa vardıklarında Fûmen, Reşt ve Tûlîm halkı birbirleriyle ittifak ederek bir yerde toplanmışlardı. Savaştan yana tavır koydular. Bir defa zafer kazanmış olduklarından daha da cesaretlenerek Moğol ordusunun yaklaştığı bu esnada pek çok gayret gösterdiler. Taraflardan pek çok insan öldürüldü. Emirler bu işte birbirleriyle müşaverede bulundular. Sonunda, ordunun

¹⁰³ H. Beyani, *a.g.e.*, “olarak kaydetmiştir.”

¹⁰⁴ D.İ.P.Nüşası’nda, “امير توقتيمور” olarak geçer.

kalanını muhkem bir mevkiye durdurmaya, Emir Şeyh Behlül'ü Olcâytû Padişah'ın yanına göndermeğe ve olayın durumunu arz ederek yardım talep etmeye anlaştılar. Yardım ulaştığında düşmana saldıracaklardı. Kararlaştırdıkları gibi Emîr Şeyh Behlül, Olcâytû Padişah'ın yanına gitti. Olayın şeklini arzettiğinde padişahın gayretten öfke ateşi alevlendi. Emîr Hüseyin ile Emîr Sevinc'i ordularla görevlendirdi. Emîr Hây Tîmûr (امير خايتيمور), geri kalan emirler, birkaç deneyimli adam, Fûmen, Tûlîm ve Reşt'e hareket eden ordu ferman mucibince o diyâra yöneldiler. Taraflar arasında tarihte görülmemiş bir savaş yaşandı. Öyleki ölümlerden bir tepe oluştu.

Emîr Sevinç, Gîlânlılar'ın kahramanlığını görünce Moğol¹⁰⁵ sipahîsine seslendi ve ok yağdırmalarını emretti.

Gîlânlıların ordusundan yarısı savaşta öldü. Diğer yarısı kaçmaya yöneldi. Moğol ordusu dağ ve ormana sığınan Gîlânlıları takip etti. Ondan sonra Moğol ordusu Fûmen, Reşt ve Tûlîm'e girdi. Yağmalayıp esir aldılar ve imkân dâhilindeki her tür kötülüğü yaptılar. Bu zaferle bütün Gîlânât fethedildi ve Hazreti Sultân Olcâytû'nun mülküne dönüştürüldü. Öyleki hiçbir yerde düşman hiç kimse kalmadı.

Ordu, Gîlân vilayetini tamamıyla ele geçirip döndüğü vakit Padişah, yargıçlar'ın Gîlân meselesinde ve emirlerin öldürülmesi işinde hatalı olanlar ile suç ve kusur işleyenleri bütün yönleriyle araştırıp teftiş etmelerini ve yargılamalarını (yargu porsiden)¹⁰⁶ emretti. O meselede evvela fitneyi çıkaran Emîr Kutlukşâh'ın oğlu Emîr Siyâvcî söz dinlemediğinden, büyük emîr Emîr Kutlukşâh Noyân (قتلغشاه نويان)'ın öldürülmesine neden olduğundan suçlandı. Ondan sonra, Temîcân'da anlaşmaya razı olan emirleri anlaşmadan vazgeçiren ve pek çok insanın ölümüne neden olan Mamentifi (مامنتفى)'yi suçladılar. Diğer emirlerin bazıları da yaptıkları hatalar nedeniyle suçlandılar. Bu yargılamanın sonucunu Sultan Olcâytû'nun huzurunda arz ettiler. Sultan, bu olayda Mamentifi ve birkaç emiri idam ettirdi. Suçu daha az olan bazılarına sopa atma cezası verdi. Emîr Siyâvcî'yi yargılama gereğince ölüm cezasına çarptırılmakla beraber onu babasının ruhuna bağışladı. Fakat onu

¹⁰⁵ H. Beyani, *a.g.e.*, bu kelimeyi “مغل” şeklinde vermişse de bu kelime “مغول” yazılmıştır.

¹⁰⁶ İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.* s. 266-267.

babasının tûmân¹⁰⁷ (تومان) 'ından azletti ve o Tûmân'ın emirliğini Emîr Çoban'a verdi. Yargılama işi sona erince Gîlân emirlerine ipek vergisi yükledi. Sonuna kadar Sultan Olcâyâtû'nun kararlaştırdığı o sözü yerine getirdiler. Gîlânlılardan, başka hiç kimse bu padişahın hükmünden çıkmadı.

4. Emîr Dânişmend Bahâdır'ın Horasan'a Gönderilmesi

H.706 (1307) senesi aylarında Sultan Olcâyâtû, Dânişmend Bahâdır'ı on bin atlı ile Horasan'a gidip Herât Şehrini muhasara etmesi için tayin etti. Bu olayın sebebi şuydu ki; Sultan Olcâyâtû saltanata tayin olunca çevredeki hâkimler (hükkâm) tebrik töreni için Bezmgâh-ı Hümâyûn (بزمگاه همایون) 'da hazır bulundular. Gâzân sultan zamanında Sultan Olcâyâtû, Horâsân'da emirliğe tayin edilmişti. Bir defa Nikûderîler (نکودریان) 'in olayları nedeniyle Herât tarafına ordu götürmüştü. Melik Fahr el-Dîn (ملك فخرالدين) şehri bıraktı ve Emân Kûh Kalesi (امان کوه) 'ne gitti. Olcâyâtû sultan Kalenin dibine bir ordu götürdü ve savaştılar. Melik Fahr el-Dîn geceleyin kaleden çıkarak ordunun ortasına vurdu ve oradan şehre gitti. İki gün sonra şehirden çıktı ve ikiyüz atlı ile Gûr (غور) 'a hareket etti. Sultan Olcâyâtû, Herât¹⁰⁸ Şehri'nin kapısına ordu getirdi ve savaştılar. Onüç gün süreyle Herât'ı kuşattı. Ondan sonra imamlar ve şeyhler Sultan'dan onları bağışlamasını ve muhasarayı bırakmasını istediler. Gîlân olaylarından sonra Horâsân sözünü ortaya getirdi ve bir emirin o ülkeye (diyâr), Âmuye Suyu (آب آمویه) kıyısında ordugâh kurması için gönderilmesi gerektiğini emretti. O esnada Sultan Olcâyâtû topluluğun önünde konuşmasını, “*Melik Fahr el-Dîn benim karşımda kılıç çekti ve Herât halkı benimle savaştılar. “Hertürlü kusurdan arı duru ve yüce olan Allah” bugün bize saltanat tahtını bağışladı huzurumuza gelmiyor. Şimdi, ordu bozan emirler, düşman boğazlayan bahadurlar ile sıcak ve soğuk, dünya vakıaları ve hadiselerini görmüş meşhurların bir orduyla Herât kıtasına gitmelerini, Melik Fahr el-Dîn'i ve o yere sığınmış bir Nikûderî topluluğunu dergâhuma ulaştırmalarını istiyorum.*” diye sürdürdü. Ümera ve erkân iyice düşünüp danıştıktan sonra bu seçim şansı, eşsiz savaşçı ve devrin

¹⁰⁷ İlhanlılarda Emir-i Tümen (Tumân), on bin kişinin kumandanı demektir. Tümen beyliği bazen bir ailenin elinde bulunur ve hatta hizmet ettikleri müddetçe onların uhdesinde bırakılırdı. Geniş bilgi için Bkz. İbn Battuta, *a.g.e.*, C. 1, s. 382; Uzunçarşılı, *a.g.e.* s. 243-244.

¹⁰⁸ H. Beyani, *a.g.e.*, yanlış olarak “همراه” olarak okumuştur. ; Z.Velidi Togan, “Herat”, *İA*, C.V/1, s.429-442; Recep Uslu, “Herat”, *DİA*, C.XVII, s.215.

yiğiti olan Emir Danişmend Bahâdır isimine isabet etti. Diğer gün Emir Danişmend Bahâdır, Sultan Olcâytû'nun fermanın gereğince onbin meşhur atıyla Horasan'a yöneldi. Nîşâbûr¹⁰⁹ (نیشابور) hududuna vardığında yakınlarından Girây (گرای) isimli kişiyi bin atıyla Herât'a gitmeleri ve yolları tutmaları için tayin etti. Fakat Emir Danişmend Bahâdır gelinceye kadar tabi halka zahmet ve zarar vermemesini vasiyet etti. Girây, Karabâğ (قراباغ)'a varınca bir topluluğu Melik Fahr el-Dîn'in yanına gönderdi. Bu topluluk Melik Fahr el-Dîn'e “*Büyük emir, Emir Danişmend Bahâdır ağır bir orduyla ulaştı. Cihan Fatih Sultan Olcâytû (Cihângüşây Olcâytû Sultân)'nun fermanın emriyle bu ülkede ordugâh kuracak, bütün işlerde ve genel hallerde ülkenin (mülk) mu'âvini olacak.*” mesajını iletiler. Melik Fahr el-Dîn akıllılık ve ferasetten ona ne söylese olayın şeklinin onun aksine olacağını anladı. Ancak onun elçilerini büyük sevinçle yolladı. Diğer gün Girây bizzat Melik Fahr el-Dîn'i görmeye geldi. Melik Fahr el-Dîn, Ona büyük saygı gösterdi. Ziyafet ve mihmandarlık şartlarını yerine getirdi. İki gün sonra Girây, Melik Fahr el-Dîn'e veda ederek Bâdgîs (بادغیس) tarafına gitti. Bir kaçgün sonra Danişmend Bahâdır, Herât Ovası'na yetişti. Yakınlarından Tûtak Bilâ (طوطك بلا) ve Hindûçâk (هندوچاق)¹, adaletli Padişah Sultan Olcâytû'nun emrinin icra edilmesi¹¹⁰ için Melik Fahr el-Dîn'in yanına gönderdi ve “*Melik Fahr el-Dîn'den Nikûderîler (Nikûderyân)'i kendisine teslim etmesini, Merv, Ebyûrd (ابورد), Serahs¹¹¹ (سرخس), Câm (جام) ve Hâf (خاف) 'tan Herât'a gelmiş ve yerleşmiş olan halkı kendi aslî meskenlerine geri dönmeleri için bırakmasını, tamagât (vergiler) ve darphaneden ve diğerlerinden üç yıllık mahsulü padişahın ordusuna ulaştırması için personel ve işçilerine cevap vermesini istedi. şayet bu ahkâmın hilafına giderse, Herât Şehri'ni muhasara edeceğini, insan toplayıp ordu ve savaş techizatı kurarak büyük bir savaşa hazırlanacağını*” söylediler. Tûtak Bilâ ve Hindûçâk, Danişmend Bahâdır'ın sözünü Melik Fahr el-Dîn'e yetiştirdiklerinde öfkeleni. Onlara cevap olarak şöyle dedi: “*Siz Danişmend Bahâdır'a selamımı yetiştirin ve söyleyiniz eğer buradan mertlik ve insaniyet yoluyla bekleneni yerine getirmek isterse onun ricasına binaen elimizden*

¹⁰⁹ E. Honigmann, “Nişapur”, *İA*, C.IX, s.302; Osman G. Özgüdenli, “Nişapur”, *DİA*, C.XXXIII, s.149.

¹¹⁰ بنفاد “ fiili asıl nüshada noktalardan çoğu kes tasarrufta bulunulduğundan bu fiil “ بنفاد پیوسته است” şeklinde yazılmıştır. D.İ.P.nüshasındaki yazmada ve H. Beyani, *a.g.e.*, de bu yanlışlık tekrarlanmıştır.

¹¹¹ H. Beyani, *a.g.e.*,’de bu yerin ismi yazılmamıştır.

geleni yaparız. Ancak öfke, üstünlük, galebe çalma ile bu ülkede meşhur olmak¹¹², bizi kendine bağlayıp itaat ettirmek istiyorsa o düşünce imkânsızlardan ve bu niyet hayallerdendir”. Tûtak Bilâ ve Hindûçâk, Danişmend Bahâdır’ın huzuruna gelip Melik Fahr el-Dîn’in sözünü arzettiklerinde Danişmend Bahâdır sinirlendi. Aynı gün Ferâh (فراه), Gâh Kalesi (قلعه گاه), Dere (دره) ve İsfizâr (اسفزار) ve Ab-ı Kâsıdân (آب قاصدان)’dan koşturarak huzura geldiler. Birkaç gün sonra Melik Celâl el-Dîn Karâ (ملك جلال الدين قرا) ve Emîr Ömer (امير عمر) Dere’den; Cemâl Kâdî (جمال قاضي) ve Melik Kutb el-Dîn (ملك قطب الدين) İsfizâr; Melik Kutb el-Dîn Tûlek¹¹³ (ملك قطب الدين) ve Melik Rûkn el-Dîn¹¹⁴ (ركن الدين), Âb (آب)’dan her biri atlı ve piyadeden bir ordu ile Danişmend Bahâdır’ın önünde hazır oldular. Danişmend Bahâdır’ın Herât’a varmasından önce Melik Fahr el-Dîn’in emriyle Herât’ın Kâdilkûdât’ı olan Mevlânâ Vecîh el-Dîn Nısfî (مولانا وجيه ادين نسفي) Horâsân tarafına geçiş izni istedi. Nişâbûr’a ulaştığında Emîr Dânişmend yetiştirdi ve Mevlânâ Vecîh el-Dîn onun hizmetine girdi. Emîr Dânişmend Bahâdır’ı şehri muhasaraya ve Melik Fahr el-Dîn’le savaşmaya tahrik etti ve ” *Eğer hiç kimse şehre yiyecek götüremeyecek şekilde yolları zaptederseniz bu şehir çabucak fethedilir*” dedi. Mevlânâ Vecîh el-Dîn’in öğüdüyle Emîr Dânişmend Bahâdır yol başlarına atlılar yerleştirerek hiç kimse şehir tarafına gidemeyecek şekilde yolları kapattırdı. Hasat ve tahıl (Gille) kaldırma zamanı olduğundan şehirde yiyecek bulmak zorlaştı. Melik Fahr el-Dîn de şehirde savaşa hazırlık yaptı ve seleflerinin topladıkları hazinelerin ve zahirelerin kapılarını açıp ordusu ve hizmetçi tabakaları için harcadı. Herbirinin ona tabi olması için durumlarına uygun yakarış ve bağışlarla gönüllerini aldı. Hepsini savaşa ikna etti. Birkaç defa şehirden gece baskını yaptılar ve Dânişmend Bahâdır’ın ordu (sipâh)’sundan pek çoğunu öldürdüler. Birkaç gün bu şekilde geçtiğinden Emîr Dânişmend Bahâdır, Şeyh Kutb el-Hak ve’l-Dîn Hasan¹¹⁵ (شيخ قطب الحق والدين حسن)’ı çağırdı ve onu Melik Fahr el-Dîn’in yanına gönderdi. ” *Benim Melik’le kadim nefret ve düşmanlığım yoktur, Bu vilayetin kötülük elçisi ve Müslümanların kanının dökücüsü değilim. Fakat adaletli Padişah Sultan Olcâyâtû’nun fermanını değiştirsem ertesi gün onu sorgulamasından korkuyorum. Şimdi beni evladınızın yerine koyunuz.*

¹¹² H. Beyani, a.g.e., “namı بر دارد” fiilini “namı برآرد”,

¹¹³ H. Beyani, a.g.e., bu ismi “ملك قطب الدين بولك” şeklinde yanlış yazmıştır.

¹¹⁴ H. Beyani, a.g.e., bu ismi “ركن” şeklinde eksik yazmıştır.

¹¹⁵ H. Beyani, a.g.e., “شيخ قطب الحق الدين چشتی” olarak kaydetmiştir.

Birinci yol birkaç gün padişahın emrinin şerefi için Emân Kûh Kalesi'ne gidip oğullarımdan birini vekil yapmanızdır. Bu durumu ortaya koymak barış vasıtası ve hanlığınızın kurtuluşu olur. Diğeri odur ki Herât'ın nahiyelerinde ve çevresinde değil, Âb-ı Âmûye sahilinde, ordugâh kurmama izin vermenizdir. ” şeklinde haber gönderdi. Öteki gün Şeyh Kutb el- Dîn Hasan, Melik Fahr el-Dîn'in yanına geldi ve Emîr Dânişmend Bahâdır'dan duyduklarını Melik Fahr el-Dîn'e aktardı. Melik Fahr el-Dîn cevap olarak “ Müslümanların iyi huylusu olan Şeyhu'l-İslam her ne uygun görse onu çiğnemem” dedi. Şeyh Kutb el- Dîn “ Ey Melik! Uygun olan savaş yapmamandır; çünkü bu yerin insanları barıştan yanadırlar. Bu vilayette zahire yok, insanlar açtırlar. Bu birkaç korkusuz Nikûderî hırsızından uzaklaşmak itaat, onlara lanet etmek ibadettir. Dışarı gönder, çünkü katli vacip bu taifeden bir kısmı kaçıp kurtulur, cesaret ve öfke zahir olmaz. Bu ordu dağılıncaya, düşmanlık ve fitne ateşi sönünceye kadar birkaç gün kadar Emân Kûh Kalesi'ne gidersen ondan sonra şehre gelersin.” dedi. Melik Fahr el-Dîn: “ Dânişmend Bahâdır beni hile ve hainlikle ele geçirmek istiyor. Çünkü ben Emân Kûh Kalesi'ne gittiğimde yolu bana kapatırlar ve çevreden tuzak kurarlar.” dedi. Şeyh Kutb el- Dîn dedi ki; “Dânişmend Bahâdır'ın oğulları ve yakınlarından Melik tayin edilenlerin her birini söyleyeyim ki Dânişmend Bahâdır onları Melik'in yanına göndersin.” dedi. Melik Fahr el-Dîn dedi ki:” Dânişmend Bahâdır'ın oğullarından Lağeri (لاغري)benimle İskelecû (اسكلجو)Kalesi'ne gelsin. Tuğây (طغاي)şehirde olsun. Ben Kale'ye gittiğimde Lâğeri'yi geri gönderirim.” Bu şekilde anlaştılar. Öteki gün Şeyhülislam Şeyh Kutb el- Hak ve'l-Dîn, Dânişmend Bahâdır'ın yanına geldi ve Melik Fahr el-Dîn'in söylediklerini arzetti. Dânişmend Bahâdır bunu duyduğunda mutlu oldu; çünkü şehrin muhasarası, ordunun korunması ve gece baskını korkusundan gece gündüz endişeliydi. Ordunun emirleri ve reislerini çağırdı ve onlarla bu konuda istişarede bulundu ve “ Bu olaylarda siz ne uygun görürsünüz ve sağlıklı olan hangisidir.” dedi. Melik Celâl el- Dîn (ملك جلال الدين), Melik Neyyâltekin¹¹⁶(ملك نيالتكين), Melik Kutb el- Dîn İsfizâr (ملك قطب الدين اسفزار) gibi Meliklerden bazısı ve emirlerden bir taife Mübârekşâh Dâştî (مبارکشاه داشتی), Cîngûr (جينغور) ve Kâcû (كاجو) dediler ki : ” Ey Emîr! Emîrzâdegân Lâğeri ve Tuğây'ı Gûrlular (غوريان) ile Herevîler(هرويان)'in

¹¹⁶ H. Beyani, a.g.e., “Melik Neyyâltekin” yazılmamıştır.

eline vermeniz ve Melik Fahr el-Dîn'in'in Emân Kûh Kalesi'ne sığınmasına geçit vermeniz doğru değildir. Ondan yıllarca defedilemeyecek, büyük fitneler ortaya çıkar.” Bir topluluk: ” Uygun olan Emîr'in onunla barışması ve şehrin Emîr'e zahmetsizce geçmesi için onun kaleye gitmesine geçit vermesidir” dedi. Öteki gün Mevlânâ Vecîh el-Dîn Neseî'ye bir ahitnâme yazmasını emretti.

Melik el- İslâm Fahr el-Hak ve'l- Dîn (ملك ال اسلام فخر الحق و الدين), Emân Kûh Kalesi'ne gittiğinde, “ *Ben ki Dânişmend Bahâdır'ım onun nevvâb ve hüccâbına kötülük etmeyeceğim ve düşünmeyeceğim, kimseye emretmeyeceğim. Elimden gelen her iyilik ve muhabbeti Herât Şehri'nin insanları hakkında fazlasıyla bağışlayacağım ve şehrin hisarına saldırmayacağım.* “ diye bir ahitname yazdı. Ondan sonra bütün oğulları, kardeşleri, akrabaları, melikler ve ordunun emîrleri zikredilen bu nedenden kendi yazıları ve isimlerini bu ahitnâmenin altına kaydettiler. Şeyh el- İslâm Hoca Kutb el- Dîn bu ahitnâmeyi Melik Fahr el-Dîn'e ulaştırdığında derhal kendi hattıyla bu tarzda bir belge (vesikatnâme) yazdı:

“ *Ben ki Melik Fahr el-Dîn'im Emîr Dânişmend Bahâdır'ın canına kötülük yapmayacağım ve kötülük düşünmeyeceğim. Emân Kûh Kalesi'ne selametle ulaştığımda Emîrzâde Lâğeri ve Emîrzâde Tuğây'ı geri göndereceğim. Emîr Dânişmend hoşnut olup sözünde durdukça, baba ve evlatlık tarzını uyguladıkça ona muhalefet etmeyeceğim. Şayet onunla olan ahdi çiğnersem ve bu sözleşmeyi terk edersem Hak Ta'âlâ'dan bizâr olayım. Ceza ve azapa müstahak olayım.*” Anlaşma (Ahitnâme) bu tarzda tamamlanınca Şeyh el- İslâm Kutb el- Dîn Hüseyin, Emîr Dânişmend'in yanına geldi. Dânişmend Bahâdır oğulları Tuğây ve Lâğeri'yi ordunun reislerinden bazısıyla görevlendirdi ki Lâğeri, Melik Fahr el-Dîn'in dostu ekâbir ve a'yân'dan on süvari ile Emân Kûh Kalesi'ne gitti. Tuğây tayin edilmiş olan bir toplulukla şehirde kaldı. Ona,” *şehre girdiğinde adaletli, namuslu ve mütevâzi' ol. Melik Fahr el-Dîn'in nevvâb, hüccâb, görevliler (عمال) 'i ve hizmetçiler (ختم) 'ini iltifatla kendine bağla. Tebaaya teselli ver. İyi vaatlerle kuvvetli tarftar (dildâr)'ın yap ki tamamen bize teslim ve itaat altına alınmış olsun. Ondan sonra ceza alması gereken bir topluluğu yakalarız ve katli vacip olan kavmi yok ederiz.* ” diye öğüt verdi. Tuğây şehre girdiğinde Melik Fahr el-Dîn, eski nökerlerinden biri olan Cemâl el-Dîn Muhammed Sâm (جمال يلدين محمد سام) 'ı kendine vekil tayin ederek şehir ve

kaleyi ona teslim etti ve dedi: “ *Ey Muhammed Sâm! Ülkenin iyiliği ve iki tarafın sağlığı için bir kaçgün Emân Kûh Kalesi’ne gidiyoruz. İşgüç ve hisârın muhafazasını asla terketmemelisin. Memleket işlerini zaptetmekten, iyi ve kötüden, reayanın konuşmalarından gafil olmamalısın. Çünkü Danişmend Bahâdır akıllı, hilekâr ve düzenbâzdır. Savaş gerekmeden konuşması seni gurur tuzağından içeri sokar, hisarı ele geçirir. Huzura çağırarak için her ne kadar hisar sakinlerinden birilerini gönderse ve abartsa da hiç kimseyi onun yanına göndermeyesin. Kendin onun yanına gelmeyesin. Aynı bu cevabı biz Emîr’in itaatkârı ve bağımlısıyız. Gelmek istiyoruz ve hizmetkârınız. Fakat Melik’imize, izin vermedikçe dışarı çıkmayacağımıza talâkla söz vermişiz. Eğer arzu ederse on bin Dînâr ve elli takım elbise, birkaç yük yiyecek, bir baş at ve filân cariyeyi bir kulluk alameti olarak onun yanına gönderirsin.”*

Ondan sonra, hisar sakinlerinden kalanları, Tâc el-D¹¹⁷ (تاج الدين), Yıldız¹¹⁸ (يلدز), İhtiyâr el-Dîn Bîşe (اختيار الدين بيشه), Muhammed Senke (محمد سنكه), Lokmân (لقمان), Yahyâ (يحيى), Ferruhzâd (فرخ زاد), ‘Alî Çep (علي چپ), Süleymân (سليمان), Âlıştî¹¹⁹ (آلشتي) ve Gûr (غور)’un ileri gelenlerini huzuruna çağırıldı ve hepsine hil’at verdi. Ey ashâb dedi:” *Hepiniz sıkı bir ittifakla Muhammed Sâm’a yardımcı olmalısınız. Bütün işlerde ona müracaat etmelisiniz. Görünürde Danişmendlilerin dostu olmalısınız. Fakat içten onların hile ve hainliğinden emin olmamalısınız.*” Siczîler (سجزيان)’den Şâh ‘İsmâ’îl (شاه اسمعيل) ve Herevîler (هرويان)’den Behrâm Kendeser (بهرام كنده سر)’i ikiyüz Siczî ve Herevî adam ile Cemâl el-Dîn Muhammed Sâm’a yardımcı olması için tayin etti. Ondan sonra kılıcını Muhammed Sâm’a verdi. “ *Buyruğunu dinlemeyen kimsenin kafasını bu keskin kılıçla uçurursun.*” dedi. Cemâl el-Dîn Muhammed Sâm: “ *Bu önemli emri kudretim ölçüsünde yerine getirmeye gayret ederim*” diye arzetti. Ondan sonra silah deposunu açtı ve bin kılıç, zırh ve yayı hisâr halkına dağıttı. Gece olduğunda Melik Fahr el-Dîn bir zırh giydi, başına bir miğfer taktı ve hamâyiline bir kılıç koydu. Ata bindi ve ikiyüz elli meşhur atlı ve üçyüz savaş piyadesi ile şehirden dışarı çıktı. Gecenin üçte ikisi geçtikten sonra Emân Kûh Kalesi’ne vardı. Diğer gün Lâğeri’yi amaçlarına ulaşmak, istek ve hizmetlerinin yerine getirilmesini sağlamak için geri gönderdi. Lâğeri’nin Babası Dânişmend

¹¹⁷ D.İ.P.Nüşhası’nda “تاج الدين”

¹¹⁸ D.İ.P., “يولدوز”

¹¹⁹ H. Beyani, *a.g.e.*,’de bu isim okunmamıştır. ; “آلشي” şeklinde okunmuşsa da müellif noktalar konusunda çok tutumlu davranışından muhtemelen bu isimde de aynı yönteme başvurmuş olmalıdır.

Bahâdır nezdinde hediyeler gönderdi ve ; “ *Büyük emîr Dânişmend Bahâdır bilsin ki ben sözümü yerine getirdim. Emirzâde’nin kardeşi Lâğeri’yi bir emân hâsıl olması için geri dönme izni verdik. Onlar da sözlerini yerine getirsinler ve Herât Şehri’nin halkına layık doğruluk ve dürüstlükte yaşasınlar. Muhabbet ve samimiyet yolunu aşmasınlar.*” dedi. ¹²⁰ *ولله اعلم بالصواب*.

4.1. Dânişmend Bahâdır’ın öldürülmesi

Melik Fahreddîn, Emân Kûh Kalesi’ne gittiğinde ve Lâğeri, Danişmend Bahâdır’ın yanına avdet edince diğer gün Danişmend Bahâdır şehre girmeye niyetlenerek altın renkli neyin çalınmasını, savaş kösünün vurulmasını emretti. Ejderha işaretli bayraklar yükseldi, büyük bir azamet ve şevket ile atına bindi. Bütün ordu ile şehir tarafına ilerledi. Kuhedistân’dan göç ettikten sonra Hûş¹²¹ (خوش)’un kapısına vardı. Büyük toprak set, yüksek ve keskin bir kale duvarı, derin bir hendek, sağlam bir set, büyük kapının giriş yerleri ve basamaklarını görünce şaşırıldı. Mevlana Veciheddîn Nesefî öne çıktı ve “ *Ey aydın Emîr! Herevîler ile Gurluların isyanın sebebi ve itaatsizliğinin sırrı bu dört duvardır. Bu kapıları tahrip etmeleri, kapıcıları, burçlar ve kale muhafızlarını zorla uzaklaştırmaları için emretmeniz yeterlidir.*” dedi. Danişmend Bahâdır, Mevlânâ Veciheddîn’in tedbiri ve yol göstermesi ile Hûş’un kale kapılarını tahrip etmeleri için emir verdi. Muhafızları ve kapıcıları çomak zoruyla uzaklaştırdılar. Kendi ordusunun yiğitlerinden birkaç tanesini kapının önüne dikti. Münadiler şehirde bağırarak şehrin Adil Padişah Olcâyâtü Sultân’ın şehri, hükmün Danişmend Bahâdır’ın hükmü olduğunu reayanın korkmaması gerektiğini, Hak sübhâna ve ta’âlâ’ya itaat ve devlet duası bol İslâm Padişahı Olcâyâtü’nun işlerinin yoğun oluşundan dolayı Danişmend Bahâdır’ı kendi yerine görevlendirdiğini duyurdular. Danişmend Bahâdır, diğer gün Tûtak Belâ’yı Cemâleddîn Muhammed Sâm’in yanına göndererek huzuruna çağırdı. Cemâleddîn Muhammed Sâm cevabında sert sözler ve savaşa kıskırtan mesajlar gönderdi. Danişmend Bahâdır o cevaba öfkeleni ve şayet ömrü vefa eder, insani tedbir ilahi takdire muvafık olursa Muhammed Sâm’ı âlemlere ibret, yaşlı ve gençlere öğüt olacak bir azap ve işkence ile öldüreceğine yemin etti. Ondan sonra oğulları Lağeri

¹²⁰ “Allah en doğrusunu bilendir.”

¹²¹ H. Beyani, *ag.e.*, s. 26’da “*hos*” şeklinde yazmıştır.

ve Tugây'ı, vilayetlerin emirleri Melik Neyâltekin, Melik Kutbeddîn ve ordunun bütün komutan (serdâr) larını çağırarak durumu görüştü. Mevlânâ Vecîheddîn; “*Ey Emîr! Uygun olan savaştan ve kan dökmeden bu hisârı ele geçirmektir*” dedi. Bu çözüm Danişmend Bahâdır'a gayet makul göründü. Mevlânâ Vecîheddîn'i tebrik etti. Diğer gün Tûtak Belâ ile Şeyhülislâm Hoca Kutbeddîn Hüseyin'i ve yakınlarından Menkûy isimli birini Melik Fahreddîn'in yanına gönderdi. Tûtak Belâ ayağa kalktı ve saygıyla Melik Fahreddîn'e dedi ki; “*Danişmend Bahâdır kendi sözü ve anlaşması üzeredir. Kaleyi istemekten muradı odur ki eğer Olcâyâtû Sultan o kaleden söz ederse elçileri Danişmend Bahâdır doğrusu cevap sorumluluğundan çıkabilir. Melik Fahreddîn'in bu konuda Danişmend Bahâdır'ın gönlünü kazanması gerekir. Kale şehirden daha muazzam değildir. Şehir teslim edildiğinde kale de onlara teslim edilir. Bendeniz yemin ediyorum ki bu olayda Melik'in iyiliği düşünüyor.*” Melik Fahreddîn cevap olarak dedi: “*Emîr Tûtak'ın söylediği şey iki tarafın sadakatı ve muhabbeti içindir. Fakat büyük gururunun ansızın Emîr Danişmend Bahâdır'ı doğru yoldan çevirmesinden ve hisar halkına saldırmasından korkuyorum. Onlar şimdilik kendilerini ele vermezler. Yeni bir fitne ortaya çıkar ki yıllarca telafi edilemez. Niçin o topluluğun tamamı pehlivan insanlardır. Karışıklığın çoğu Muhammed Sâm'ın tahsisiyedir.*” Tûtak Belâ dedi: “*Müslümanlar için hayırlısı ne ise onun vuku bulması ümidindeyiz.*” Pek çok mübalağadan sonra Melik Fahreddîn, Muhammed Sâm'a; “*Babam Emîr Danişmend Bahâdır birkaç havvâsıyla hisârı görmeye gelecek. Rıza göstermede hata etmesin.*” şeklinde bir mektup yazdı. Mektup Muhammed Sâm'a yetiştğinde gözden geçirdi ve “*Melik'in emri ne ise onu içtenlikle yerine getireceğim.*” dedi. Ondan sonra önde gelenler ve hisarın erbâbıyla birlikte Gûrlu, Herevî ve Siczî'den üçyüz meşhur adamı birkaç yerde pusuya yerleştirdi. Kendisi Taceddîn Yıldız ve kızkardeşinin oğullarından Ebulfeth ve Ali Çeb ile yaşlı ve gençlerden birkaç kişi ziyafet ve misafirperverlik işi ile meşgul oldular. Diğer gün Emîr Danişmend Bahâdır, Şeyh Kutbeddîn Hüseyin'i Muhammed Sâm'ın yanına geleceğini haber vermek için gönderdi. Cemaleddîn Muhammed Sâm, “*Melik Fahreddîn her ne emretmiş ise yerine getireceğim. Çünkü Danişmend Bahâdır ile Melik Fahreddîn'in arasında baba oğulluk kaidesi kabul edilmiş, yola çıktığı vakit kapıyı onların ordusuna açarım. Nitekim sair işler için onun önünde hizmete hazırım*” dedi. Şeyhülislâm Hoca Kutbeddîn bir saat sonra

hisardan dışarı çıktı ve Cemaleddîn Muhammed Sâm'dan duymuş olduklarını Danişmend Bahâdır'ın huzurunda arzetti. Danişmend Bahâdır'ın ordusunun emir ve reisleri o açıklamadan mutluluk ve sevinç duydular. Hisar da teslim oldu diye birbirlerine müjdelediler. Ondan sonra Danişmend Bahâdır, Hoca Kutbeddîn'den: *“kalede kaç atlı vardı”* diye sordu. Hoca Kutbeddîn, *“Yaklaşık ikiyüz elli Gurlu adam ve elli Siczî ki her biri savaş zamanı on kişiden yüz çevirmez.”* dedi. Mevlânâ Veciheddîn, *“Ey! Kudretli Şeyh bu vilayetin tamamında beşyüz Gurlu'dan fazla yoktur. Melik'in adamları (mülâzımân)'ndan dörtyüz kişi Emân Kûh Kalesi'ne gitmişler. Burada kalan yüz kişi ise ekserisi savaş araç ve gereğine sahip değil. Ben tamamen araştırdım, haberci ve casusları gönderip doğruluğunu kesinleştirdim. Muhammed Sâm ile otuz savaşıdan fazla yoktur. Geri kalanlar ise kale anbarının muhafızlarıdır.”* dedi. Şeyh Kutbeddîn yüzünü Danişmend Bahâdır'a çevirdi ve *“Şayet sen bugün kaleye onun için gidersen arabozuculuğa gitme ve benim sözümü dinle. Bu düşünceden kaçın. Çünkü “Cemaleddîn Muhammed Sâm, Taceddîn Yıldüz, Lokman, Yahya, Ferruhzâd ve Ebulfeth ki yakinen tanıdığım bu topluluk çok cesur, korkusuz ve fitnedirler. İki tarafın iyiliği için yapılan bütün bu gidiş geliş gayretimiz zayi olur, bundan utanç ve kötü isim ortaya çıkar.”* dedi. Danişmend Bahâdır güldü ve cevap olarak, *“ Ey Şeyhülislâm! Ben sözümünden asla dönmem. Hisarda fitne çıktığından giriyorum.”* dedi. Ondan sonra çocukları Lağeri ve Tuğây'a yalnız iken *“ siz ve Neyyâltekin korkmayınız ve dikkatleriniz bende olsun. Ben kalede yayımı silâhdâr'dan istediğim vakit siz Cemâleddîn¹²² Muhammed Sâm ve mülâzımları olan taifeyi tutuklayınız.”* dedi. Onlar, *“ emrinizdeyiz”* dediler. Böyle kararlaştırıldıktan sonra Danişmend Bahâdır atına bindi ve *Çehâr Sûy Hamamı*'na geldi. Hamamdan çıkınca fal (remâl) açmak isteyen bir Hintli müneccîmi çağırdı ve *“ bak ve gör bakalım bizim için bu hisâra gitmek uygun mu değil mi?”* dedi. Hintli müneccim falını açtı ve *“ Ey hüdâvend! Bu fal iyi gelmediği için Hisara gitmekten vazgeçmelisin. İki üç hanede tekrarlanan şekiller kılıç ve kana işaret ediyor.”* dedi. Danişmend Bahâdır o sözden endişelenerek, vatanına dönmeye niyetlendi ve hisar işine ara verdi. Mevlânâ Veciheddîn Nesefî, *“ Ey Emîr! Bu yoksul falcının sözüyle iş yapma. Çünkü o gaybı bildiğini iddia ediyor ve ”* *اِنَّ اللّٰهَ عِنْدَهُ عِلْمُ السَّاعَةِ* ¹²³

¹²² H. Beyani, a.g.e., “Celâleddîn” şeklinde yanlış kaydetmiştir.

¹²³ Kur'an-ı Kerim, Lokman Suresi 34. Ayet Meali: “Kıyametın ne zaman kopacağı bilgisi şüphesiz yalnızca Allah katındadır. O, yağmuru indirir, rahimlerdekini bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını

iktizasından gafildir. Bârî Ta'âla, insana gaybı vermedi ve “من امن با لنجوم فقد كفر”¹²⁴ doğru hüküm bu konuya aşikâr bir delildir. Belki söyledikleri her şey onun tersine olur.” dedi. Bu kelimeler Danişmend Bahâdır'ın hoşuna gitti ve Hisara gitmeye meyletti. Oğlu Lağêrî'yi çağırdı ve “Dergâh'ın savaşılarından ve ordunun yiğitlerinden yirmi kişi ile Hisar'a git.” dedi. Onun arkasından Kâcûy'u diğer on adamla gönderdi. Ondan sonra Menkûy'u diğer bir toplulukla Hisâr'a gönderdi. Emirzâde Lâğêrî Hisâr'a girdiğinde Cemâleddîn Muhammed Sâm onu büyük bir gülyüzlülikle Melik Fâhreddîn'in sarayına götürdü. Müteakiben Kâcûy ve Menkûy, yaklaşık bir saat içinde Danişmend yiğitlerinden seksen kişiye yakın adam ile hazır bulundular. Şarap, çerez ve ihtiyaç duyulan şeylerle sofrayı donatmışlardı. Onları şarap ile oyaladılar. Saati saatine Cemâleddîn Muhammed Sâm onların yanına gelip yeni bir yiyecek getiriyordu. Lağêrî ve Kâcûy onu methettiler. Bu esnada Kâcûy yarı sarhoş saraydan dışarı çıktı ve gezinti yapmak adına Hisarın burçları üzerinde etrafa baktı. Ansızın, Gurlu yiğitlerden dört tanesinin pusuya yatmış olduğunu farketti. Cemâleddîn Muhammed Sâm'a dedi: “Ey yiğit! Kim bu topluluk? Yoksa bizi yakalamak için pusuya adam mı yerleştirdin?” Cemâleddîn Muhammed Sâm, “Sizin hanedanınız hakkında asla kötülük düşünmedim” dedi ve eline bir sopa alarak o adamalara saldırdı ve diğer on adama onları Hisardan çıkarmak için emir verdi. Cemâleddîn Muhammed Sâm'ın silahlı bir grup adamı çomak yardımıyla Hisardan dışarı çıkardığı haberi Danişmend Bahâdır'a ulaşınca mutlu oldu ve içi rahatladı. Günden iki saat geçince cesur ve meşhur hizmetkârlarından yüz seksen kişiyle Hisar'a vardı. Cemâleddîn Muhammed Sâm, önüne koştu. Gerekli saygıyı gösterdi. Danişmend Bahâdır, öfkeyle ona bağırdı ve “Ey Tazîk! Hangi cesaret ve yetkiyle yanıma gelmezsin? Senin Melik'in, bütün büyüklük ve azametiyle benim sözüme karşı çıkamadı ve Adil Padişah Olcâytû Sultân'ın emrine candan bağlanıp itaat etme gereğini duydu ve ordunun Emîrleri'nin isteklerine uydu. Tanınmayan birkaç Tazîk ile neye güvenerek bu Hisâr'a sığınıp kendini Cihân Padişahının düşmanlarının yolunda görürsün? İstiyorsan emredebim kılıç darbeleriyle canına okusunlar ve bu hisâr'ı yerle bir etsinler.” dedi. Danişmend Bahâdır Bu şekilde kabalık gösterince Cemâleddîn Muhammed Sâm; “Ey Hüdâvend! Ben şu nedenle

bilemez. Hiç kimse nerede öleceğini de bilemez. Şüphesiz Allah hakkıyla bilendir, (her şeyden) hakkıyla haberdar olandır.”

¹²⁴ “Her kim nücum ilmine inanırsa muhakkak küfre düşmüştür” anlamında Arapça ibare.

Emîr'in kulluğuna gelmedim: Melik Fahreddîn, bu Hisâr'dan dışarı çıkmamam için bana yemin ettirdi. Emîr' de iyi bilir ki hizmetçi ve memurların görevi efendilerinin emir ve yasaklarından yüz çevirmemektir. Yaşadıkları sürece onların ferman ve ahkâmından uzak durmaya çalışmamaları ve aynı zamanda velinimetlerinin sözünü çiğnememeleridir.” dedi. Danişmend Bahâdır, onun özür beyanını uygun buldu ve onu yanına davet etti ve “*seni oğlum kabul ettim ve suçunu affettim. Olcâyâtû Sultân'ın devletinin devamı için senin isyan ve zorbalık sayfasının üzerini çiziyorum.*” dedi. Cemâleddîn Muhammed Sâm, tevazu' şartlarını yeniledi. Danişmend Bahâdır, o atlılarla birlikte atını sürdürdü ve Hisâr'ın ortasına vardığında atından indi. Bir tarafında Mevlânâ Vecîheddîn Neseî, diğer tarafında aynı gün Herât'a ulaşan ve Olcâyâtû Sultân'dan Herât'ın “*Ulu Bekçisi*” olması için yârlık getirmiş olan Girây Tugâyâtûkâ vardı. Cemâleddîn Muhammed Sâm, Danişmend Bahâdır'ın basıp yukarı çıkması için kıymetli kumaşlardan birkaç tane serdi. Danişmend Bahâdır'ın Havvâs'ının tamamı kabalarının altına zırh giymişlerdi. Onları silahlarıyla Hisâr'a bırakmadıklarından bellerinde ki hançerler ile çizmelerine koydukları büyük bıçaklara güvenerek Danişmend Bahâdır'ın arkasından yürüdüler. Cemâleddîn Muhammed Sâm, kendi nökerleri ile Danişmend Bahâdır merdivenlerden yukarı çıkıp yaklaştığında onun işini orada tamamlamalarını kararlaştırmıştı. Danişmend Bahâdır merdivenlerden yükseldiğinde Taceddîn Yıldûz yaklaştı ve onun elini öpüp gitti. Danişmend Bahâdır, Taceddîn Yıldûz'dan iki adım kadar geçince Taceddîn Yıldûz elini uzatıp onun yakasından tuttu ve diğer eliyle kafasına bir gürz vurdu. Arkasından Melik Fahreddîn'in havvâslarından Ebubekir Sedîd pusudan çıkıp kılıcını Danişmend Bahâdır'ın boynuna vurdu. Öyleki merdivenlerden baş aşağı fırlattı. Mevlânâ Vecîheddîn, Hindûçâk, Çungûr Bahâdır, Ebşî (?), Çenkû (?) ve kendi etbâi ile Tugây Tîmûr, Girây Tûgâybûkâ¹²⁵, Yusuf, Hintli müneccîm ve her birinin kendisini Emîr isimlendirdiği ve hesapta Rustem¹²⁶ (cesur) saydığı diğer bir zümre Danişmend Bahâdır'ın bu kötü durumunu ve feci işi müşahede ettiklerinde geri sıçradılar. Kılıçlarını çekip hisardan dışarı çıkmak istediler. Gurlular ve Sicizliler aç kurtlar gibi dağılıp Dânişmendlilere yöneldiler. Hisar Sarayının ortasında olan bütün Danişmenlileri kısa sürede ok, kılıç ve taş

¹²⁵ H. Beyani, *a.g.e.*, 'de Tûgâyâtûkâ olarak kaydedilmiştir.

¹²⁶ İran destanının en büyük kahramanı ve kumandanı.

darbeleriyle cansız ve halsiz bıraktılar. O kadar kan döktüler ki bütün duvarlar ve yerler, eyvân ve hisâr erguvani renge döndü. Şeyhülislam Hoca Kutbeddîn her iki taraf arasında biçare kaldı. Her ne kadar Allah'tan korkun diye feryat edip, Melik Fahreddîn'in hilafına hareket etmeyiniz dediyse de Herât şehrinin halkı ona iltifat etmedi. Lağeri ve Barigâhın içinde olan topluluk kılıçlarını çekme fırsatı bulamadılar. Barigahın kapısı içten kapatılmış, hisarın damında camla kaplı küçük kapıları kırarak onları ok ve taş darbeleriyle öldürdüler. Bu arada Lâğeri kapıyı açıp kılıcını çekerek barigâhtan dışarı çıktıysa da onu da orada öldürdüler. Hisarın kuzey tarafındaki bir topluluk can korkusundan kendilerini küçük kapılardan attılar. Çoğunun boyunları ve göğüs kemikleri kırıldı. Gurlulardan bir zümre su kapısından dışarı çıktılar ve onları hendeğin kenarında öldürdüler. Hisarda ziyafet için hazır bulunan Danişmend ve Danişmendlilerin eş ve kızları “ *يوم يفر المرء من أخيه و امه و ابية و* ”¹²⁷ ahval ve korkusu gibi müşahede ettiklerinde sesleri ve nefesleri gökyüzüne ulaştı. Cemâleddîn Muhammed Sâm, Danişmendlilerin a'yal ve etfâlinden kimi yakaladıysa yağmalamalarını fakat öldürmemelerini emretti. Danişmend Bahâdır'ın eşi Şîrîn Hâtûn'u ve her biri eşsiz güzellikte olan torunlarını, kardeşlerinin ve çocuklarının eşlerini yağmalayarak esir aldılar. İş öyle bir dereceye vardı ki Hisar'ın dışındaki kimsenin bu durumdan haberi olmadı. Melik Neyyâltekin, Tutak Belâ, Danişmend Bahâdır'ın ordusunun ayan ve ekâbirinden bir topluluk Hisâr'ın Fîlbend kapısının önünde idiler. Melik Neyyâltekin'in dostlarından Siczî Hisâr'dan dışarı çıktı. Filbend'in muhafız ve kapıcıları, “*Ey nakîb nereye gidiyorsun*” Siczî dedi: “*Cemâleddîn Muhammed Sâm beni mühim bir nedenle Kale kapısına göndermiştir.*” dediler. Dışarı çıkması için Filbend Kapısını açtılar. “*Melik Neyyâltekin o Siczî'yi gördüğü vakit dedi: “ Ey filân! Haber mi vardır ki aceleyle gidiyorsun?” dedi. “İnşallah hayır olur” dedi. Bereket versin ki Danişmend Bahâdır ziyafetten boş kalmış. Siczî, “ Emîr Nevrûz'un yediği ziyafetin aynısını yedi.*” dedi. Melik Neyyâltekin ondan bu sözü işitince şaşırıldı. Melik Neyyâltekin ve Tutak Belâ yüzlerini kutyullarına çevirdiler. Fîrûzâbâd kapısına vardıklarında kapıyı kapatıp kilitlemişlerdi. Nökerlerine atlarından inmelerini ve kapıyı kırmalarını söylediler.

¹²⁷ “*Kişinin kardeşinden, annesinden, babasından eşinden ve çocuklarından kaçacağı gün kulakları sağır edersine şiddetli ses geldiği vakit, işte o gün onlardan herkesin kendini meşgul edecek bir işi vardır.*” Bkz. Kuran-ı Kerim'in Abese Suresi 33-37.

Ömer Kertî ismindeki kişi ok darbesiyle anında şehir kapısının kilidini kırdı. Böylece Melik Neyyâltekin ve Tutak Belâ, Ferâhî ve Danişmendlilerden yaklaşık yüz atlı ile şehirden dışarı çıktılar. Danişmendlilerin öldürülmesinden boş kalan Cemâleddîn Muhammed Sâm ve Gûrlular sonra Hisar'ın çatısına çıkarak, Ey Herat şehrinin halkı kapıları kapatınız. Bârî Ta'âlâ'nın yardımıyla Danişmend Bahâdır ve dostlarını öldürdük diye feryad etti. Emân Kûh Kalesi'ndeki Melik Fahreddîn'i bu durumdan haberdar etmek için büyük bir ateş yaktılar. Ondan sonra Cemâleddîn Muhammed Sâm bindi ve Gûrlu, Siczî ve Herevî savaşçılarla Hisâr'dan çıktı. Herât şehirinde Moğol ve Danişmendlilerden kimi buldularsa katlettiler. Şehirde kıyamet günü denecek dercede umumi bir kavga, sevinç ve heyecan ortaya çıktı. Askerlerden kimi sokakta yakaladırsa öldürdüler. O gün öğlen namazına kadar aralıksız bu şekilde kan döküldü. Haber Olcâyâtû Sultan'a ulaştığında bu olay yüzünden çok üzüldü. Emîr Yesâvul'u Horasan emîrliğine tayin etti. Danişmend Bahâdır'ın Rum ve Efrenc hududunda olan oğlu Emîr Bucây'a Horasan'a giderek, babasının, kardeşlerinin ve yakınlarının katillerini ele geçirip hak ettikleri cezaya kavuşturmasına izin verdi.

4.2. Emîr Yesâvul'un Horâsân'a gönderilmesi

Olcâyâtû Sultân, Emîr Yesâvul'u ordularla Horasan'a gitmesi, Âmûye Suyu sahilinde ordugâh kurması için görevlendirdi. Horasan'ın bütün emir ve melikleri onun emrinde olacak ve emrinden çıkmayacaklardı. Emîr Yesâvul, Horasan'a vardığında Muhammed Dûldây (محمد دولدای) 'ı bir kaçbin adamla Herât'a gitmesi, Emîr Dânişmend'in katillerini Bûcây'a teslim etmesi ve Bûcây'ın, babasının katillerinden başkasına zulüm ve saldırı yapmaması için görevlendirdi. Muhammed Dûldây, Herât yakınına vardığında Melik Fahreddîn, Emân Kûh Kalesi'nde vefat etmişti. Muhammed Sâm Herât'ı tekrar ele geçirmiş, Bûcây, şehri kuşatmıştı. Muhammed Dûldây, Muhammed Sâm'ın yanına elçi gönderdi ve “ *Emîr Yesâvul, Olcâyâtû Sultân'ın emir ve fermanı mucibince Horasan hâkimiyeti ile görevlendirilmiş ve beni göndermesinin sebebi seni Bûcây ve Dânişmendliler'den himaye edip koruyabilmesi için onun yanına gelmendir. Öyleki onlardan sana zarar gelmesin.*” dedi. Muhammed Sâm, Muhammed Dûldây'ın elçisine şöyle dedi: “ *Ben Emîr Yesâvul'un hükmünden çıkmış değilim. Emîr Dânişmend beni öldürmek istedi.*”

Ben de onu yakaladım ve öldürdüm. Bugün Emîr Yesâvul'un huzuruna çıkayım her ne hüküm buyurduysa ona göre hareket edeyim.” Bütün uygun cevapları verdi ve bağlılığını ortaya koydu. Emîr Bûcây bu durumdan haberdar olunca, “ *Eğer Muhammed Sâm, Muhammed Dûldây'ın yanına giderse kuşatmamız ve ordunun sevkinde çektiğimiz bütün zahmet boşa gider ve Herât'ın alınması Muhammed Dûldây'ın adına olur*” dedi. Şehirde darlık ve kıtlık çok üst düzeye çıkmış idi. Halkın sıkıntısı öyle bir dereceye ulaştı ki halkın ileri gelenleri Muhammed Sâm'ın evinin önüne giderek halkın istediği tarafa gitmesi için kapıyı açmalarına izin verilmesini istedi. Çünkü bu şehirde kesinlikle yiyecek bulunmuyordu ve insanlar açlıktan ölüyorlardı. Yiyeceği olmayan herkesin şehirden çıkması emrini verdi. Beşbin kadar insanı şehirden sürdüler.

Emîr Bucây'ın askerleri bu durumu öğrendiklerinde, Emîr Bucây bu topluluğu şehre geri dönmeye zorlamak için kılıç ve okla vurulmasını emretti. Emîr Bucây, Muhammed Sâm'ın, Emîr Dûldây'ın yanına gitmesinden dolayı Muhammed Duldây'a şeref olacağından korktu. Muhammed Sâm'a saldırmayacağına dair bir ahitnâme yazdı ve onun ordusunda olan bütün melik ve emirler hatlarını o ahitnâmenin sonuna kaydettiler. Diğer gün Muhammed Sâm, Bûcây'ın kardeşi Toğân'ın yanına geldi. Toğân onu teselli etti ve “*Bûcây sana kastetmeyeceğine söz verdi ve biz de o ahitnâmeye imza attık.*” dedi. Bucây ordunun şehre girmesini emretti. İnsanları şehirden dışarı çıkardılar, burç ve kale duvarlarını yıktılar. 706 Senesi Zilhicce'nin yirmi birinci Pazartesi günü Herât halkının tamamını şehirden dışarı çıkardılar. Muhammed Sâm, Emîr Bucây'ın yanına geldiğinde onu kıyıda yakaladı ve Emîr Bucây, “ *Ben babamın kanından geçtim. Af kalemini senin hata ve suçlarının sayfası üstüne çektim. İnsanlarımızın hisarın içine girmeleri için hisarın kapısını açman gerekir.*” dedi. “ *Emîr ne buyurursa emrindeyim.*” dedi. Emir Bucay şarap istedi ve Muhammed Sam'a kadeh kaldırarak bütün emirlere ona kadeh kaldırmaları için emir verdi. Ona şeref elbisesi giydirdi ve çok fazla sarhoş olunca ona tekrar hisara gitme izni verdi. Bu durum esnasında Emîr Yesâvul beşbin atlıyla yetişti ve Muhammed Sâm'ın yanına adam yolladı “ *لا تحف و تحزن*”¹²⁸ ve ona “ *kendinde hiç korku ve kuruntuya yol verme. Huzuruma çık ki seni koruyayım.*

¹²⁸ “ *Korkma, üzülme!*”

*Bucây'ın zulüm ve düşmanlığından haberdarım.” dedi. Bu durumu ağır sözlerle sağlamlaştırdı. Muhammed Sâm ona güvenerek hisarın bütün sakinleri ile onun yanına gitti. Emir Yesâvul, Muhammed Sâm ve arkadaşlarını yakaladı ve Bûcây'a teslim etti ve “ *Olcâyâtû Sultân'ın emrine göre baban ve kardeşlerinin katillerinden başka kimseye eziyet etmeyecek ve babanın ve kardeşlerinin katilleri eline geçince Herât'ın diğer ovalarında ikamet etmeyeceksin. Şimdi bunları sana teslim ettim aceleyle terk et.*” dedi. Diğer gün Bûcây, Muhammed Sâm'ın dostlarından otuz tanesini *Der-i Kara Köprüsü*'nde öldürdü. Ertesi gün Herât Ovası'ndan göç etti. Emîr Yesâvul insanlara şehre girmelerini ve eskisi gibi işleriyle meşgul olmalarını emretti. Herât halkı Emîr Yesâvul'a dua ettiler. Diğer gün halk şehre girdi. Yıllardır imar edilmemiş denecek derecede şehri harabe ve yakılmış gördüler. Çoğunlukla Ferâhîler ve İsfizârîler şehri yıkmışlardı. Bûcây, Muhammed Sâm'ı bağlayarak beraberinde götürdü. Birkaç konak sonra onu Olcâyâtû Sultân'ın ordugâhına götürmesi için Hâcî Muhammed (حاجي محمد) isimli akrabasına teslim etti. Bûcây Muhammed Sâm'ın Melik Fahreddîn'in emriyle Danişmend Bahâdır'ı yakalayıp öldürdüğünü itiraf ettiğini söyleyerek Melik Fahreddîn'in mirasını ele geçirmek istedi. Emîr Yesâvul'un bundan haberi haber olunca naipleriyle müşaverede bulundu. Naipleri, “ *Muhammed Sâm'ın ordugâha, Sultân Olcâyâtû'nun yanına ulaşması uygun değildir. Çünkü ilkönce Emîr Yesâvul'un yanına geldi ve pek çok hediye getirdi. Emîr onu yakalayıp düşmanına teslim etti. Onların eş ve çocuklarını esir etti. Kuşku yok ki Emîr Yesâvul'dan şikâyetçi olacak.*” dediler. Emîr Yesâvul onu geri getirtmek için yüz atlı görevlendirdi. Atlılar onların arkasından gittiler, Tûs'tan bir menzil uzaklaşmışlardı ki onlara yetiştiler ve onları geri çevirdiler. Herât Ovası'na vardıklarında, Bûcây, Mergâb'dan geri dönmüş idi. Aynı gün Beşverân Çayırı'na Emîr Yesâvul'un yanına geldi. Emîr Yesâvul, Muhammed Sâm'ı yasaya kavuşturmalarını emretti. Bûcây, Zor Âbâd (زور اباد) tarafına gitti, Emîr Yesâvul Bâdgîs (بادغيس) çevresine gitti ve Horasân'ın tamamı zaptedildi.*

5. Şam Emirlerinin Sultan Olcâyâtû'nun Yanına Gelmeleri

Böylece Sultân Olcâyâtû saltanatında Ab-ı Âmûye Suyu sahilinden Mısır ve Şâm sınırına, Hindistan (Hind) serhaddinden Rûm'a itaat altına alındı.

Hâleb ve Şâm emirleri, Karâsunkûr (قراسنقور), Akram (اكرم), Zerde Keş (زرده كمش), Moğoltay (مغلتاي) ve Âydoğdı (آي دوغدي) gibi emîrlerden başka bin atlı Melik Nâsır'dan yüz çevirerek Sultân Olcâytû'nun yanına geldiler. Padişah onlara lütuf ve merhamet gösterip her birini bir yere tayin etti. Merâğa hükümdarlığını Karâsunkûr'a verdi. O yaşlanmış olduğundan kendisinden sonra Âksunkûr'a verilmesini buyurdu. Akram'ı Hemedân'a gönderdi. Nihâvend'i Zerde Keş'e verdi. Esed Âbâd (اسد آباد)'ı Âydoğdı'ya suyûrgâl¹²⁹ (in'âm ve ihsân) olarak verdi. Moğoltây'ı Rûdrâver (رود راور)'e tayin etti. Her birinin durumlarına uygun nânpâre ve ma'âş verdi. Onlar o yerlerde uzun zamanlar kaldılar ve muteber emirlerden oldular.

6. Vezir Hoca Sa'd el-Dîn Âvcî'nin Şehâdeti ve Hocâ 'Alîşâh Tebrîzî'ye Vezirlik Makamının Verilmesi

Hoca Reşid el-Dîn Fazl Allah Tabîb (خواجه رشيد الدين فضل الله طبيب) ve Hoca Sa'd el-Dîn Muhammed Avcî (خواجه سعد الدين محمد اوجي), her ikisi Padişâh Olcâytû'nun yanında vezirlik mevkisine sahiptiler. Uzun zaman birlikte uyum içinde padişahın vezirliğini yaptılar. Fitneci, tahrikçi insanlar nedeniyle aralarında anlaşmazlık çıktı. Birbirine eziyet edip birbirlerinin canlarına kast ettiler.

Hoca Reşid ed-Dîn ilim ve fazilet nedeniyle daha görkemli yaşıyordu. Bir gün topluluk huzurunda Hoca Sa'deddîn ona layık olmayan bir şey söyledi. Hoca Reşid el-Dîn, Padişah ve emîrlere o olayın şekli ulaştırılincaya kadar birkaç müddet Dîvân işlerine katılmadı. Hoca Sa'deddîn'in birkaç ihanet ve yolsuzluğu ortaya çıktı. 711 yılı Şevvâl'in 10'unda (19 Şubat 1312) Bağdâd'ta Dîvân yerinde onu yasaya kavuşturdular¹³⁰. Onun naiplerinden birkaç kişiye daha aynı şerbeti tattırdılar. Ondan sonra Hoca Tac el-Dîn 'Alîşâh Ceylân'ı vezirlik makamında Hoca Reşid el-Dîn ile ortak yaptılar. Hoca 'Alîşâh defter ve siyâkat ilminde ileri değildi, fakat savaş ve barışı bilen bir adam idi. Padişahın saray kethüdâlığını gayet iyi biliyordu. Hoca

¹²⁹ İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 259, 253, 266-272.

¹³⁰ *Yasa*: Hükümdar tarafından sadır olmuş emir ve kanunlara denirdi. Yasa, ferman ve irade manasına gelir. Yasa tevsian ceza ve idam manasına da gelir. *Yasmişi* kelimesi de *yasa*'dan alınmıştır. Tanzim etmek, idare etmek ve nizama koymak manalarını ifade eder. Bir de yasadan veya idare ve hükümet manasındaki siyasadan alınarak Araplar ve İranlılar tarafından kullanılan siyaset tabiri ise kanun mucibince cezalandırmak demektir. *Yasak* Lügatide *yasa* ile aynı manadadır ve kanun demektir. Bir de yasa ile müteradif kullanılan *Yosun* vardır ki kanun, örf, adet, nizam kaide ve şekil anlamına gelmektedir. Bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 266-272.

Reşideddîn'in mertebesi daha büyüktü. Padişah, Hoca 'Alîşâh'ın Hoca Reşideddîn'in uygun gördüğünün dışına çıkmamasını, fakat vezirlik isminde ortak olmalarını söyledi. Hoca Sa'd ed-Dîn Âvcî ile soylu olup Kûfe'de doğan, Emîr el- Mü'minîn 'Alî ibni ebî Tâlib'in Meşhed'inde büyüüp gelişen Seyyîd Tâc el-Dîn'in itibarı zaman içerisinde Sultân'ın yanında arttı. Sultân'ı Şî'a Mezhebi'ne geçmesi için teşvik etti. Onun fetvasıyla Sultân Şî'a Mezhebi'ni kabul etti. Uzun müddet (Şeyheyn: Hz. Ebubekir, Hz.Ömer) ve Hz.Osmân'ın isimleri hutbelerde okunmadı. Halifelerden Emîr el- Mü'minîn 'Alî'nin ismine kanaat getirildi. Hoca Sa'd ed-Dîn öldürülünce bir topluluk bu mezhebi Sultan'ın yanında ayıpladı. Sultan bu durumu araştırınca Seyyîd Tâc ed-Dîn ve oğlunu öldürmelerini emretti.

7. Sultan Olcâytû'nun Şâm'a Yönelmesi

Olcâytû Sultân H.712 (1313) senesi aylarında kışlak niyetiyle Sultâniye'den Bağdâd'a hareket etti ve Bağdad'tan Şâm yönüne ordu sevkette karar verdi. Emîr-i A'zam Emîr Çoban'ı ordunun öncüsü tayin etti. Ordunun sağ kanadına Emîr Sevînc, Emîr Temurtâş, Emîr Sûtây, Emir 'Alî Pâdişâh, Emîr Kûrmîşî İlsâk (قورمشى), Tûkâ İldircî; sol kanatta Emîr İrîncîn, Emîr Hüseyîn Endicânî, Emîr Tûğân, Hân Tîmûr, Nûr Kuçek¹³¹ (نور كچك) ve daha başka emirler. Padişâh Olcâytû Sultân'ın ordusunun merkezi'nde Emîr İsen Kutluğ¹³², Emîr Tûkmâk, Emîr Tûğây Gûrgân,¹³³ Sutây'ın oğlu Toğâ Tîmûr, Emîr Tûlek, Emîr Sûrgâtmîş, Emîr Yûsuf Bûkâ ve diğer vezirler, 'ummâl, kârkonân ve ashâb-ı etraf mühimmâtla Padişahın karargahı'na gelmişlerdi. İki tümen (Tûmân) kadar da Sultân'ın otağının arkasında konaklıyordu. Çok azametli büyük bir ordu ile Şâm'a hareket ettiler.

Rahbe Kalesi'ne vardıklarında kale sahipleri kapıyı kapadılar. Ordu kalenin çevresinde indi ve birkaç gün onu muhasara ettiler. Fakat savaş çıkmadı. Kale sahipleri yalvarıp yakararak öne geldiler. Padişâh onların suçunu affetti. Kendi güçleri oranında haraç (Sâverî) getirdiler. Kale sakinlerine fazla zarar vermedi. Bu durum esnasında pek çok armağan ve hediye ile birlikte Mısır ve Şâm elçisi ulaştı.

¹³¹ H. Beyanî, *a.g.e.*, de "بور كچك" yazılmıştır.

¹³² D.İ.P.Nüşhası'nda "امير ايسن قتلق" yazılmıştır.

¹³³ D.İ.P.Nüşhası'nda "امير طغای گرگان" yazılmıştır.

Bağlılıklarını belirterek acizlik ve tevazu sözleri arzettiler. Padişâh Olcâyâtû onları affetti, orduya Bağdâd tarafına geri dönmeleri emrini verdi. Bağdad'a vardıktan sonra o yılın Bahar'ında Sultaniye'ye hareket etti. Halk o sürede huzur ve mutluluk içinde yaşadı. Emirlerden her birini bir yere tayin etti. Emîr Bucây'ı Diyârbekir yöresine tayin etti. Emîr Sevînc'i Bağdâd hâkimiyetine tayin etti. Emîr Hüseyin'i Errân ülkesine gönderdi. Emîr İrincîn, Rûm tarafına gitti. Pâdişâh, Emîr Çobân, Emîr İsen Kutluğ ve tümenler (tümenât)'in diğer emîrleri Sultâniye'den Mâzenderân Kışlakı'na hareket ettiler. Pâdişâh: “ *Yollarda vardığınız her köy ve vilâyetten hiçbir asker halktan bir torba saman almayacak, ancak alıp satma yoluyla ve iki tarafın rızasıyla askerler ihtiyaçlarını karşılayacaklar, daha önce kararlaştırılan Haraç vergisi kaldırılacak, ra'yyetin malına ihtiyacımız yok, onlar zaten haraç vermekteler, onlara başka vergiyle zahmet vermeyelim.*” diye buyurdu. Padişah Mazenderân'a indiğinde Horâsân emîrlerinin tamamı saygıyla yer öptüler. Bu serhâd emirlerden boş olduğundan Maverâ'ünnehir askerleri bunu bir fırsat saydılar.

Şehzâde Köpek ve Şehzâde Sa'd, Horâsân'a vardılar ve Nişâbûr havalisine kadar yağmaladılar. Bu haber Sultân Olcâyâtû'ya ulaştığında öfke ateşi alevlendi. Horâsân'a yöneldi ve Maverâünnehir ordusu Sultân Olcâyâtû'nun hareket ettiği haberini alınca çok acele kendi vilayetlerine geri döndüler. Padişâh Olcâyâtû Sultân onların döndüğünü öğrenince tekrar Sultâniye tarafına döndü. Padişâh Olcâyâtû Sultân, Şehzâde Ebû Sa'id'in emirler ve ordularla Horâsân'a hareket etmesini istedi. Olcâyâtû Sultân, Sultâniye'ye vardığında Özbek Padişah'ın Emîr Keyhâtû ismindeki elçisi çöl tarafından yetişti, itaatini ve birlikteliğini belirterek fermânlar arzedildi. Olcâyâtû Sultân ona vilâyetlerine dönmeleri iznini verdi.

8. Şehzâde Kebek (Köpek) Ve Şehzâde Yesâvur'un Diğer Birkaç Şehzâde İle Maverâünnehir'den Horasan'a Gelmeleri Ve Bûcây'ın Öldürülmesi

Şehzâde Köpek, Yesâvur ve Dâvûd Hoca (دأود خواجه) diğer birkaç şehzâde ile kumtanesi ve ağaç yaprakları sayısı kadar bir orduyla Âb-ı Âmûye (آب آمويه)'den geçtiler. Horâsân'ı hâkimiyet altına aldıkları o hareket üzerine Emîr Yesâvûl, Bûcây, Bayrâmşâh (بیرامشاه) ve Muhammed Dûldây, onların Âmûye'den geçmesinden sonra Merğâb'da toplandılar. Emîr Yesâvûl hazine kapılarını açtı ve Horâsân mallarını ordunun emirleri, sipahinin reisleri ve askerlerin cesurlarına dağıttı. Altın, gümüş,

hil'ât, silah ve iyi vaatlerle onların nefretini artırmak ve savaşa atılmak için kışkırttı. Emîr Bûcây ve o yakınlarda Horâsân'a gelmiş olan Bedahşân şâhlarından Gıyâs ed-Dîn 'Alîşâh'ı meşhur bin tane cerrâr atlıyla, düşman ordusunun olduğu yere kadar gitmeleri ve o ordunun sayısı ve durumundan istihbari bilgi elde etmeleri için görevlendirdi. Emîr Bûcây ve Şâh Bedahşân bu bin atlı ile yol aldılar. O gün on-on iki fersenge yakın at sürdüler. Düşman askerinden hiç bir eser görmediler. Bûcây ve Şâh Bedahşân üçyüz meşhur atlıyla o gece en hızlı şekilde [atlarını] sürdüler. Şeberğân (شیرغان) 'a yirmi fersenk yaklaştıklarında Bedahşân yolunun sahralarında çok fazla ateş gördüler. Bir saat geçtikten sonra, Bedahşân ordusundan Şâhzâdegân ordusuna gitmek niyetiyle ayrılmış yaklaşık yirmi atlı ansızın Maverâünnehir ordusu olduğunu sandıkları Bûcây'ın ordusunun arasına düştüler. Bûcâylılar'dan çekinmeden konuşmaya başladılar. Bûcây'ın ordusu onları yakalayıp Bûcây'ın önüne getirdiler. Bûcây sert tehditlerle onlardan Şâhzâdegân'ın durumu ve ordunun keyfiyetini sordu. Onlar: “ *Şehzâde Kebek, Şehzâde Yesâvur, Dâvûd Hocâ, Îlcî Girây (الجي گرای), Fûlâd (فولاد), Ceyir Şâh?*¹³⁴ (جیر شاه) *ve altmış bin kadar zırhlı süvari Âb-ı Âmûye'den geçmişler ve şu anda onların konmuş oldukları o yerden buraya kadar on fersenkten fazla yoktur.*” dediler. Bûcây düşman ordularının sayısını ve keyfiyetini öğrendiğinde onlardan ikisini Emîr Yesâvul'un yanına gönderdi ve diğerlerini katletti. Şâh Bedahşân: “ *Bizim için uygun olan geri dönmektir.*” dedi. Bûcây: “ *Ben ahvâli tahkîk için birkaç fersenk daha ilerleyeceğim.*” dedi. Bir iki fersenk gider gitmez tesadüfen Şâhzâdegân'ın öncü askerleri (karâvûlları) ile karşılaştı. Olay şöyle gerçekleşmişti: Şâhzâdegân Kebek, Yesâvur ve Dâvûd Hocâ Belh'ten Şeberğân'a geldiler. Beşyüz tecrübeli atlıyı Morgâb'a gitmeleri ve ordudan bir haber almaları için görevlendirdiler. Atlılar Şâhzâdegân'ın emriyle bütün bir gün sürmüşlerdi. O karanlık gecede ansızın Bûcây'ın ordu(sipâh)'su ile yüzyüze kaldılar. Her iki kavim o kara gecede birbirinin yüzüne kılıç çektiler. Gürzle birbirlerinin baş ve boyunlarına vurdular. Her iki taraftan insan ve atların bağışmaları ve feryatları gökyüzüne erişiyordu. Bûcâylılar o gece çok fazla şecâ'at gösterdiler. Düşman ordusundan yaklaşık yüz kişi öldürdüler. Emîr Nevrûz (نوروز)'un akrabalarından Menklî (منکلی) isimli bir emîri esir aldılar. Bûcây, Şâhzâdegân'ın sayısız bir ordu ile yaklaştıklarının kesinleşmesi üzerine sabah vaktinde geri döndü. Merğâb'a yetişince

¹³⁴ H. Beyanî, *a.g.e.*, belki “خورشاه” olabilir demiş.

müşahade etmiş olduğu ahvâli Emîr Yesâvul'un önünde arzetti. Emîr Yesâvul savaş işini tertipleledi. Emîrler ve Ordunun vûcûhu ile savaş işi konusunda meşverette bulundu. Bûcây: “ *Onların ordusu çoktur ve bizim ondan az. Uygun yol odur ki; Merğâb geçidini turalım, bin bin dışarı çikalım ve onlarla savaşalım ki ordumuzun azlığını öğrenemesinler ve ordumuz onların çokluğundan ümitsizliğe kapılmasın.*” dedi. Şâh Bedahşân: “ *Herât Şehri'nin yakınına sığınmamız gerekir. Şayet ordumuz yenilirse bayındır bir yere yakın olalım.*” dedi. Emîr Yesâvul, “ *Ben bu orduyla savaşıcağım ve hiçbir şekilde ordumu onlardan sakalamayacağım.* “ *من كثر فكره في العواقب لم يشجع* ”¹³⁵ *hükümü üzerine çalışacağım. Düşman ordusunun çokluğu ve kendi ordumun azlığından korkmayacağım.*” Bu esnada Şehzâdegân Köpek, Yesâvur ve Dâvûd Hocâ demirden bir dağ ve dalgalı bir deniz gibi Merğâb'a ulaştılar. Emîr Yesâvul safları düzeltmeleri için emir verdi. Emirler ve vûcûh-ı sipâha savaş yerlerini paylaştırdı. Şehzâdegân savaşa niyetlenmeden önce Emîr Yesâvul kendi ordusu ile onların üzerine saldırdı. Şehzâdegân bu duruma çok öfkeleniler. Hepsi birden kılıçlarını çekerek savaşıma yöneldiler. İki taraftan savaşçılar birbiriyle vuruşmaya ve karşı koymaya giriştiler. Kısa bir zamanda her iki ordu (sipâh)'dan o kadar çok öldürüldü ki Merğâb üzerine Ceyhûn gibi kandan bir nehir aktı. Bütün sahralar ve dağlar kandan kızıla döndü. Emîr Yesâvul safların üzerine öfkeli aslan gibi belirdi. Ordunun sağ ve sol kanatlarına saldırıyor, kahramanları ve savaşçıları savaşa kışkırtıyordu. Şehzâdegân Horâsânlıların mücadele ve kahramanlığını müşahade ettiklerinde birdenbire savaşa yöneldiler. Râvî şöyle açıkladı ki: “ *Maveraünnehir ordusu, birbirinin peşisıra her biri yedi bin atlıya yakın yedi saf idiler. Emîr Yesâvul'un ordusu onbin atlıya yakın bir saf idi.*” Horâsân ordusu onların çokluğunu ve kendi azlığını görünce kaçmaya yöneldiler. Emîr Yesâvul ve Emîr Bûcây bin atlıyla kaldılar. Geri kalan Horâsân ordusunun tamamı sebâtı firarla, savaşmayı kaçmayla, ilerlemeyi geri çekilmeyle değiştirdi.

Emîr Yesâvul çetin savaşlardan ve zorlu cambazlıklardan sonra yedi atlı ile dışarı çıktı. Bûcây kırk adam ile ordunun ortasında kaldı ve düşman ordusu onları kuşattı. Allah'ın yazgısına razı ve teslim olmaktan başka çare görmedi. Kılıcını çekti ve o ordu (sipâh) ile savaşa girdi. Onlara seslendi ve: “*Ey! İntikam isteyen ordu*

¹³⁵ “*Olayların akibetini çok düşünen cesaretsiz olur*” anlamında Arapça ibare.

(sipâh), savaş zamanı parlak hançerin darbesiyle yeryüzünü düşman kanından kızıla dönüştüren, Dânişmend Bahâdır'ın oğlu Bûcây benim.” dedi.

Bine yakın atlı savaşçı, Bucay ile bu kırk kişiye saldırdılar. Bir saatten sonra onun mülâzımları olan kırk kişi öldürüldüler. Yayını çekip ok atmaya niyetlenmişti ki atılan bir mızrak darbesiyle atın sırtından düştü.

Bûcây öldürülünce Horasan ordusundan kalmış olan herkes kaçmaya yöneldi. Şehzâdegân bütün ordu (sipâh) ile gün batımı zamanına kadar hezimete uğrayanların arkasından gittiler. Ordunun emîr ve bilgin (ma'ârif)'lerinden bin kişiye yakın esir aldılar. Ayrıca binden fazla öldürdüler.

Şehzâdegân geceleyin de kaçakların arkasından gitmeye niyetlendi. Şehzâde Yesâvur,” *Uygun olanı geri dönmemizdir. Çünkü büyük müneccim ve marifetli akıllılar yenilmişin arkasından gitmeyi kötölemişlerdir.*” Onun meşveretiyle Şehzâdegân Köpek, Dâvûd Hocâ ve Fûlâd geri döndüler. Emîr Yesâvul iki gün sonra beş atıyla Fûşenc Vilâyeti'ne ulaştı. On güne kadar Emîr Yesâvul'un havvâs, nevvâb'ından ve Yekân (Birlik), Dûgân (ikilik), Dehgân (onluk)¹³⁶ sipahisinin vücûhu piyâde, çıplak ve yaralı Herât'a ve geri kalan yerlere ulaştılar. Emîr Muhammed Dûldây da bu ayda öldü. Bu olayın şeklini Sultân Olcâyâtû'nun huzurunda arz ettiklerinde Şehzâde Ebû Sa'id'i emirler ve ordularla Horâsân'a gitmeleri için görevlendirdi.

9. Şehzâde Ebû Sa'id'in Horâsân'a Gönderilmesi

Sultan Olcâyâtû, Horâsân'ın tahribini ve ordularının yenilmesi haberini aldığı anda Şehzâde Ebû Sa'id'i çağırdı ve dedi: “ *Ulu atan Hûlâgû Hân, Türkistân Ülkesinden (memâlik) Îrân Ülkesi'nin saltanatına geldiğinden bu yana şehzadelerden hangileri makam, rütbe, değer ve mertebesi daha fazla olmuş ise Horâsân Emirliği onlara bağlanmıştır. Padişah Hûlâgû Hân zamanında Abâkâ Hân o ülkede idi. Âbâkâ Hân sultan olunca Argûn Hân'ı Horâsân'a tayin etti. Saltanat tahtı Argûn Hân ile bezenince amcan Gâzân Hân'ı o hududa tayin etti. Gâzân Hân'in devleti zamanında ben Horâsân'da idim. Bu ülkenin halkı, hâkim sever ve*

¹³⁶ İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 195.

raiyyet tabiatlıdırlar. Bundan dolayı seni mübarek olan o ülkeye gönderiyorum. Bu kavimden o ülkede kim emirlik yaptıysa neticede saltanata kavuştu. Benim veliahdım sensin ve benim için cihanda hiç kimse senin yerini tutmaz. Emîr Sevinc ve Emîr Algû'yu sana atabeklik ve hizmet (mülâzemet) için tayin etmişim. Zira onlar muteber emirlerdir. Bu devlette yaşlanmış, pek çok vaka ve hadiseler başlarından geçmiş, zamanın soğuk ve sıcağına müşahede etmişler. Tecrube kazanmış bu emirlerin ülke ve milletin iyiliğini havi uygun yol ve düşüncelerini aşma.” Şehzade cevabında; “Padişahın fermanı her ne ise ondan ayrılmayacağım. Her ne kadar yaşça küçük olsam da akıl olarak büyüküm. Hakkın inayeti ve devletin padişahının ümidiyledir ki bu kulundan yüce tahtın basmağında utanacağım bir emir çıkmayacak.” dedi. Babası onu tebrik etti. Emirlerin onun ahvalini kontrol ve vakitlerini muhafaza konusunda her şeyden çok çalışmalarını istedi ve “ondan başka bir yadigâra sahip değilim. Onu benim yerime koymanız gerekir.” diye buyurdu.

Padişah onlara teselli vererek, Horâsân ülkesinin hal ve ‘akd, kabd ve basâtını onun naiplerinin iradesinin tasarrufuna bıraktı ve onları o tarafa (Horasan) gönderdi. Erkân-ı Devlet ve a’yân-ı hazret’in büyük bölümü Emîr Hasan, Emîr Çobân, Emîr Şeyh ‘Alî bin Emîr İrincîn, Emîr Mes’ûd bin Emîr İsen Kutluğ gibi ve diğer emirler ve şehzâdegân onun katına seçildiler. Emîr Abdullatif ibn Hoca Reşîd’i onun Divân Sahipliği’ne tayin ederek Horasan’a yöneldiler. Onların gelişi Horâsân’da öğrenilince Horâsân emirleri Emîr Yesâvul ve diğerleri karşılama şartlarını yerine getirdiler. Herbiri kendi mertebesine uygun hediyeler arzettiler. Horâsân Ülkesi yeniden büyük gelişme ve revaç buldu. Onun şöhreti ülkenin etrafına ulaştı. O zaman Çağatây’ın çocuklarından Şehzâde Köpek ve Şehzâde Yesâvur arasında muhalefet ve düşmanlık ortaya çıkmıştı. Şehzâde Yesâvur kendi uruğundan Hüseyin Tîmûr isimli kişiyi büyük bir görkem, eşya ve hediyeler ile Şehzâde Ebû Sâ’îd’in yanına Sultan Olcâytû’ya olan itaat ve bağlılığını belirtmek için gönderdi. “ Şayet izin verirseniz ulusumu Âb-ı Âmûye’den geçireyim ve eğer emir buyurursanız Maveraiinnehir ülkesini onlar için ele geçireyim.” Hüseyin Tîmûr, Şehzâde Ebû Sâ’îd’in yanına ulaştığı vakit Şehzâde Ebû Sâ’îd ona çok değer vererek, babasının yanına gönderdi ve “ Bu bölgeye girme izni vermek Padişâh’ın emir ve fermânı olmaksızın benim haddim değildir.” diye buyurdu. Hüseyin Tîmûr Horâsân’dan Şehzâde Ebû Sâ’îd’in fermanı mucibince Sultâniye’ye Padişâh Olcâytû’nun yanına gitti. Şehzâde Yesâvur,

dostluk, muvafakat ve birlik üzerine olduğunu gösterince Olcâytû Sultan, Şehzâde Yesâvur'un kendi ülusu ile Âb-ı Âmûye'den geçmesine, Belh ve Bedehşân Dağları'ndan Germsîr, Kandahâr nahiyeleri ve Kâbil sınırına kadar olan bölgede yerleşmelerine izin verdi. Eğer yardım ve orduya ihtiyaç duyarlarsa oğlu Ebû Sâ'id'ten yardım dilemelerini istedi. Hüseyin Tîmûr'a çok şey vererek büyük izzet gösterdi. Şehzâde Yesâvur için muteber bir yarlık ile külâh, kemer, altın eğerli Arap atı, sayısız armağan ve ilginç eşyalar yolladı.

10. Şehzade Yesavur'un Şehzade Köpekle Savaşması

Şehzade Köpek ile Şehzade Yesavur'un arasındaki muhalefet ve düşmanlığın sebebi; Şehzade Yesavur'un Horasan'dan geri döndükten sonra suyun bu tarafına gelmesinden önce Şehzade Köpek'in Çağatay Ulusu'nun padişahı olan kardeşi İsenbuka İn Deva'nın yanında : *“Şehzade Yesavur, Olcâytû'nun tarafına meyletmiştir. Eğer emir buyurursan Onu öldüreyim veya yakalayayım”* diye arzetti. Padişah İsenbuka bu söze iltifat etmedi. Kardeşine: *“ Yesavur bize muhalefet etmez. Bizim Ona itimadımız tamdır.”* dedi. Özet olarak Şehzade Köpek vakit buldukça İsenbuka'nın nezdinde Yesavur'u kötülüyordu. Hitây Şehzadeleri ordularıyla Horasan'a girip Bucay ibni Danişmend Bahadır öldürünceye kadar. Çağatay askerleri bol ganimetle Maverâünnehir ülkesine geri döndüler. Şehzade Köpek'in kötülemesine karşılık Padişah İsenbuka; *“şimdilik bu nedenle Şehzade Yesavur'u yargılamanın vakti değildir. Çünkü Buhara ve o huduttan Türkistan'a gelirse Horasan ordusu korkusuzca sudan geçer ve ondan tam bir fitne ortaya çıkar ve Maverâünnehir'e büyük bir kötülük yolu açılır. Kış olunca senin yardımına bu diyardan bir ordu gönderirim ve onu çağırırım. Şehzadelerin ve büyük emirlerin huzurunda Cengiz Han'ın Yasası'nın hükmü gereğince bu sözü sorarım.”* dedi. Şehzade Köpek bu vaatten memnun oldu. Her şeyden daha mutlu olarak kardeşinin yanından dışarı çıktı ve tasarrufunda olan vilayete döndü. Şehzade Yesavur'la hemfikir olan ümeradan bazısı, Şehzade Köpek'in ne söylediğini ve Padişah İsenbuka'nın nasıl cevapladığını ona ulaştırdılar. Şehzade Yesavur bu durumdan endişelendi. Şehzadeler, ümera ve devletinin ileri gelenleriyle meşverette bulundu. Danişma ve tedbirden sonra Hüseyin Timur'u tam teşekküllü Şehzade Ebu Sa'id'in yanına gönderdi ve oradan Sultan Olcâytû'nun yanına gitti. Onun bahsi geçtiği

şekilde Olcâytû Sultan Onun için ferman (yasa emrini) gönderdi. Şehzade Yesavur Horasan'a dönmeye kesin karar verince Şehzade Köpek'in hâkimiyetinde olan O diyarın emirlerinin bazısını mal, bazılarını güzel vaatlerle kandırarak hepsini kendisine bağladı. Şehzade Köpek onun niyetini öğrendiğinde Onun üzerine gitmek için asker topladı. Şehzade Yesavur bu durumdan vakıf oldu, askerlerini topladı. Elçilerini Ebu Sa'id'e göndererek yardım isteğinde bulundu. Şehzade Ebu Sa'id Onun elçisine güzel vaatler verdi. Bu olayı derhal babası Olcâytû Sultan'a arzetti. Olcâytû Sultan Emir 'Alî Kuşçî ve İnâk'ın oğlu Emir Kûrmişî ve Emir Tuğay Gûrgân ve Emir Sûtay'ın oğlu Emir Tuğây'ı çok miktarda askerle Şehzade Ebu Sa'id'in yanına gitmesi için görevlendirdi. Horasan'a ulaştıklarında Şehzade Ebu Sa'id, Horasan emirlerinden Emir Yesâvul ve Emir Bayramşah bin Muhammed Dûldây ve Emir Bektût, Horasan çetesi ile Olcâytû'nun ordugâhında hazır olan emirleri Şehzade Yesavur'un yardımına Maverâünnehire gönderdiler. Ferman gereğince otuz bin kadar bir kuvvetle Maverâünnehir'e yöneldiler. Şehzade Köpek'in savaşta olduğu bir gün ansızın Horasan ordusu ulaştı. Şehzade Yesavur yardıma gelen kuvvetlerle cesaretlendi. Onların gücüyle Şehzade Köpek'in ordusuna hücum ettiler. Şehzade Köpek'in emirlerinden bazıları hücum ettiler, bazıları da ona muhalefet ettiler. Şehzade Köpek hezimete uğradı. Maverâünnehir halkı, Horasan ordusu ve Şehzadelerin geçmesinden büyük sıkıntı çekti. Şehzade Yesavur Medinetürrical-i Termed'ten Semerkant sınırına kadar kasaba ve vilayetlerin halkının tamamını göç ettirdi ve Amuye Suyu'ndan geçirtti. Şehzade Köpek'in tasarrufunda olan belde ve meskenleri yıktı ve oranın halkını esir aldı. Maverâünnehir halkından elli bine yakın insan esir düştü. Geri dönen ümera Şehzade Ebu Sa'id'in yanına gittiler. Şehzade Yesavur da Amuye sınırında, suyun bu tarafında bekledi. Şehzade Yesavur'un sudan geçirdiği insanlar henüz kış olduğundan Şebegan'dan Merğâb sınırına kadar yerleşmelerini emretti. Bahar Mevsimi geldiğinde her gruba bir yurt tayin edildi ve memleketleri bayındır hale getirmeleri için ümeraya taksim edildi. Bu durumdan az bir müddet geçtikten sonra Şehzade Köpek tekrar büyük bir ordu toplayarak Termed'e geldi. Şehzade Yesavur ile savaşmak için Amuye Suyu'ndan geçmeye niyetlendi. Bu haber Şehzade Yesavur'a ulaştığı vakit, Maverâünnehir'den göçertilen insanların tamamının Faryab ve Merğâb'tan Herat sınırına nakledilmesini emretti. Aç, çıplak ve yayan, çoğu aile çoluk çocuk, kıtlık ve yokluk içindeki insanlardan yüz

bine yakın kadın ve erkek soğuktan helak oldu. Şehzade Yesavur Su'dan geçtiğinde Saraya yakın elçilerden birini la'1 ve cevherlerle dolu bir hazine ve Türk Köleleri ve rahvan atlar ile birlikte Olcâytû Sultan'a gönderdi. Olcâytû Sultan Onun elçilerini memnun etti ve Şehzade Yesavur'un Amuye Suyu'ndan Mazenderan sınırına kadar icra edilecek büyük bir padişah fermanı bağışladı. Bu ferman mucibince buraların vali ve hükümdarları ona saygı gösterecek, naipler ve memurlar onu dinleyecek, hiçbir şekilde onun emir ve yasaklarına bağlılıktan ayrılmayacaklardı. Padişahlara layık hil'at, ferman, aba (cübbe), külâh (taç), kemer, at, silahlar, fiskiyeli çadırlar (otak), saray perdesi, tabl (davul)¹³⁷ ve sancak gönderdi. Şehzade Yesavur bu hediyeler ve fermanların ulaşmasıyla çok mutlu oldu. Şehzade Köpek, Maverâünnehir tarafından Tirmiz'e vardığında Âmuye Suyu'ndan geçti. Şehzade Yesavur, Badgis'e geldi ve o kışı Kâdes sınırında geçirdi.

11. Hoca Reşideddîn ve Hoca Taceddîn ['Alî Şâh]'ın Müşterek Vezirliği

714 Senesinin son aylarında Sultan Olcâytû'nun vezirleri Hoca Reşideddîn (خواجه تاج الدين عليشاه) ve Hoca Taceddîn 'Alî Şâh Ceylan (خواجه رشيد الدين فضل الله طبيب) (جیلان) arasında muhalefet ve düşmanlık çıktı. Hoca Taceddîn 'Alîşâh İnak, Sultan'ın huzuruna varmış ve işlerinden bazısını danışmaksızın terk etme cesaretini göstermişti. Hoca Reşîd'le müşaverede bulunmadan hükümet ediyordu. Hoca Reşideddîn kendisini Ondan daha üstün gördüğünden bu duruma tahammül edemiyordu. Onların tartışması Padişah'ın kulağına ulaştı. Hoca Reşîd: “*Eğer Sahibi Divan-ı Vezaret ben isem onun benim sözüme uyması gerekir, eğer O ise o halde benim derecem (makamım) nedir? Eğer her ikimiz ortak isek niçin işlerimde yalnızım. Şimdi şu üç seçenekten hangisini seçerse ben ona göre gideyim: Birincisi, önemli işlerin tamamını kendi alıp, soru ve cevabını kendisinin vermesidir. Ben işin arasından çıkar ve gereken cevabı söylerim. İkincisi, işlerin tamamını zapt edebilmem için bana bıraksın ve divan işlerine karışmasın. Üçüncüsü de ülkeleri iki kısma ayırıp, yarısını o kendi üzerine alsın, yarısını bendeniz zapt edeyim. Ta ki her birimizin işi ve durumu aydınlanıncaya kadar.*” şeklinde arzetti. Pek çok tartışmadan sonra Sultan, “*Her ikiniz değerli hizmetkârlarsınız. Hoca Reşîd, sanatkâr, âlim, pîr ve bilgin bir adamdır. Hoca 'Alî Şâh, iş bilen bir gençtir ve techizatı iyi bilir. Şimdi,*

¹³⁷ İ.H. Uzunçarşılı, a.g.e., s. 201.

Divan'ın önemli işlerini birbirinizin ittifakı ile yerine getirmenizi ve Sahib-i Divan içinde birbirinize ortak olmanızı, birbirinize danışmadan ve birbirinizi onaylamadan bir iş yapmamanızı uygun gördük.” dedi. Alınan bu karar üzerine bir yıldan az birlikte vezirlik yaptılar. Bundan sonra Padişah ava gitti.

Avda olduğu esnada Şehzade Yesavur'un elçileri ulaştı. Pek çok hediye sundu. Maveraünnehir olaylarını daha önce zikredilmiş olduğu gibi arz ettiler. Sultan Olcâytû, saray kâtiplerinin Şehzâde Yesâvûr için pek çok lütuf ve terbiyet ile yeni bir ahitnâme kaleme almalarını buyurdu¹³⁸ ve Tevki'-i Hümâyûn ile şereflendirerek dostu, Tebrîz Kadısı olan Mevlânâ 'Îmadeddîn'i pek çok ilginç eşya ve hediye ile Şehzade Yesavur'un yanına gönderdi. Mevlânâ 'Îmadeddîn ve elçiler Horasan'a hareket ederek, önce Şehzade Ebu Sa'id'in yanına uğradılar ve buradan Şehzade Yesavur'un yanına gittiler. Şehzade Yesavur o teşrifat ve ahitnameden pekçok mutlu oldu ve Onun kuvvet ve dostluğunu artırdı. Bu mutluluktan birkaç günü zevk ve eğlence ile geçirdi. “ *Mademki Padişah bu kulunu yüceltti, onun izzet bayrağını akranlarının arasında yükseltti. Yaşadığım sürece Sultan'ın hüküm ve fermanından ayrılmayacağım. Onun dostuyla dost, düşmanımla düşman olacağım.*” dedi. Onları (Mevlânâ 'Îmadeddîn ve elçiler) hoş sohbetli iyi nökerlerle Sultan Olcâytû'nun ordugâhına geri gönderdi. Onlar ordugâh-ı Hümayun'a varmadan önce padişah avdan dönüp Sultaniye'ye ulaştı. Sultaniye'de iki hafta geçirdikten sonra üçüncü hafta ağır bir hastalık yüz gösterdi.

12. Sultan Olcâytû'nun Ölümü

Sultan Olcâytû avdan döndüğünde iki hafta Sultaniye'de geçirdi. Ondan sonra ağır bir hastalığa yakalandı. Kanlı bir ishal ortaya çıktı. Sultan on gün zarfında çok zayıfladı ve ümeradan İsen Kutluk, vezirlerden Hoca Reşideddîn ve Hoca 'Alî Şâh'ın hazır bulunduğu bir sırada Sultan: “ *Ben bu eziyetten bir kurtuluş göremiyorum. Oğlum Ebu Sa'id'i veliaht yapmışım. Onun emrinden çıkmamanız gerekir. Her ne kadar çok küçük ise de fakat ondan büyük eserler müşahede etmişim. Onu, benden pek çok iyilik gören Çoban'a emanet ediniz.*” dedi.

¹³⁸ H. Beyanî, *a.g.e.*,’de “Sultan Olcâytû, saray kâtiplerinin Şehzâde Yesâvûr için pek çok lütuf ve terbiyet ile yeni bir ahitnâme kaleme almalarını buyurdu ve Tevki'-i Hümâyûn ile şereflendirerek” cümlesi atlanmıştır.

716 senesinin Şevval ayının ilk gecesinde (17 Aralık 1316) bu Dar-ı fenâ'dan Sarây-ı Bekâ'ya intikal etti. Ümera ve devlet erkânı ve beyler ve hatunların tamamı siyah ve mor giyip yüzlerini kazıdılar ve saçlarını yoldular. Feryat, ağlama ve inlemeleri felek-i esîr'e ulaştı.

Techîz ve tekfîn şartlarından sonra Sultaniye Kalesi'nin içinde yapılmış künbetinin mezar odasına defîn edildi. Mezarda, kemer ve kubbelerinde o kadar altın ve gümüş işlemler işlenmişti ki görenler hazine olduğunu zannedirdi.

Emir Çoban, Sultan Olcâytû'nun ölümünden üç gün sonra ulaştı. Çok fazla ağlayıp inledi ve yeniden bir taziye düzenlediler. Sultan Olcâytû'nun dört oğlu vardı: Bestâm, Bâyezîd, Ebu Sa'îd ve Tayfûr. Bestâm on iki yaşında Çemhâl (Bîstûn yakınında) mevkinde, Bağdat yolunda öldü, Bâyezîd sekiz yaşında Allah'ın rahmetine kavuştu. Tayfûr çocukluğunu yaşamadı. İki kızı vardı. Birisi Dolandî isminde ve Çoban ile evlendirilmişti. Herât'ta öldürülen Celâd Hân O'ndan idi. Dolandî vefat ettiği zaman Sâtî Bik (Beg) isminde diğer bir kızını ona verdi. Sûrgân ondan idi. Ebu Sa'îd'in vefatından sonra ondan söz edilecektir.

C. EBU SA'İD BAHADIR HAN DÖNEMİ

1. Ebu Sa'id'in Tahta Çıkması

Mağfûr Sultan, Olcâyâtû Sultan bin Argûn bin Abâkây bin Tûlûy bin Cengîz Hân hadisesi meydana geldiğinde Şehzade Ebu Sa'id bin Olcâyâtû Mâzenderânda idi. Emir Sevinç Serahs ve Merv sınırındaydı. Emir Yesâvul, Yesâvurlular'dan bir kız almak istemişti ve onun teçhizat ve mühimmatı ile meşgul idi. Olcâyâtû Sultan hadisesi gerçekleşikten sonra tayin ettikleri bir haberci Horasan'a gidip, Şehzade Ebu Sa'id'in Emir e'l-Ümerâ'sı Emir Sevinç'e bu durumu bildirdi. Emir Sevinç bu durumu haber aldığı zaman büyük bir hızla Mazenderan'a Şehzade Ebu Sa'id'in yanına geldi. Ordugâhta henüz haber açıklanmamıştı ki Emir Sevinç, “*Şehzade Ebu Sa'id'e Sultan Olcâyâtû aceleyle sizi istemiştir*” dedi. Aynı gün Sultaniye'ye hareket edip gittiler. Horasan'da Sultan Olcâyâtû'nun ölüm haberi ifşa olunca Şehzade Yesâvur'un içinde Horasan'ı ele geçirme isteği belirdi. Bektût'a: “*Münasip olan Yesavul'u ortadan kaldırmamdır. O ortadan kaldırıldığında Horasan'da bizimle mücadele etmeye kimsenin gücü yetmez.*” dedi. Bu durumu hemen açıklamadılar. Fakat gizlice onun hazırlığı ile meşgul oldular. Diğer taraftan Şehzade Ebu Sa'id aceleyle Sultaniye tarafına geçti. Öte taraftan Şehzade Ebu Sa'id'i karşılamak amacıyla harekete geçmiş olan Emir Çoban ve diğer ümera ve ekâbir ulaştılar. Emir Çoban'ın gözü Şehzade Ebu Sa'id'in çadırına değdiğinde indi ve onunla yolculuk yapan, siyah ve mor giyinmiş halkın tamamı birden bire onun arkasından hareket etti. Otağa yaklaştıkları vakit Şehzade Ebu Sa'id dışarı çıktı. Emir Çoban birkaç defa saygıyla eğildi ve ondan sonra Şehzade Ebu Sa'id'in elini öptü. Şehzade Ebû Sa'id ve beraberindekiler buradan Sultaniye'ye geldiler. Taziye yemeği hazırlanıp yas töreni düzenlendi. Taziye merasimi sona erdiğinde hükümet ve memleket meselelerini konuştular. Şehzade Ebu Sa'id'in veliahtlığına muhalif ve onu inkâr eden hiç kimse yoktu. Hepsi onun saltanatında müttefik ve hemfikir idiler ve Sultaniye sahrasında uygun bir yerde kurultayı topladılar.

Beyler, hatunlar, ümera, vüzera, erkân-ı devlet ve hazır olan a'yân orada toplandılar. Moğol töre ve yasalarına göre emirler külah aldılar ve boyunlarına kemer taktılar. Otağın içinde ve dışında yüz nevbet çaldılar. Şehzade Ebu Sa'id'in bir elini

Emir Çoban¹³⁹, diğer elini Emir Sevinç tutarak O'nu tahta oturtular. Böylece Saltanatı kesinleştirildi. Bu durum 717 yılının safer ayının başlarında (Nisan 1317) idi. O vakit Mübarek Şehzade Ebu Sa'îd'in yaşı on iki'ye varmış idi. Bundan sonra O'na “‘*Alâ'ed-Dünyâ ve'd- Dîn Ebu Sa'id*” dediler. Sultan Olcâyâtû'nun emrettiği gibi mülki işlerin yönetimini tamamıyla Emir Çoban'a emanet etti ve dedi:

Şiir

*Cihan ordusunun muhafızı sensin,
Çünkü koruyan Çoban sensin.*

Vezirlik makamına aynı şekilde Hoca Reşîd ve Hoca Taceddîn atandı. Emirlerin her birini bir vilayete tayin etti. Emir Tîmûr Taş bin Çoban'ı Memâlîk-i Rûm'a tayin etti. Hoca Reşîd'in daha büyük oğlu Celaleddîn'i o memleketin sahipliğine, Emir Îrîncîn'i Memalik-i Diyarbekir'e gönderdi ve Emir Sûtây Memâlîk-i Ermen'i zapt etmeğe yollandı. İsen Kutluk'u Memalik-i Horasan'a tayin etti. Emir İsen Kutluk Horasan'a vardığı vakit Emir Bektût, Şehzade Yesâvûr'un yanından Onun yanına geldi ve Horasan'daki karışıklık biraz yatıştı. Fakat daha bir yıl dolmamıştı ki Şehzade Ebu Sa'îd, Emir İsen Kutluk'u istedi. O Horasan'dan geri döndüğü vakit Şehzade Yesavur bu durumu bahane ederek, “*Emirler Şehzade Ebu Sa'id'in sözünü dinlememişler ve tahtı Ona teslim etmemişler, asker toplayarak, gidip onu tahta oturtayım*” dedi ve Horasan diyarına yöneldi.

1.1. Emir Yesavul'un öldürülmesi ve ardından yaşanan gelişmeler

Emir Sevinç Horasan'da iken Emir Yesâvul, Yesavurlular'dan bir kız isteyeceğim diyordu. Emir Sevinç Irak taraflarına gidince Emir Yesavul, Emir Yesavur adına bir ziyafet vereceğim diye Horasan'a büyük miktarda mal paylaştırdı. Nitekim örnek olarak Herat halkına elli bin dinar yazdı. Nevvâb ve amillerine bir hafta içinde bu paraları hazineye ulaştırmaları gerektiğini söyledi. H.716 senesinin Kurban Bayramı gününde (1316) onun nevvâblarından ikisi elli atıyla Herât'a vardılar. Ayaklarının tozuyla da halkı değnek ve sopa darbeleriyle yaraladılar. Kimi

¹³⁹ Müneccimbaşı, *Sahâifü'l-Ahbâr*, çev. Şair Nedim, C. III, İstanbul 1285/1868, s.7 vd.; M. Gül, *a.g.e.*, s. 124.

ele geçirdiler ise ona yüz, iki yüz havale ettiler. Sokakta ve pazarda çok kimseyi sopa ve işkenceyle yaraladılar. Diğer gün elli bin dinar kadar aldılar. Gerek Herât Şehri gerekse Horasan halkı ona beddua ve lanet yağdırdılar.

Diğer ay H.717 Muharrem ayı (1317) idi ki öldürüldü. Sebebi; Emir Yesavul zorla ve zorbalıkla insanlardan vergi alınca altın ve mücevherlerle dolu hazinesini murassa' külahlar (tac) ve altın işlemeli cübbeler, Arap atları, Türk köleler (غلامان) (ترك) ve üç yüz yük yiyecek ve birkaç tulum şarap ve iki bin baş koyun ile güçlendirip Şehzade Yesâvur'un ordugâhına yöneldi. Şehzade Yesâvur ve Bektût onun gelmesinden önce Emir Yesavul'a karşı harekete geçtiler. Biraz önce zikredildiği gibi Emir Yesavur ve Bektut, Emir yesavul'u öldürmek istediler bu sırada şöyle dediler: *“Emir Yesavul, Şehzade Yesavur’u yakalamak için geliyor. Bu ziyafetin düzenlenmesi bir bahanedir...”* Emir Yesavul: *“Bucay’ın oğlu Ebu Yezîd ile Bektut, Mübarek Şah, Taştımur ve diğerlerini öldürmediğim takdirde servete kavuşmam.”* diye yemin içmişti. Toğan bin Dânişmend Bahâdır'a hil'at giydirdi. Bucay'ın Yüzlük ve Binliklerinin emirlerine İltimgâ yazarak, *“Bilsinler ki Emir Ebu Yezid çocuktur ve Bucay ulusunun emirliğine uygun değildir. Bu nedenle Emir Toğan (طغان) ’ı kendinize vali ve hâkim tanınmalı, ona bağlanıp itaat etmelisiniz. Onun emir ve yasaklarından vazgeçip çiğnemeyiniz.”* dedi. Emir Yesavul'un iltimgası Bucay'ın ordusunun emirlerine ulaştığı vakit hepsi Toğan'ın yanına gittiler. Bektut bu durumdan haberdar olduğunda Şehzade Yesavur'un yanına gitti ve *“Emir Yesavul kendi iltimgasının hükmüyle Bucay’ın oğlunu ki Sultan Olcâytû'nun iltimgasının hükmü ile hazırlanmış adaletli kulu şehzadeyi azletmiştir.”* diye arzetti. Şehzade Yesavur bu duruma öfkelenmiş ve *“bizim Yesavul’a hiç itimadımız kalmadı. Onun bu ziyafeti hile ve aldatmacadan başka bir şey değildir.”* dedi. Bektut'a, *“Emir Yesavul’un şerri ve fitnessi ortaya çıkmadan önce Onu def” etmenin gereğini düşününüz.”* dedi. Diğer gün Emir Yesavul, Bektut'un evine ulaştı. Ziyafet düzenlemiş idi. Sabahın başlangıcından kuşluk vaktinin yarısına kadar şarap içtikten sonra ansızın Toğan'ın olduğu çadırda kavga ve kargaşa sesleri geldi. Toğanlıların tamamını yakaladılar ve emirlerden biri Emir Yesavul'a : *“Bektut seni öldürmek istiyor ve şimdi Toğan bin Danişmend Bahadır’ı yakaladılar.”* dedi. Emir Yesavul, Bektut'un ordugâhından beş atıyla dışarı çıktı. Henüz yarım ferseng gitmemiş idi ki Şehzade Yesavur'un ordusu, Yesavul'un sarayı ve hazinelerini kendilerine aldılar.

Birçoğunu esir aldılar, mallar ve eşyaların tamamını yağmaladılar. Mübarek Şah Bucay, Emir Yesavul'un özel Çadırı (otak)'nı bir Türk cariye ile birlikte ele geçirdi ki o zaman onun güzelliğinde hiç kimse gösterilemiyordu. Olay buraya ulaştıktan sonra Bektut, Mübarek Şah'ı Emir Yesavul'un arkasından elli atıyla gönderdi. Emir Yesavul, on atıyla dağları ve çölleri geçti. İki gün sonra Herat civarına vardılar. Melik Giyaseddîn'i (Herat Emiri) istedi. Melik Giyaseddîn onu gördü ve ona teselli verdi. Melik Giyaseddîn, Emir Yesavul için birkaç at ve yolculukta ihtiyaç duyacağı maddeleri hazırlattı. Emir Yesavul, Melik'e veda etti. Herat Bölgesinden Nişabur civarına yöneldi. Mübarek Şah Bucay elli atlı ile iki gün sonra Cam sınırında Ona yetişti. Emir Yesavul'un yanında otuz atlı vardı. Birbirleriyle savaştılar. Mübarek Şah taraftarları rahat idiler. Yesavul taraftarları yorgun ve bitkin olduklarından karşılık veremediler. Kazara bir ok emir Yesavul'a isabet etti ve atın sırtından düştü. Emir Yesavul'un kardeşleri ve savaşçıları onun altın eğerinin üzerinden dikenli toprağa düştüğünü gördükleri vakit hezimete uğradılar. Mübarek Şah, Emir Yesavul'un kafasını kesmelerini emretti. Söylediği kimseleri yakaladılar ve katlettiler.

Emir Yesavul öldürüldükten sonra Şehzade Mînkân (شهزاده مينقان), Bektût, Mübarek Şâh (مبارك شاه) ve Pîrim Şah bin Muhammed Dûldây (پيرم شاه بن محمد دولدای) bazen isteyerek bazen mecburen Şehzade Yesavur'un hükmüne baş eğdiler ve Sultan Olcâyâtû ve Şehzade Ebu Sa'id'in bayrağını çektiler. Bu olaylardan birkaç gün sonra Emir İsen Kutluk Horasan'a ulaştı. Emir Bektût, Şehzade Yesavur'un yanından Şehzade Ebu Sa'id'in huzuruna gitti ve Emir Yesavul'un öldürülmesi olayını: “ *Emir Yesavul, Şehzade Yesavur'un canına kastetmişti. Bu sebeple öldürüldü.*” şeklinde açıkladı.

2. Vezir Hoca Reşideddîn'in Şehadeti

Hoca Reşideddîn ve Emir Çoban'ın arasında daima dostluk ve ittifak vardı. Şehzade Ebu Sa'id'in saltanat sırası geldiği vakit onların arasında yeni bir anlaşmaya gitti. Hoca Taceddîn Ali Şah, Emir Çoban'ın Sultan'ın üzerindeki tam nüfuzundan dolayı bu durumdan epey mütevehhim idi. Hatta mutlak hâkim Emir Çoban'ın kendisiydi. Hoca Ali Şah gece gündüz Hoca Reşideddîn'in derecesini düşürmek için açığını yakalamaya çalıştı fakat bulamadı. Her iki vezirin arasında tam bir düşmanlık

ve kavga oluştu. Divan arkadaşları hangisinin yanına gidip gelirse diğeri kırılıyordu. Bütün insanlar bu durumdan rahatsız idi. Bir gün Ziya' el-Dn bin Ziya'l-Mülk ve Hoca 'zzeddn Khed ve Hoca 'Alâeddîn Hind ve Hoca 'Alâeddîn Muhammed, Hoca Reşîd'in yanına geldiler ve dediler: *"Eğer izin verirseniz Hoca 'Al Şâh'ı ortadan kaldıralım. Onun sahip olduklarını ve hırsızlıklarını aydınlatalım."* Hoca Reşîd, çokça düşündükten sonra onlara verdiği cevapta, *" Büyük bir adamdır öldürmek doğru değil. Sizin rızanızı buluncaya kadar ben ona nasihat ederim."* dedi. Onlar Hoca'nın yanından geri döndüler ve birbirlerine danıştılar ve *" Bu Hoca başımıza bir iş amasın, bu Hoca bize bir iş halletmez."* dediler ve gidip Hoca 'Al Şh ile müttefik oldular. Hoca 'Al Şh, emrlerin naiplerine, emirlerin Hoca Reşdeddn'e karşı tavırlarını değiştirmeleri maksadıyla çok miktarda rüşvet verdi. Emir oban'ın büyük nökerlerinden Ebubekir Aka'nın Hoca Reşîd'i kasıtlı olarak kapalı kapılar arasında ve Emir oban'ın huzurunda daima şikyette bulunması neticesinde 717 yılının Receb Ayı'nın sonlarında (1317 Eylül-Ekim) Hoca Reşîd divandan azledildi. Azledildikten sonra Sultaniye'den Tebriz taraflarına gitti. Emir Sevinc bu kararı kabul etmedi. O kiş Padişah Bağdat'a gitme emri verdi. Otak arkadaşı Emir Sevinc tahtirevanda Bağdat'a gitti. Orada 717 yılının Zilkadesinde (1317 Ocak-şubat) Hakk'ın rahmetine kavuştu. Baharda tekrar Sultaniye'ye dönmek niyetiyle Bağdat'tan dışarı ıktılar. Tebriz'e yaklaştıkları vakit Emir oban, Hoca Reşîd'i istedi. Hoca cevaben: *" Bir mr geirmişim ve benim vezirliğimde meydana gelen hiçbir vezirdneminde meydana gelmemiştir. şimdilik çocuklar yetişmişler ve her biri bir makam ve mevki sahibidirler. (Hoca'nın o vakit on u evladı vardı.) şimdi niyetim odur ki ömrümün geri kalan iki u gününü elden çıkanları telafi etmekle meşgul olayım."* dedi. Emir oban, Onun zrn kabul etmedi ve gelmesinde ısrar etti. Hoca, Emir'in yanına gitti. Emir Ona sayęı gösterdi ve iltifat ederek teselli etti. Dedi ki: *"Padişah'ın huzurunda Onun(Hoca Reşîd) elinden gelen Divan'ın mühim işleri hiç kimsenin elinden gelmez diyeceğim. Onu(Hoca Reşîd) işin ortasından dışarı çıkardığından beri divan'ın bir cazibesi kalmamıştır."* Hoca'ya, *"Senin sözünü Padişah'ın yanında arz edene ve ondan sonra senin isminle bir nişan alana kadar bekle "* dedi. Hoca 'Al Şh ve ashab-ı divan bu durumdan haberdar olduklarında tekrar büyük bir ızdırap duydular. Yeniden kin gütmeye başladılar. Bu defa Hoca Reşdeddn'in kasten Sultan Olcâytû'ya bir şerbet verdiğini ve Sultanın bu

şerbetten öldüğünü söylediler. Sultan'ın şerbetdarı olan Hoca İbrahîm isimli oğlunun, babasının öğretmesiyle Padişah'a içirdiğini söylediler. Bu zenbu'nun hikâyesi padişahın huzurunda arz olundu bunu tesbit için önemli bir elçi kararlaştırıldı. Hoca Reşid'i tekrar çağırdılar. Padişah bu hükmü sormalarını emretti. Tûknâk (توفناق), Dilkondu (دلقدی) bu şekilde şahitlik ettiler. Padişah, Sultana kısas olarak öldürülmelerini emretti. Önce güzel yüzlü, temiz yaşantılı sanatkar oğlu Hoca İbrahim babasının önünde öldürüldü. Sonra cellad Ona da aynı şerbetten tattırmak için Hoca Reşid'in yanına vardı. Öğütlerden şu miktarını dedi: *“Ali Şah'a söylesinler ki günahsız yere canıma kastettin. Zaman senden bu kinin hesabını tekrar sorar. Şu kadar farkla ki benim mezarım eski seninki ise yeni olur.”* Bunu dedi ve cellad onu ortadan ikiye ayırdı. Bu durum 718 yılının cemaziyelevvelinde (Haziran-Temmuz 1319) Tebriz havalisinde meydana geldi. Hoca Reşid öldürüldükten sonra kavmi ve halkının tamamı yağmalandılar ve Tebriz'de Reşid'in konağını tamamen yağmaladılar. Onun(Hoca Reşidî) kanını dökmek için çaba sarf eden bir topluluğun ekserisi de aynı yılda öldürüldüler. Emir Çoban, Dilkondi'yi Rum'a gönderdi. Orada Timurtaş'ın eliyle öldürüldü. Ebabekir, zıkr edileceği gibi emirlerin isyanında öldürüldü.

3. Şehzade Yesavur ve Ebu Sa'îd'in Birbirlerine Yazdıkları Taahhütnameler

716 senesinin aylarının sonlarında Olcaytu Sultan Allah'ın rahmetine kavuştu. 717 senesinin başlarında Şehzade Ebu Sa'îd hanlık tahtına oturdu. Şöyle bildirilmiştir.¹⁴⁰ Şehzade Yesavur ve onunla müttelik olan Çağatay şehzadelerinin geri kalanları yakın zamanda Horasan hududuna girerek, Olcaytu Sultan “طاب الله” ’nın fermanıya Sultan Ebu Sa'îd'in yanına bir ahitnâme gönderdiler. İçeriği odur ki: Adil padişah Olcaytu Sultan bizi değerli teşrifat ve kıymetli seccadeler ve sayısız nimetlerle şereflendirmiş idi. Bu cümleden o ahitnameden birini hazretin yazıcılarının kalplerini hoşnut etme ve gönüllerinin¹⁴¹ rahatlatması için yazmışlardı. Mağfur Sultan Hazreti “مغفور انار الله برهانه” ’ın can yakıcı vakiasının haberi ulaşınca ki devletin sarığının beyaz bulutunu, saltanat gölgesini başımızdan uzaklaştırdı ve memleketin mükellel (süslü, parlak) murassa' tacı, saadet güneşi tepe (baş)' den

¹⁴⁰ H.Beyani burada “fiilini” “تقریر کرده اند” “şeklinde yazmıştır. S. 80

¹⁴¹ H.Beyani burada “خاطر” “kelimesini” “خاطر” “şeklinde yazmıştır. S. 80

ayrıldı. Vah vah kederinden “اذا لله” diyemedi. Taziye töreninden sonra birkaç gün yalnız başına başı dizlerinin arasına düşmüş şekilde uyuklamasından hayrette kalmıştık. اطالة الفكر¹⁴²...الحكمة. hükmüne göre tefekkür yolundan uzaklaştı. Ansızın haberci can kulağıyla bu ayetin tefsirini okudu ki.....¹⁴³ Yani elçiler yetiştiler ve bu müjdeyi ulaştırdılar ki saltanatın güzel şeceresi¹⁴⁴ neşv ü nema buldu. Memleketin güneşi ve devlet gezegeninin yıldızı doğunun ufkundan azametli güzelliğiyle doğdu. Kederli ve incinmiş gönlü, bu haberle feyz alıp sevindi ve bu kuluna aynı temelde emsalsiz teşrifat ulaştı. Âlemlerin Rabbine hamd ettikten sonra arzetti. Şehzâde Yesâvur ve onunla hemfikir olan Şehzâdegân Lahorî ve Taklakhoca, Sultan el- Dünya ve'l- Ahiret Sultan Olcâyâtü Âkâ ile yapmış olduğumuz içerikteki aynı ahiti te'kid ediyoruz. O sözden dönmemişiz ve o ahit bozulmamıştır. “اللهم احفظنا” ve o sâbık ahit ve bu lâhik (gelecek, ulaşan) bey'at ile ki Hazret-i Sultan Ebû Sa'îd Hân'a “خلد الله سلطنه” bağlıyız. Doğru ve güveniliriz. Orada ne söylemişsek yalan ve hile değildir. Şayet hile ve iki yüzlülük yaparsak kendimize yapmış oluruz. “.....¹⁴⁵ كما قال عز و جل في تنزيله و هو صدق القا يلين” Nevvabın düşüncelerini arzından sonra isteklerine ulaştırırlar¹⁴⁶ ki eğer Hazret-i Sultan Ebû Sa'îd “خلد الله ملكه” bu en değersiz kardeşlerini terbiye edip yetiştirir ve takviye ederse can-ı gönülden göç ederiz ve onun dostlarıyla dost, düşmanıya düşman oluruz. Ondandır Hazret-i Sultan-ı Selâtin'i bilir ve inanırız ve yeniden doğru itikat ve saf niyetle ki can-ı gönülden Sultan Ebû Sa'îd'e tabiyiz ve hizmet ve taraftarlık kemerini bağlamışız. O Hazret'in gönlünde ve vicdanında uzak¹⁴⁷ ve iğrenç saydığı şeylerden uzaklaşmışız ve uzak olacağız. Eğer ona bağlılık ve taraftarlık konusunda suçu layık görürsek Cihangir Padişah Cengiz Han'ın parlak uruğdan olmayalım¹⁴⁸ ve Muhammed Resulallah'ın dinine tabi olmayayım. Bu kelimeleri ulaştırmaları için nökerlerden

¹⁴² Buradaki kelime okunamamıştır. H.Beyani de okuyamamıştır. S. 80

¹⁴³ Asıl metinde ve diğer nüshalarda da boşluk şeklinde bırakılmıştır. Bkz. Topkapı nüshası: s. 711, D.İ.P.Nüshası: s. 762^b, H.Beyani:s. 80, H.Beyani, tahrân'daki Melik Aka Kütüphanesi Nüshasında da ahitnamelerin bu bölümlerinin mahzûf olduğunu belirtmektedir. Muhtemelen bu nüshaların hepsi aynı nüshadan istinsah edilmiştir.

¹⁴⁴ H.Beyani, “شجره طيبة : şecere-i Tayyibe-i” terkiibini okuyamayıp boş bırakmıştır. S. 80

¹⁴⁵ Bu bölüm bo bırakılmıştır. Bkz. Topkapı nüshası: s. 711, D.İ.P.Nüshası: s. 762^b, H.Beyani:s. 81

¹⁴⁶ H.Beyani, “كامياب مي كردانند” yazılması gereken fiili “كامياب مي كردانيد” şeklinde yazmıştır. s. 81

¹⁴⁷ H.Beyani, “مستبعد” fiili yerine “مستبعد” kullanmış. Bkz. s. 81

¹⁴⁸ H.Beyani, “نباشيم” fiili yerine “نباشيم” kullanmış. Bkz. s. 81

“قتلق بوقا”¹⁴⁹ ve İsnân (اسنان) ve emirlerden İtemûr ve imamlardan Mevlana Seyfeddîn ‘Asbe ve Mevlânâ Cemaleddîn Abdülazîz’i bu ahvâlin şeklini Sultan Ebû Sa’îd’in görüşüne sunmaları, gönlünde ve sinesinde bağlanıp¹⁵⁰ gizlenmiş olan o küçük kara lekeyi açıklamalarını, niyâbet hükmü ve Şehzadegân’ın vekâletiyle bu Hazret ile¹⁵¹ sözleşme (‘ahd û peymân) imzalamaları ve o Hazret’ten [de] bir ahitnâme talep etmeleri için görevlendirildiler. Kendi ordugâh (ordu)’ının eşraf ve ekâbirini, emirler, imamlar ve şeyhlerden¹⁵² her birinin hat ve imza (hutût ve tezkâr)’ larını bu beyanat üzerine koymalarını emretti. Bu mektup Sultan Ebû Sa’îd’e ulaştığında, kendi emirlerini ve devlet erkânını (erkân-ı devlet); Emîr Çoban, Emîr İrencîn, Emîr Hüseyin, Emîr Sevinç, Emîr İsen Kutluk gibi kimseler ve Sevâhipten Hoca Reşideddîn ve Hoca Taceddîn ‘Alîşâh ile diğer derecedeki devlet erkânının ve a’yânın tamamının hazır olmasını emretti. Açık bir dille ve gerçek anlamıyla hazır bulunanlara duyurdu ki Nitekim mübarek talih ve kutsal yıldız ile saltanat tahtı miras kalınca mübarekin tahta geçmesiyle süslendi. Etkileyici, faziletli, feyizli konuşmasının nidası.....¹⁵³ ve sadası.....¹⁵⁴ dünyalıların akıl kulağına (dikkatle dinleyenler) ulaştırdık. O ezeli yardımın câmedâr-ı atıfet-i lem-yezeli hilatini gayretli omzumıza koymuşlardır ve¹⁵⁵ Divân’dan.....¹⁵⁶ Bizim saltanat işlerinin menşûru üzerine vurulmuş bütün çabalar ve töhmetlerin tamamı onun üzerine sarfedilmiş ve vakfedilmiştir ki bütün olaylarda iyilik yapıcı babanın sünnet-i¹⁵⁷ şahinşahiye tabi olarak anlamlı eserleri el-veledü serâbiye¹⁵⁸ beyan ederiz...

¹⁴⁹ Topkapı Nüshasında bu isim tam olarak okunamıyor. Değişik şekillerde okunabilir: قتلق بوقا, تلغبقوقا, قتلق بوقا gibi. H. Beyani ise نقلبقوقا şeklinde tamamen yanlış okumuştur. s. 81, D.İ.P.Nüshasında قتلق بوقا şeklindedir. S. 762^b

¹⁵⁰ H.Beyani, “مختوم” olaması gereken sözü “محتوم” şeklinde okumuştur.

¹⁵¹ H.Beyani, “با” ile edatı yerine “-e, -a” anlamındaki “ب” olarak kaydetmiştir. Böylece anlamda da karışıklıklara neden olabilmektedir. s. 82

¹⁵² H.beyani, “از” eki yazılı değildir. s. 82

¹⁵³ Yazı burada kesintiye uğramıştır. Bkz. Topkapı nüshası: s. 711; D.İ.P.nüshası: s. 762^b, H. Beyani, s.82

¹⁵⁴ Bkz. Topkapı nüshası: s. 711; D.İ.P.nüshası: s. 762^b, H. Beyani, s.82

¹⁵⁵ H.Beyani, “از” ekini “باز” şeklinde okumuştur. s. 82.

¹⁵⁶ Bkz. Topkapı nüshası: s. 711; D.İ.P.nüshası: s. 762^b, H. Beyani, s.82. Bu kısım boş bırakılmıştır.

¹⁵⁷ H.Beyani, “سنت” kelimesini “سن” şeklinde okumuştur. s. 82; Bkz. D.İ.P.Nüshası, s. 762^b, Topkapı nüshasında tam olarak okunamamaktadır. s. 711.

¹⁵⁸ H.Beyani, “سرابیه” kelimesini “سراسر” şeklinde okumuştur. s. 82

Bu ilk işler münasebetiyle Cihangüşa-yi padişahzade-yi Cihan Sultan Ebu Sa'îd Bahadır Han fermanına göre, “ *Bizim iyi babamız ile onlar arasında söz ve anlaşma vaki olmuş idi. Onlar ona vefa göstermiş, Emir Kutluk Buka (امير قتلغ بوقا), onlar, iltimur (اليتيمور), ekâbirden Seyfeddîn 'Asbe'nin mevâlîsinden ve Mevlânâ (celaleddîn 'Abd al-'Azîz)'in yanında sağlamlaştırılmış bir ahitname onlarla baştan birbiriyle dostluk kurmak için göndermişlerdir. Yardımcılık vazifesi, yük taşıma ve yardım şartı olan şeyleri yerine getireyim. Mal ve asker ve levazımatı, işleri düzelinceye ve devlet işleri istikrar buluncaya kadar hiçbir şekilde onlardan esirgemeyeceğim. Babalarının ulusunu onlara kavuşturacağım. Tek başlarına hayat sürdürdükleri ve düşmanlıktan kaçındıkları müddetçe onlara izzet ve ikram, ihtiram ve saygıyı artıracak ve geniş olan bütün kapılardan onlara yardım ve müvafakat olacaktır. Bunun için gayret ederiz, karar veririz ve bu durumu sözle sağlamlaştırınız.*” içerikli bir taahhütname yazdı. Bütün emirler ve erkân-ı devlet ve ileri gelenlere elçilerin huzurunda bu ahitnameyi okumalarını ve tamamının bu şekilde şahit ve vakıf olmalarını buyurdu. Bu tartışmanın olduğu o günde Şehzade Yesâvur'un, Nikûderyân'ın Hezare Emiri olan Gûrî'yi öldürdüğü haberi ulaştı. Emirler bu olay yüzünden mütereddit oldular. Mevlânâ Seyfeddîn 'Asbe'ye, “*Madem Şehzade Yesavur'un gönlü bizimleydi o serhadde görevlendirdiğim Guri'yi neden öldürdünüz diye sordular.*” Mevlânâ Seyfeddîn, “*Bu sözün cevabı bize düşmez. Çünkü bu durum kulunuzun çıkmasından sonra olmuş. Fakat şu kadar bilgim var ki; Şehzade Yesavur biz kulları elçilikle göndermeden önce mağfur büyük Padişah Olcâytû Sultan'ın fermanının nevbetini Guri'nin yanına gönderdi ve fermanın hükmü gereğince yanıma gel dedi. Guri bunu bahaneler bularak geciktirdi. Belki fermanın hükmüne itaatsizlik göstermesinden dolayı onu öldürmüştür.*” dedi. Şehzade Ebu Sa'îd Bahadır bu mazereti kabul etti ve onlara değerli hil'atler (şeref elbiseleri) ile bol miktarda mal bağışlayarak büyük bir sevinçle geri dönme iznini verdi.

4. Etraftaki Padişahların Fitne Çıkarması ve Müteakip Olaylar

718 senesinin aylarında (1318) fitne ve karışıklık ortaya çıktı. Şehzade Yesavur, Horasan'da isyan etti. Ordusu Horasan'a girdi ve Mazenderan hududuna kadar gitti. Nitekim onun zikri şerhli ve ayrıntılı olarak bildirilecektir. Kıpçak Ovası'ndan, Özbek Padişahı'nın sayısız askerle Derbent yolundan o vilayete

yöneldiği ve Mısır ile Şam tarafından sayısız askerini Diyarbekir vilayeti'ne girdiği haberi ulaştı. Etraftaki haberleri Sultan Ebu Sa'îd'e arz ettikleri vakit ümera ve devlet erkânını toplayarak cankî ve meşverette bulundu. Muteber emirlerin meşhur askerlerle her tarafa tayin edilmesi üzerine anlaştılar. Emir İrincin'i Diyarbekir tarafına ve o nahiyelere görevlendirdiler.¹⁵⁹ Bir ordu o tarafa gitti ve o tarafın mühimmatı onun uhdesine verildi. Emir Hüseyin¹⁶⁰ Horasan taraflarına tayin ettiler. Padişah ve emirler Karabağ Kışlağına yöneldiler. Emir Çoban Gürcistan yolundan hareket etti. Emir İsen Kutluk, Tebriz'e gitti ve buradan Erran'a yöneldi. Ansızın ilahi bir kazaya uğradı ve 718 senesi Şa'ban ayının sonlarında (1318 Ekim sonları) hakkın rahmetine kavuştu. Onun ölüm haberi Sultan Ebu Sa'îd'e ulaştığında fazlasıyla üzüldü. Bu esnada Emir Hüseyin'den Horasan'ın tamamının isyancı askerlerin eline geçtiği ve Emir Yesavur'un Mazenderan'da oturduğu bilgisi geldi ve: *“Onların ordusunun çok olduğu açıklandığından dolayı ihtiyat olarak daha ileri gitmedik. Eğer bu tarafa bir yardım gönderirseniz ilahi feyz ve devletin padişahının ümidi ile onları ülkeden dışarı çıkarırım.”* dedi. Sultan Ebu Sa'îd büyük bir orduyu Emir Hüseyin'in yardımına gitmesi için görevlendirdi. Bu ordu Horasan'a yöneldiğinde Emir Hüseyin henüz Rey ve Semenân'ın aşağısında iken ona yetiştiler. Kış mevsimiydi ve bütün yollar bol yağıştan dolayı kapanmıştı. Öncü birlikleri (قراول) karı keserek Dameğan havalisine ulaştı. Şehzade Yesavur onların hareketini araştırdı. Ümera ve devlet erkânını topladı. Geri dönme konusunda anlaştılar. Fakat onların çokluğu Sultan Ebu Sa'îd'in yanına tam bir mübalağa ile ulaştığından Sultanın kafası bu cihetle meşgul idi. Emir Çoban, *“ Ben Horasan'a giderim ve bu tehlikeyi uzaklaştırırım dedi.”* Bu niyetle Erran Karabağ'ından ayrılarak Bîlkan'a geldi ve o yerde orduya Horasan'a yöneleceğini açıkladı. O esnada Derbent tarafından Özbek Padişahı Kencatur'un ordu kurduğu ve ardından sayısız ordu ve çok fazla askerle Hazar Ovası'ndan geçtiği ve Derbend'e ulaştıkları haberi geldi. Daha önce Sultan Ebu Sa'îd tarafından birkaç ordu o sınıra gönderilmiş idi. İsyancı askerlerin sesini duyduklarında kendilerinde onlara karşı koyma gücü göremeyerek Sultan Ebu Sa'îd'in ordugâhına hareket ettiler. İsyancı ordunun tam bir heybet ve

¹⁵⁹ H. Beyanî, *a.g.e.*, 'de bu İrincin ile başlayan cümle kaydedilmemiştir. امير ایرنجین را بطرف دیاربکر و ان نواحی مقرر کردانیدند که لشکری بدان جانب برود مهمات این طرف برای و رنیت او مفوض کردانید

¹⁶⁰ H. Beyanî, *a.g.e.*, 'de حسن olarak geçmektedir. Ancak kendisi de esas aldığı nüshada حسین olarak geçtiğini belirtmekle birlikte حسن şeklini kullanmayı tercih etmektedir.

görkemle ulaştığı haber alındığında Sultan Ebu Sa'îd'in askerleri daha çok dağılmış idi. Sultanla birlikte bin atlıdan fazla yoktu. Bu ve hizmetkâr, katırcı, deveci ve vesair oluşan bin kişi göç etti. Kûr Suyu'nun kıyısına geldiler. Sultan Ebu Sa'îd, isyancıların gözüne çok görünmeleri için tümünün suyun kenarında geniş bir hat üzerinde çadır kurmalarını emretti. İsyancı ordu tam bir ezici üstünlükle harekete geçti. Suyun o tarafındaki her şeyi yağmaladılar. Emir Çoban, Özbek ordusunun Sultanla karşı karşıya durduğunu haber alınca büyük bir hızla Horasan işini terk ederek Suyun kenarına yöneldi ve iki tümen askerle yere düşen yıldırım gibi Kûr Suyu'nun kenarına ulaşarak derhal suyu geçti. Özbek ordusu bu durumu haber alınca Sultan Ebu Sa'îd ordusuyla, karşımızda oturmuş idi ve mukabele ediyordu. Emir Çoban'ın diğer yirmi bin kişiyle ulaşmıncaya kadar ayrılan bu zamanda dayanacak yer bulamadılar Derbend tarafına geri döndüler. Emir Çoban sudan geçti hezimete uğrayanların arkasından yola koyuldu. Onlardan birçoğunu öldürdü. Bazısını esir aldı ve padişahın yanına ulaştırdı. Hülâsa Özbek ordusu büyük bir yenilgiye uğradı ve Emir Çoban müzaffer ve mensur olarak Sultanın ordugâhına geri döndü. Sultan onu değerli hediyelerle ödüllendirdi. Emir Çoban'ın makamı ve mertebesi olduğundan yüz kat daha fazlalaştı. Daha önce Derbend ve o çevreye gönderilmiş olanların tamamı azledildiler ve onların yerlerine başkaları görevlendirildi. Bazısı ki isyan haberini duydukları vakit henüz isyanı görmeden kaçmışlardı onlar yasaya kavuşturuldu. Kendi mahallerini koruyamamış bu yüzden isyancılar cesaretlenip vilayete girmişlerdi. Emirlerden çoğu o olayda Emir Çoban'ı suçladı. Emirlerden bazısı dayak cezasına çarptırıldı ve bu durum bazı emirlerin isyan etmesine neden oldu. Ayrıca ondan bahsedilecektir.

5. Horasan'da Vuku Bulan Fitne ve Karışıklık

Bu fitnenin başlangıcı şöyleydi: Emir Bektut'un Horasan'da Şehzade Yesavur'a tam tabiiyeti ve ona bey'ati Horasan ümerası ve adaletli Sultan Ebu Sa'îd'e muhalefete delalet etti. Onun mevkisi Şehzade Yesavur'un ve onun ümera ve devlet erkânının önünde günden güne arttı. Bektut'un görüş ve düşüncesi olmadan genel işleri görmeye başlamıyorlardı. Bu tarihten birkaç yıl önce Maveraunnehir'den, mağfur ve mebrur Padişah Olcâytû Sultan'a itaat için Horasan'da hazır bulunmuş olan Şehzade Minkan ve Pirimşah bin Muhammed Dulday, Bektut'un ordusunun

emirlerinin de yardımıyla bir fırsat arayarak ani bir şekilde Bektut'u katletmek, Sarayını yağmalamak, Tus ve Radgan tarafına gitmek konusunda anlaştılar. Çünkü Şehzade Ebu Sa'îd'in tarafında hazır olan emirler o hudutta idiler. Birbirleriyle bu ittifakı yaptıktan sonra Melik Gıyaseddîn'in yanına bir elçi gönderdiler. Bu sırrı ona söylediler. Bektub (Bektut) ve Yesavurlulardan eziyet çekmesi nedeniyle bu olayda onun da yardımını istediler. Melik Gıyaseddîn bu durumu öğrenince Bucay'ın yakınlarından olan ve ona tam itimad ettiği Behlevan Hacı isimindeki kişiyi yüz atıyla Şehzade Minkan'ın yanına gönderdi ve Pirimşah ibn Dulday da ordusunu düzene koymuştu. Bir fırsat aradılar ve gece yarısı Bektut'un sarayına saldırdılar. Bektut habersiz idi. Haberdar olduğunda evlatlarından beş tanesi ve hanımları ile dışarı çıktı. Geriye kalan ordunun tamamı eş ve çocukları, mal ve hayvanları ile Şehzade Minkan'ın ordusunun eline geçti. Bucay'ın ordusunun emirlerinden iki büyük emir öldürüldü. Bektub'un ordusunun emirlerinden bir hayli daha yaralandılar. Bektub bu gece büyük bir aceleyle Şehzade Yesavur'un dergâhına ulaştı. Mevcut durumu arz etti. Şehzade Yesavur bizzat bindi ve ordunun öncüsü adıyla kendi oğlu Şehzade Cukî'yi Bektub, Mübarek Şah Bucay ve yedi bin atıyla birlikte gönderdi. Bektub'un muhalifleri ele geçirilmeden geri dönülmemesini emretti. Şehzade Minkan'ı ve onunla birlikte olan ümeranın tamamını ele geçirip huzura getirmek için çok çaba sarf etti. Şehzade Cukî bu orduyla Şehzade Mînkân'ın arkasından süratle sürdü ve Serahs sınırında Şehzade Minkan'a yetişti. Çok savaştan sonra Şehzade Minkan münhezim oldu. Şahsi çadırı ve hatunları Şehzade Cukî'nin ordusunun eline düştüler. Pirimşah bin Muhammed Dulday diğer bir yolla gitmiş idi ve Şehzade Cuki'nin ordusu perişan oldu. Fakat Bektub'un ordusundan yağmalanan mallarından ve hayvanlarından bazısını geri aldılar ve geri dönüşte Serahs havalisinden birkaç köyü yağmaladılar. Şehzade Cukî ve Bektut Şehzade Yesavur'un huzuruna vardıklarında Şehzade Yesavur, Bektut'a topluluğun huzurunda pekçok iltifat ederek değerli hılatler verdi. Ona birçok at ve savaş silahı, elbise ve büyük çadır bağışladı. Kendi ordusundan bin ünlü adamını onun emrine verdi. Görev yeri Badgîs olarak belirlendi. Şehzade Yesavur, ordusunun bulunduğu Germsîr taraflarına geri döndü. Yolda Bucay'ın oğlu İkiyüz adıyla Şehzade Yesavur'dan ayrılarak Ebyurd taraflarına kaçtı ve o sınırdaki yerleşti. Bu olaylar esnasında Emir İsen Kutluk Şehzade Ebu Sa'îd'in yanında hazır bulunuyordu. Sultan Ebu Sa'îd, Horasan

emirliğini evvela ona bağıladı. Bektub bu olaylardan sonra Emir İsen Kutluk'un yanına gitti. Horasan emirlerinin çoğu Emir Bektub, Emir İsen Kutluk'un yanına gittiği vakit onu yakalamak düşüncesindeydiler. Çünkü Horasan'daki kötülük, ayaklanma ve fesat nedeni ve emirlerin isyan sebebi o idi. Emir İsen Kutluk emirlerin tahminlerinin aksine Bektub'u affetti. Yeniden bir iltimgâ' yazdı ki geçen minval üzere Pirimşah ve Ebu Yezîd Bucay ve Bektub'la birlikte olan emirlerin tamamı Badgis'e gidecekler ve Bektub'un yanında olacaklardı. Çünkü Cihanlar Padişahzadesi Sultan Ebu Sa'îd Han'ın fermanının hükmü ve noyin-i a'zam Çoban Beg'in iltimgası Bektub ile olan emirlerin onun hüküm ve fermanından çıkmaması için icra edilmiş. Bektub'a değerli hil'atlarla dönüş izni verdi. Öyle ki bu olaydan dolayı ümeranın ekserisi, Emir İsen Kutluk'un Şehzade Yesavurla ittifak yaptığını ve Şehzade Ebu Sa'îd'e muhalefet ettiğini zannettiler. Birkaç gün sonra Bucay'ın oğlu ve Pirimşah'ın ordusunun bazı emirleri Badgis'e girdiler. Bektub'un işi iyiye doğru gitti. Bektub, Horasan'da iyi kötü vuku bulan her şeyi icmalli ve tafsilatlı olarak Şehzade Yesavur'un huzurunda açıkladı ve Şehzade Yesavur'un ona güveni tam oldu.

5.1. Şehzade Yesâvur'un Sicistân taraflarına yönelmesi

Aynı yılda (H.728/1328) Şehzade Yesavur, Kandeher ve Germsîr'den Sicistan tarafına hareket etti. Melik Nasireddin'e, “ *Biz, bir süredir mağfur Sultan Olcâyâtû'nun hüküm ve fermanı ve Cihan Şehzadesi Ebu Sa'îd'in yarlığıyla bu diyardayız. Sind Nehrinden Genc ve Mekrân sınırına; Mazenderan, Zâbul ve Kâbil'e kadar bütün Horasan'ın hâkimiyeti bize verilmiştir. Vilayetlerin hâkimleri ve emirlerinin bazısı seçerek ve isteyerek, bazısı da kavmi acizlik ve mecburiyetten Cihanpenah'ın dergâhına geldiler. İsyancıların cümlesi bağılılık çizgisine ve itaate zorlanarak itaat yolunda ve vergi verme konusunda yola geldiler. Başarılı bir şekilde Maverannehir'den bu sınırlara geldik. Bu diyarda ordugâh kurduk. Ancak Sicistan vilayetinden mamur hazinemize bir vergi ulaşmadı. Kemine elçiyi yanımıza göndermedin. Geçmişin aksine bizim müzaffer sancağımızın huzuruna çıkman gerekir. Horasanın sair hâkimleri ve melikleri gibi çeşitli hizmet ve itaat şartlarını yerine getirirsen geri dönüş zamanına kadar Şahinşaha yaraşır çeşitli 'atıfet ve*

padişaha layık türlü lütuflardan faydalanırsın.¹⁶¹ Bu durum senin ve bizim aramızda dostluk ve muhabbet kaidesini kuvvetlendirir ve yabancılık yolu kapatır. Yoksa zikri geçenin aksine vuku bulur. Şimdi Çölün kumu gibi ve yağmurun damlaları adedincede Sicistan'ı muhasara için gelmişiz ve fetihden sonra o memlekette sicizlerden kimse bırakmayız.” Mektupta bu çeşitten bütün vaat ve tehditleri yazdı ve konuşmasını yeminle sürdürerek: “*Yanıma geldiğinde canına kastetmeyeceğim. Şefkat ve iyilik yapmaktan başka, senin hakkında başka bir şeye ferman vermeyeceğim.”* tarzında bir mektup yazdı.

Mektup Melik Nasireddin'e ulaştığı vakit endişelendi. Bundan sonra naipleri, kardeşleri ve danışmanlarıyla müşaverede bulunarak Şehzade Yesavur'a cevabında övgü sözleri yazdı ve Şehzade Yesavur'un elçilerini bol ve sayısız ve değişik hediyelerle o diyardan geri gönderdi. Haraç (vergi) verme ve itaat etmek zorunda kaldı. Sicistan vilayetinin üzerine aldığı vergileri bölüştürerek Şehzade Yesavur'un yanına gönderdi. Bu hareket esnasında Timur Nikuderi, Melik Nasireddin'e, “*Şehzade Yesavur'dan korkma. Meşhur ümeradan birkaç tanesi ve Nikuderi ordusunun tamamı onun canına ve kanına susamışız. Onu yakalamak için bir fırsat istiyoruz. Çünkü onun gelmesiyle Horasan'da çok kötülük gerçekleşti. Ümeranın arasında çok ihtilaf ortaya çıktı. Ayrıca Sultan Ebu Sa'id'le sözleşmiş olan Melik Gıyaseddin Herî (ملك غياث الدين هري) 'yi defalarca istemesine rağmen onun yanına gitmedi. Ona ne yapabildi¹⁶².”* dedi. Bu mektup Melik Nasireddin'e ulaştığı vakit savaş hazırlığı yaptı. Şehzade Yesavur'un elçilerinden otuz tanesini öldürdü. Şehzade Yesavur Sicistan'a on ferseng kadar yaklaşmadı. Sicistan Rıstakatı'ndan iki Mecdu hisarı fethetti. Fakat iki yüz, üç yüz'e yakın askeri öldürüldüler. Fethettiği o yerlerin halkının tamamını öldürdü. Sicistan muhasarasıyla meşgul olacağını hatırladı. Abacı'nın oğlu Timur'un hikâyesini anlattılar. Sicistan'ı terk ederek Nikuderyan' topluluğuna yöneldi. Timur'u yakalayarak öldürdü ve ordugâhına geri döndü. Yalancıkdan Horasan taraflarına yönelme ile meşgul oldu. Bütün halkına atlarını beslemelerini ve kararlaştırılan sürede binmeleri haberini ulaştırdı. H. 718 yılı aylarının başında (1318) Gazne ve Gernsîr vilayetlerinin sakinlerinden Melik

¹⁶¹ H. Beyani, *a.g.e.*, 'de محظوظ شوي şeklinde yanlış okunmuştur. Nüshada شوي محظوظ شوي (faydalanmak) şeklinde yazılmıştır.

¹⁶² H. Beyani, *a.g.e.*, 'de او چه تواند کرد با او چه توانست کرد şeklinde hatalı yazılmıştır.

Gıyaseddîn'in dostu ve müttefikleri olanlardan bazıları tahkikatla Şehzade Yesavur'un bu yakında Horasan taraflarına ordu sevkedeceğini ve onun tedbiri ve tertibi için kırk gündür hazırlık yaptığını haber verdiler. Bu mektup Melik Gıyaseddîn'e ulaştığında Tus¹⁶³ (طوس) ve Radgan (رادگان) taraflarında olan Ebu Sa'îd'in ümerasının yanına bir haberci gönderdi. Onların huzurunda Şehzade Yesavur'un Horasan'a yöneldiğini haber verdi. Bu sırada Sultan Ebu Sa'îd, Irak taraflarına gitmiş olan Emîr İsen Kutluk'u istemiş idi. Emir Orday Gazan (اوردای غزان) ve Emir Tevekkül (توکل) ve o hudutta olan birkaç emir daha Melik Gıyaseddîn'in sözüne iltifat etmeyerek: “ *Bu Tazîk¹⁶⁴ bizi korkutuyor dediler. Şehzade Yesavur, Sultan Ebu Sa'îd'e asla muhalefet yapmaz ve onun ordusu da o kadar yiğit değil ki Horasan'a müdahale edebilsin.*” dediler.

5.2. Şehzade Yesavurun Horasan taraflarına yönelmesi

Devletin güvenilir kimseleri Şehzade Yesavur'un 718 senesi Cemaziyelahirinin ortalarında (Temmuz 1318) ordugâhını oğlu Şehzade Cukî'ye (جوکی) emanet ederek sayısız askerle Horasan'a yöneldiğini söylediler. Kandahar ve Gernsir vilayetlerinden ve Badgis'te olan Bektut, Dilkeg ve Bucay'ın oğlu Mübarek Şah gibi emirler onu karşılamaya geldiler. Şehzade Yesavur ümeraya dedi ki: “*Niyetimiz Horasan hududuna varmaktır. Zira Irak tarafından şehzade Ebu Sa'îd'in saltanat tahtına oturmadığı şeklinde haber verilmiştir. Ümera devlet işinde kendi başına rey-i madhal kurmuşlardır. Eğer o haber doğru ise Horasan'dan Irak'a gideriz ve Sultanın oğlu Ebu Sa'îd'i tahta oturturuz. Onun ülkesinin muhalifleri ve düşmanlarının kökünü kazıyarak geri döneriz. Ancak haber yalan ise ve Şehzade Ebu Sa'îd saltanat tahtına oturmuş ve bizim yardımımıza ihtiyacı yoksa¹⁶⁵ Mazenderan hududundan döneriz.*” Emirler Şehzade Yesavur'dan bu sözü duyunca tereddütte kaldılar ve kafaları karıştı. Şehzade Yesavur gayet hilekâr ve akıllı idi. Aşırı ferasetinden, sözü Horasan ümerası ve ordusunun kulağına ulaştırdı. Hepsî cevaben: “ *Mağfur Olcâyâtû Sultan'ın hizmet ve nimetinin hakkını yerine getirmek üzerimize vaciptir*” dediler. Her ne kadar Şehzade Yesavur, Şehzade Ebu Sa'îd'in saltanat

¹⁶³ V. Minorsky, “Tûs”, *IA*, C.XII/2, s.123.

¹⁶⁴ H. Beyani, *a.g.e.*, de تازیک kelimesini şeklinde yanlış okumuştur. ; M. Kanar, *a.g.e.*, (تازیک : Arap, Türk olmayan, İranlı) demektir.

¹⁶⁵ H. Beyani, *a.g.e.*, نداشته باشد, fiilini, neşrinde ندارد şeklinde yazmıştır.

tahtına oturduğunu biliyor idiye de kendi ordusuna kabul ettirmek için onun yardım ve imdadına gittiği şekilde açıklıyordu. Ondan sonra Şehzade Yesavur emirlerden, Herat ve Melik Gıyâseddîn'in durumu hakkında ne düşündüklerini sordu: “*Durumları nedir? Eğer onu bu şekilde bırakıp gidersek¹⁶⁶ Melik'e bey'at için hazırlanmış olan Gurlular'dan, Nikuderyân'dan ve Herat'ta yerleşmiş olan bazı Sicistanlı ve Beluci askerlerden bir fitne çıkabilir ve onlardan ordugâhımıza zarar gelebilir. Şayet muhasara ile meşgul olursak geç kalır ve Horasan'da bulunan emirler bir ordu toplansınlar ve hafızalarda olan bu görüntüler¹⁶⁷ gerçekleşmesin. Herkes doğru bildiğini açıklasın ki uygun olan fikre göre hareket edelim¹⁶⁸.*” Bütün emirlerden daha fazla Mübarek Şah Bucay hizmet etti ve: “*Danişmend Bahadır'ın Horasan'a girdiği o vakitten beri orduyu yüz defa Herat kapısına götürmüşüz. Savaşarak ele geçirilemez. Ancak kalede kuşatılarak¹⁶⁹ sıkıştırılırlar¹⁷⁰. Özellikle şimdi ekinlerin hasat ve tahılın kaldırılmasının zamanıdır. Yoksa memleketi bu şekilde bırakıp geçerse¹⁷¹ biz terkettikten sonra onların¹⁷² Badgîs'te ki topluluğumuzu yağmalamaları mümkündür. Şayet Padişah burada bana arkadaş olsunlar diye on bin adam bırakırsa memnun olurum. Padişahın geri dönüşünde Herat'ı feth etmiş oluruz.*” dedi. Ondan sonra Melik Gıyâseddîn'in padişah'ın ordusuna mukavemet edecek güçte olmadığını gösterdi. Hiçbir konuda devlet bendegânına bir muhalefet edemez. Horasan ve Mazenderan¹⁷³ Padişahın tasarrufu ve kudretinin altına girince Melik Gıyaseddin ve Herât halkı ne cüretle ki o müzaffer orduyla savaşsınlar. Onlardan sonra Bektût (بکتوت) dedi ki: “*Şimdi uygun olan yol acele ile Herat'tan gitmemizdir. Çünkü Herat meselesi önümüzde olan mühim bir işe oranla¹⁷⁴ kısmidir. Ne zaman ki Horasan ve Irak memleketleri teslim alındı, Melik Gıyaseddin çaresiz isteyerek veya istemeyerek padişahın yanına gitmesi gerekecek. Fakat şimdi Padişah onu bu kadar büyütüp, gönlünü alan bir mektubu yazıyorsa*

¹⁶⁶ H. Beyani, *a.g.e.*, yazmadaki بگذاریم و بگذریم kelimelerini بگذاریم şeklinde okumuştur.

¹⁶⁷ H. Beyani, *a.g.e.*, تمنیات kelimesini نمویات olarak okumuştur.

¹⁶⁸ H. Beyani, *a.g.e.*, باز نمایند fiilini باز نمایند şeklinde okumuştur.

¹⁶⁹ D. İ. P. Nüshası'nda از در بند olarak, Topkapı Nüshası'nda ise از در بندان şeklinde geçmektedir.

¹⁷⁰ H. Beyani, *a.g.e.*, اوریم ببتنگ şeklinde geçerken, diğer nüshalarda şeklidir.

¹⁷¹ H. Beyani, *a.g.e.*, بگذارند و بگذرند sözleri Beyani, *a.g.e.*, sadece بگذارند şeklindedir.

¹⁷² بعد از گذشتن ما ki ma(biz) sözü H. Beyani, *a.g.e.*, با بعد از گذشتن ما şeklinde yanlış okunmuştur.

¹⁷³ H. Beyani, *a.g.e.*, Mazenderan yazılmamıştır. Hâlbuki her iki nüshada da geçmektedir.

¹⁷⁴ H. Beyani, *a.g.e.*, de به سبب (امرای) که ibaresini به نسبت مهمی که de şeklinde yanlış okumuştur.

Hazreti Padişah'tan ümit var olsun diyedir. Mümkündür ki kendisi bu lütufla huzura gelmez, yakınlarından veya oğullarından birini orduyla beraber Padişahın hizmetine yollasın. Şayet yine de göndermezse o zaman ona tevekkül etmek hâsıl olur. Bunun üzerine ittifak yaptılar. Melik'e şu içerikte bir mektup gönderdiler: “ *Bu tarihten önce elçiler birkaç defa Herat'a kadar geldiler. Melik'i talep etti. Son dereceye gelmeyinceye kadar biz padişahane asaletle onun o itaatsizliğine baktık. Bu iltifatsızlığın varlığını yok zannettik. Bugün Horasan'ı teslim almak niyetiyle gelmişiz. Geçmişin aksine onun gayretiyledir ki orduyla sefere karar verilmiş. Onun ve o huduttaki emirlerin ittifakı ve rehberliği ile Horasan'a ordu süreyim* ¹⁷⁵ *(برائيم). O memleketin padişahlığını* ¹⁷⁶ *bize teslim ettiği zaman Horasan memleketini tamamıyla ona havale ederiz.”* O mektupta ne kadar aldaticı güzel söz varsa andı. Mektup Melik Gıyaseddin'e vardığında yüzünü mecliste hazır bulunanlara çevirdi ve dedi ki: “ *Ben önce ki gün dedim ki Şehzâde Yesâvur'dan zarar ve zehirden başka, kimseye iyilik ve yarar ulaşmaz. O anlaşma ve yemininde durmaz.”* Arap Hoca Şahap, Şehzade Yesavur'un mektubunun cevabını şu içerikte kaleme aldı: “ *Cihan Padişahı Şehzade Yesavur'un fermanı ulaştı. O fermanda buyurdıkları içeriğe vakıf olundu. Eğer Hazreti şehzade Horasan tarafına hareket etmemişlerse daha iyidir. Çünkü mağfur Hazreti padişah Olcâytû Sultan ile Padişahzade-i Cihan Sultan Ebu Sa'îd'in hizmetine bir muhalefet etmeyeceklerini anlaşma ve yeminle te'kid ve daimi kılmışlar. Akılluların nezdinde ahdini bozma ve anlaşmayı bozma din ve devletin temellerini bozmanın vasıtası ve devlet ve millet kaidesinin (yasa) çözülmesinin sebebidir. “ *ولا تنقضوا الايمان بعد توكيدها* ” *ahdini sağlamaştırdıktan sonra bozma*” ¹⁷⁷ *hükümü bu manaya açık delil ve sarîh bir kanıttır. Diğeri odur ki Padişahzade Ebu Sa'îd'in başkenti (tahtgâhı) olan Horasan ve Irak memleketleri her saltanatın kudret veya her ordunun iktidar olacağı memleket değildir. Çünkü Irak ve Irakeyn askerleri ve Şam ve Şamat askerlerinin haddi ve hesabı yoktur. Nitekim Padişahzade-i Cihan Sultan Ebu Sa'îd Han'ın müzaffer ordularını kuşatmış, Şehzade'nin ordusu onun**

¹⁷⁵ Topkapı Nüshası'nda لشكر برائيم şeklinde ki fiil, H. Beyani, *a.g.e.*, ve D. İ.P.Nüshası'nda لشكر كشم olarak kaydedilmiştir. Bundan sonraki cümle ise şiir olarak yazılmıştır. Hâlbuki Topkapı Nüshası'nda metnin bir parçası ve akışı içinde verilmiştir.

¹⁷⁶ H. Beyani, *a.g.e.*, أن ممالك بادشاهي ان ممالك şeklinde hatalı kaydetmiştir.

¹⁷⁷ Topkapı Nüshası'nda ولا تنقضوا الايمان بعد توكيدها geçen bu hüküm, Beyanide, *a.g.e.*, ولا تنقضوا الايمان بعد توكيدها

karşısında Güneşin karşısında duran zerre, denizin yanında yağmur damlası gibi olduğunu müşahede etmişim.

Diğeri odur ki ümeradan bir grup, Bektut, Herpust, Mübarekşah ve Dilkeg ki Hazreti Şehzade'yi ordu sevk etmek ve Horasan'a ve Allah'ın kullarına karşı tahrik etme ve yoldan çıkarırlar. Onlar Şehzade'nin dostları değildirler. Mademki iyiliksever, şehzadelerin sevenleri, din ve devlet sahibi bir toplulukturlar. Sevinçte ve sıkıntıda ve bollukta iyi davranış talep eder ve din ve devletin sahipleri ve iyilikle zikredilirler. O halde Onlar işlerinin sonunda iyi düşünüp doğru yapmalılar. Eğer adı geçen emirlere bir itimadın varsaneden Şehzade-i Cihan Ebu Sa'îd Sultan'a muhalefet ettiler. Diğeri odur ki bu tarihten önce Şehzadelerin babalarının zamanında Burak (براق) ve Devâ (دوآ) sayısız askerlerle Horasan'a geldiler. Mazenderan sınırına kadar ordu sevk ettiler. Onların eline suru olmayan yıkık yerlerden başka bir şey geçmedi. Nihayet ümitsiz geri döndüler... Bendeniz diğer melikler ve Horasan emirleri gibi itaat yolundayım.” Mektubun cevabı bu biçimde Şehzade Yesavur'a ulaşınca endişelendi. Melik Gıyaseddîn'in onun dostluğunu kolayca¹⁷⁸ istemeyeceğini anladı. Fakat şehzadegan ve ümera birlikte Mazenderan'a girmekle şereflendiler. Bu durumu açıklamadı ve nefretini içinde gizledi. Zikredilen yılın Receb Ayı'nda Herat Ovası'ndan geçti, kapılar kapalıydılar. Ona yönelmedi. Sonra Cam'a vardı. Şeyhü'l-İslâm Hoca Şehab el-Hak ve'd-Dîn'i ziyaret etti. Ziyaret şartlarından sonra aceleyle Cam (جام)'dan hareket etti. Melik Gıyaseddîn, Radgan (رادگان) ve Tus (طوس)'ta bulunan emirlere haber verdiği halde hepsinin eğlenceyle meşgul bulunduğu ve askerleri dağılmış bir durumda iken ansızın Şehzade Yesavur'un ordusunun saldırısına uğradılar. Onların evlerinin tamamını yağmaladı. Onların hayvanlarını, mallarını, hatunlarını, hazinelerini, çadırlarını, büyük çadırlarını (otak- خرگاهات), nevbethane (نوبت خانه), ürünlerini (گله) ve sürülerini (رمة), ele geçirdi. Emir Tevekkül, Emir Orday Gâzân, Âbâcî ve Âlân Tîmûr ve Bayrâmşâh Penâh (بیرامشاه پناه)¹⁷⁹ gibi emirlerden her biri bir tarafa kaçtılar. Bektût, Dâmegân sınırına kadar kaçtı ve Şehzade Yesavur Mâzenderân'ın merkezine kadar gitti. Şehzade Yesavur'un ordusu bu sene (H.718/1318) Mazenderan'da sâdât

¹⁷⁸ H. Beyani, *a.g.e.*, 'de "باساني" kelimesini yazmamıştır.

¹⁷⁹ بیرامشاه پناه ismi, örnek aldığımız iki nüshada da bu şekilde geçmesine rağmen Beyani yanlış olarak "بیرمشاه" şeklinde okumuştur.

(seyyidler, büyükler), eşrâf ve eski hanedanların¹⁸⁰ büyüklerinden yaklaşık on bin kişiyi esir aldı. Mıntıkanın tamamını ve o sınırın üzerindeki yerleri yakıp yıktı.

Şehzade Yesavur'un ordusunun eline hadsiz ve hesapsız ganimetler geçti. Şehzade Yesavur Mazenderan'a vardığında Horasan'ın şehirlerine elçiler gönderdi. Halkı kendisine itaat ve boyun eğmeye davet etti. Şehirlerin melik ve liderlerinden kimse onun çağrısına boyun eğmedi. Birkaç gün sonra Şehzade Ebu Sa'îd'in yanından Emir Hüseyin'in ulaştığı haberi geldi. Kışın ortasında da Mazenderan'dan göç ederek, Horasan'a yöneldiler. Nitekim onun zikri yapılacak.

6. Emirlerin Vakı'ası Ve Emir Çoban'a Karşı Ayaklanmaları

Emir Çoban, Özbek Padişâhı'nın ordusunun arkasından Derbend Vilayeti'nden Bâkûye'ye (باکویه) döndüğünde Sultan Ebu Sa'îd, o saldırıda ümera hatalı davrandığından kendilerinden gücenmiş idi. Sultan henüz çocuk yaşta olduğundan her biri kendisini genel işlerde muhtar düşünüyordu. Sultanın hükümlerine pek iltifat edilmiyordu. Sultan Ebu Sa'îd bu durumu içinde saklıyordu. Emir Çoban vardığında bu durumu ortaya koyarak ümeradan şikâyetçi oldu. Emir Çoban bu konudaki tahkikatı çok abarttı ve ümeranın çoğunu suçladı ve dayak atma cezası çarptırdı. O olayda Emir Çoban'ın dayak attığı muteber emirlerden biri Emir 'Ali İnâk'ın oğlu Kûrmişî, diğeri Tuğrulca'nın oğlu Gazân ve öteki de Emir Bûkâ İldircî (بوکا ایلدرجی) idi. Bu topluluk bu durumu padişahıtan bilmiyordu. “*Emir Çoban zorla bizi kendisine tabi kılmak ve üstün gelmek istiyor. Bizim babalarımız asla onun babasının sancağının altına gitmemişlerdi. Belki yüz derece ile fazla idiler. Bu gün biz ölümümüze tahammül edebiliriz ama onun hâkimiyetine tahammül etmeyiz.*” dediler. Tamamı Emir Çoban'dan kırgın idi. Onu fırsat buldukları yerde öldürmek konusunda birbirleriyle anlaştılar. Bu sırada Padişah Ebu Sa'îd Sultaniye'ye hareket etti. Emir Çoban, Gürcülerin tarafına hareket etti. Herkesin ordusu yüzünü kendi yurduna çevirdi. Emir Çoban, Emir Hasan'ı kendi uğrûkunun (اغروق)¹⁸¹ başında

¹⁸⁰ H. Beyani, *a.g.e.*, 'de خاندان şeklinde geçen kelime incelemediğimiz iki nüshada da خانانها çoğul şekliyle kullanılmıştır.

¹⁸¹ Topkapı Nüshası'nda اغروق şeklinde geçen bu kelime D.İ.P Nüshası'nda اغرق şeklinde kaydedilmiştir.

görevlendirdi. Kendisi birkaç süvari ile beraber Gökce Tenkîr (كوكجه تنكير)¹⁸²e yöneldi. Emir Çoban'ın katli üzerine birbirleriyle sözleşmiş olanlar, “*Bununla istemediğimiz fırsatı yakaladık. Çünkü Emir Çoban'la beraber birkaç kişiden fazla yoktur.*” dediler. Emir Kurmîşî¹⁸³ (امير قرمىشى) ve Emir Bûkâ (امير بوقا) Emir Gazan (امير غزان) savaşı meydanında istidatlı çevik, seçkin savaşçılarla, Emir Çoban'ın arkasından gidip onu katletmeleri için ittifak yaptılar. Onların arasından Emir Çoban'ın dostu ve taraftarı olan Karâ Tûgây isimli kişi Emir Çoban'a onların niyetlerini haber verdi. Emir Çoban'a bu söz inandırıcı gelmedi. Nevvâblarından Ebubekîr (ابوبكر) ve oğlu İsenbûkâ¹⁸⁴ (اسنبوقا)'dan gidip bu durumu tahkîk etmelerini istedi. Ebubekir ve oğlu bu tehlikeden habersiz bu topluluğun yakınına vardıklarında derhal onları yakaladılar ve Emir Kurmîşî'nin emriyle katledildiler. Onların öldürülmesinden sonra Emir Kurmîşî ve ona tabi olan topluluk büyük bir hızla Emir Çoban'ın arkasından gittiler. Emir Çoban akşam namazında bu durumu öğrendi. Hemen çadırından çıktı, atına binerek oğlu Hasan (امير حسن)'ın bulunduğu kendi uğrukuna gitti. Onun için gelen ümera gece yarısı onun yurduna vardılar. Fakat Emir Çoban gitmiş idi. Her ne kadar onu istedilerse de bulamadılar. Fakat Nevvab ve nökerlerini ele geçirdiler. Onlardan bir kaçını katlettiler. Emir Çoban'ın yakınlarından biri olan Tokmâk, Emir Kurmîşî ve nökerlerinin eline düştü. Çoban'a muhalefet konusunda onlarla anlaşmaya razı olduğundan ona zarar vermediler. Diğer gün Çoban'ın arkasından gittiler. Emir Çoban onların ulaştığından haberdar olduğunda sahip olduğu miktardaki adamıyla savaşa hazırlandı. İki taraf saflara dizildiler. Onların arasında tarihte görülmemiş bir savaş oldu.

Emir Çoban ve oğlu Hasan yiğitçe savaştılar. Düşman ordusundan çoğunu öldürdüler. Fakat sayıca onlara denk değillerdi. Kurmîşî arkadan imdada yetişti, Emir Çoban'ın nökerlerinden biri olan ve muhaliflerle işbirliği yapan Tokmak ta savaşa yönelince Emirü'l- Ümera Emir Çoban ve oğlu Hasan¹⁸⁵ “الفرار مما لا يطاق من سنن ال

¹⁸² Topkapı Nüshası'nda كوكجه تنكير şeklinde geçen bu kelime D.İ.P Nüshası'nda كوكجه تينكيز şeklinde; H. Beyanî, *a.g.e.*, de sadece كوكجه şekli yazılmıştır.

¹⁸³ F. Sümer, *Anadolu'da Moğollar, Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I, TTK, Ankara 1970, s.84-85; M. Gül, *a.g.e.*, s.158-160.

¹⁸⁴ H. Beyanî, *a.g.e.*, de “اسنبوقا” olarak, Topkapı Nüshası'nda “اسنبوقا”, D.İ.P. Nüshası'nda ise “ايسن بوقا” şeklinde kayıtlıdır.

¹⁸⁵ H. Beyanî, *a.g.e.*, سسرش yazmamıştır. حسن demekle yetinmiştir.

”مرسلين“¹⁸⁶ dediler ve ordunun arasından dışarı çıktılar. Onların ordusu yenildi. Bir topluluğun kuzu kebab yaptıkları bir çayıra vardılar. Emir Çoban yemeğe iltifat etmedi ve atını sürdü. Öbür taraftan Emir Kurmîşî Emir Çoban’ın dışarı çıktığını haber aldığıında üzüntüden avucunu yaraladı. Emir Kurmîşî, Tokmak’ın kardeşi Ers’i elli kuvvetli adam ile Emir Çoban’ın arkasından gitmeleri ve onu ele geçirmek için büyük çaba göstermeleri için görevlendirdi. Ers, Emir Çoban’ın izini bularak takip etti. Ta ki o topluluğun kuzu kebab yaptıkları yere ulaşıncaya kadar. Henüz o yemeği yememişlerdi ki Ers indi ve yemek yeme ile meşgul oldu. Bu şekilde Emir Çoban onların elinden kurtuldu.

Emir Çoban bu vakıadan sonra Tebriz’e vardı. O zaman vezir Hoca ‘Alî Şâh Tebriz’de idi. Emir’in haberi ulaştığında karşılamaya gitti. Büyük çoğunluğu onun önünde toplandılar. Fakat ona güvenmedi. Bu fitneyi çıkaran Emir Kurmîşî’i ve topluluğunun an be an arkadan yetiyeceğinden korktu, Sultânîye taraflarına yöneldi. Ucan’a vardığı vakit Emir Suyûrgatmîş ve Sungur’un oğlu Emir Kubîlây’ı¹⁸⁷ o sınırdan haberdar olmaları, o asi kavimden bir kimse vardığında onlara mukavemet etmeleri ve onların haberlerini tahkik edip Sultaniye’ye yollamaları için güçlü bir orduyla tayin etti. Emir Çoban ve Hoca ‘Alî Şâh Ceylân Sultaniye’ye yöneldiler. Diğer taraftan Kurmîşî Tebriz’e geldi ve Emir İrincin’in yanına elçiler gönderdi. İrincin (Erencen),¹⁸⁸ Emir Çoban’ın onu Dîyârbekir emirliğinden azletmiş olması ve o diyarın hâkimiyetini Emir Sûtây’a vermesi sebebiyle Emir Çoban’a kırgındı. Emir İrincin ve Emir Kurmîşî birleştiler ve İran ülkesinin hükümdarlığını ele geçirmeyi düşündüler. Savaşa hazırlandılar. Nahcivân’dan asker topladılar. İrincin ve Kurmîşî, Sultan Ebu Sa’îd’in ağzından Çoban ve Çobanlılar’dan her kimi ele geçirirlerse derhal öldürölmelerini içeren bir ferman dahi yazıp herkese gösterdiler. Maksatları bu işi Ebu Sa’îd’in fermanıyla yaptıklarını göstermekti. Bazı insanlar bundan dolayı onların etrafında toplandılar ve Şehzade Ebu Sa’îd’in katına elçi gönderdiler. Mektupta: “ *Emir Çoban, Şehzade Ebu Sa’îd’in emir ve fermanından çıkmış ve isyan etmiş olması sebebiyle biz onunla savaştık.*” denilmekteydi. İrincin’in kızı Kutlukşâh

¹⁸⁶ Topkapı ve D.İ.P. Nüşhası’nda”مرسلين“من سنن ال فرار مما لا يطاق من سنن ال فرار ”, H. Beyani, *a.g.e.*,’de ise “ال فرار ” şeklinde kaydedilmiştir. Meali: “ Gücünü aşandan kaçış peygamberlerin sünnetlerindedir. ” anlamında Arapça ibare.

¹⁸⁷ Topkapı Nüşhası’nda قوبيلاي şeklinde, D.İ.P. Nüşhası’nda قوبيلاي olarak geçer.

¹⁸⁸ H. Beyani, *a.g.e.*, de okuyamamıştır.; B. Spuler, *a.g.e.*, s.136.

Hâtûn, Şehzade Ebu Sa'îd'in hatunlarının en büyüğü idi. Emir İrincin'in oğlu ve Kutluk Şah Hatun'un kardeşi olan Şeyh 'Alî, Ebu Sa'îd'in yanında itibarlı idi. Bu topluluğun gönderdiği elçi evvela Emir Şeyh 'Alî'yi bu durumdan haberdar etti. Emir Çoban henüz Şehzade Ebu Sa'îd'in yanına varmadan Emir Şeyh 'Alî, Dımaşk'ı o anda öldürmek istedi. Nitekim onu yakalayıp, başına ve boynuna birkaç yumruk vurdu. Lakin padişaha söyledikten sonra onu öldürmeyi düşündü. Elçi bu durumu Padişahın huzurunda açıkladığında onu tasdik ve tekzipte müteredit oldu. Diğer gün Emir çoban, Hoca 'Alî Şâh ve diğerleri ulaştılar ve muhalif emirlerden sadır olan hareketleri Padişahın huzurunda arzettiler. Padişah bu durumu araştırdı. Nahcıvan'dan Padişahın karargâhına niyet eden o topluluk yola koyuldu. Tebriz nahiyelerine (nevâhî) vardıklarında onların orduları kuvvet buluncaya kadar Tebriz'i yağmalamaya niyetlendiler. Fakat daha başlangıçta adımız kötüye çıkar ve halk bizden ürker dediler. Sonra Ucân hududuna vardılar. Emir Çoban'ın orada bırakmış olduğu bir topluluk ve Emir Suyurgatmış, kendilerinde Emir Kûrmuşî, Emir İrincin¹⁸⁹ ve ordusuna (sipâh) mukavemet etme kuvveti göremediler. Çok aceleyle Sultaniye'ye hareket ettiler ve o ordu (Emir Kûrmuşî, Emir İrincin ve ordusu) onların arkasından takip etti. Sefîd Rûd'tan geçerken ortaya vardıkları vakit onların bol askerle yöneldikleri haberi Sultaniye'ye ulaştı.

7. Sultan Ebu Sa'îd'in Emirlerle Savaşı

Sultan Ebu Sa'îd onların yöneldiklerinin haberini aldığı vakit savaş elbiselerini ve savaş silahlarını hazırlattı. Savaş araçlarını ve savaş işlerini düzenleyerek donanımlı askerleriyle Sultaniye'den dışarı çıktı. Savaş kaide ve yasalarına (yusun) göre ümeradan her birini sağ (meymene), sol (meysere), merkez (kalb) ve kanat (cenah) görevlendirdi. Sağ kanada Emir İkrenc (اکرنج), Emir Mahmud, Emir İsen Kutluk ve Emir Şeyh 'Alî Kuşçî (امير شيخ علي قوشجي); sol cenahta Emir Âlgû, Emir Kûbîlây bin Sungûr, Emir Muhammed Çiçek ve Emir 'Alî Pâşâ (امير علي پاشا)¹⁹⁰kardeşler¹⁹¹ ki Şehzade Ebu Sa'îd'in dayıları idiler. Emir Aksunkur, Mısırlıların ordusu ve emirler ve bahadırlardan başka; merkezde Padişah'ın kendisi,

¹⁸⁹ H. Beyani, *a.g.e.*, bu bölümü yazmayı ihmal etmiştir. “*Emir Kûrmuşî, Emir İrincin*” isimleri bu satırda atlanmıştır.

¹⁹⁰ H. Beyani, *a.g.e.*, “*Padişa (پادشا)*” şeklinde kaydetmiştir.

¹⁹¹ H. Beyani, *a.g.e.*, “*Kardeşler*” kelimesi yazılmamıştır.

Emir Çoban ve vezirler¹⁹² demirden bir dağ misali orduyla, bu toplulukla savaşmak niyetiyle Sultaniye'den dışarı çıktılar. Her iki ordunun arasında bir menzil kadar kalmadığında Emir İrencin, Sultan'ın eşi olan kızını Sultan'ın yanına gönderdi. Kutlukşah Hatun, babasının yanına birini gönderip onu padişaha itaate davet edinceye kadar saldırının durdurulmasını, bu fitnenin savaşı ve kan dökülmeden yatışmasının mümkün olduğunu arz etti. Padişah bu durumu kabul etti. O gün Zengân yöresinde durdu. Kutlukşah Hatun (قتلغشاه خاتون)'un elçileri babası İrencin'in yanına vardıklarında her ne kadar barış konusunda konuştularsa da bir etki yapmadı. Emir İrencin anlaşmaya razı olmadı. Bu hadiseyi Sultan'ın huzurunda arz ettiklerinde Sultan'ın öfkesi arttı. Hareket etmelerini buyurdu. Diğer gün her iki ordu Minareli Köy yakınında birbirinin karartısını gördü. O gece gündüze kadar her iki taraftan hiçkimse atın sırtından inmeden nöbet tuttular. Bu esnada Kutlukşah Hatun tekrar güvenilir birini babasının yanına gönderdi ve onu Padişaha itaat etmeğe davet etti. Padişahın iyilik üzere olduğunu çok abartılı olarak açıkladı. Fakat konuşmayı duyunca Emir İrencin: “*Şayet doğru söylüyorsan ve Sultan suçumuzu affedecekse, yarın savaş meydanındaki saflarını barışın nişanesi olan beyaz bayraklarla donatıp yükseltsin ki bu nişaneyi gördüğümde barış sözününün bir etkisinin olduğunu anlayayım, halkımızda da padişahın onların kabahatini affedeceği inancı oluşsun.*” şeklinde cevap verdi. Hatun bu vaade sevindi ve bu haberi Padişaha gönderdi. Sultan diğer güne kadar beyaz bayrakların tamamının yükseltilmesini emretti. Emir İrencin bu nişaneyi gördüğünde ondan fazlasıyla gururlandı. “*Bizden çok korktular dedi.*” Emir Kurmuşî'yi istedi ve “*ordumuzun korkusu onların içinde yerleşmiştir. Onların ordusu önümüzde duramaz ve bu orduyu yendiğimiz vakit İran ülkesinin tamamı elimize geçer.*” dedi. Kendi zaferlerinden emin olarak gururlandılar. Muhalefeti bir tarafa bırakıp ele geçirilmeyen memleketi bölüştüler. Tam itaat ile savaşa yöneldiler. Önceden Emir Çoban'ın naipleri olan Emir Kurmuşî ve Tokmâk, Bektût'un amcası Emir İsen Bukâ, Emir Bukâ İldircî ve Çobân, Karav Taş kabilesinden şöhret arayanlar ve meşhur yiğitler her biri birkaç birlikle donatılmış olarak savaşa yöneldiler. Öte taraftan Sultan Ebu Sa'id onların cesaret ve korkusuzluğunu gördüğünde öncelikle Emir İrencin'in genç yaşına varan oğlu Emir Şeyh 'Alî'nin öldürülmesini ve kafasını mızrağa takarak duyurmalarını emretti:

¹⁹² H. Beyani, *a.g.e.*, de “vezirler” kelimesi yazılmamıştır.

Şiir

Her kim ki padişahın düşmanı olur,

İşin sonunda sonu böyle olur.

Emir İreñcin bu durumu haber aldığında oğlunun ızdırabından neredeyse ruhu bedeninden ayrılacaktı. Bununla birlikte kılıcını çekerek, ateş misali parladı ve rüzgârdan bir deniz gibi bağırarak, yanlardan ve etraftan fırtınaya benzer hızlı hamlelerle saldırdı. Atların çıkardığı tozdan aydınlık gün gece gibi karardı. Güneşin parlak ışığı kararıp gizlendi. Tümü akraba, bir aileden, iki ordu birbirine kılıç çekti. İki taraftan çok insan öldürüldü. Emir İreñcin, Şehzade Ebu Sa'îd'in ordusundan yeteri kadarını yok etti. Onun hanımı olan Şehzade (كچك)Küçük¹⁹³ kılıç ile vuruldu ve kılıç onun sırtından çıktı. Cesur erkekler gibi hücum ederek birkaç kişiyi kılıçtan geçirdi. Emir KurmıŖı'nın oğlu Abdürrahman da yiğitçe savaştı. Şehzade Ebu Sa'îd'in ordusu az kala yeniliyordu. Bu esnada kendisi kılıcını çekip saldırdı. “متكلا”¹⁹⁴ Parlak doru atı, Semender¹⁹⁵ misali düşünmeden ateş meşalesinin ve timsah gibi deniz dalgalarının arasına atladı.

Şehzade Ebu Sa'îd'in ümera ve rüesası Padişahın bizzat kendisinin bu büyüklüğü yerine getirdiğini gördüğü vakit hepsi birden hücum ettiler. Emir Mahmûd, İsen Kutluk, Emir Alî Kuşcî, Emir Çoban ve oğlu onun izinden giderek harekete geçtiler. Dolu ve yağmur gibi ok yolladılar.

Sayısız asker ve savaş malzemesine aldanmış ve yoldan çıkarak başkaldırı bayraklarını yükseltmiş olan topluluk padişahlık bayraklarının üstünlüğünü ve heybetini müşahede ettiklerinde ve yine güzel saltanat şemsiyesinin kol ve kanadını açılmış gördükleri vakit tuzağa düşmüş kuvvetli bir tavuk misali perişan oldular. Düşünme menzilinde ve hayret yolunda aciz kaldılar. Talihli gün ve ümitli yüzleri karardı, yaptıklarından pişman oldular. Hâlbuki faydası yoktu. Tokmak'ı savaş meydanında esir ettiler ve Emir İreñcin'i Kâkez Konân Köyü'nde yakaladılar. İsyancı emirlerden dört tanesi dışarı kaçtı: KurmıŖı ve oğlu Abdürrahman ve Buka İldurcî ve Çoban Karav Taş. Diğerlerinden bazıları ölü, bazıları yaralı ele geçtiler. Emir

¹⁹³ H. Beyani, *a.g.e.*, 'de “کنجك” şeklinde yazılmıştır.

¹⁹⁴ D.İ.P nüshasında ve توكلت على الله العزيز şeklinde. Beyani, *a.g.e.*, de ise yukarıdaki gibidir.

¹⁹⁵ Güya ateşte yaşayan önemli bir hayvan. İnan hurafelerinde zikredilir. Bkz. Ş. Sami, *Kamus-i Türki*, Çağrı Yay., İstanbul 2010, s. 735.

İrencin'in şehzadesi Gencek Hatun (گنجك خاتون) çok kahramanlık gösterdi. Fakat savaşta öldürüldü. Şehzade Ebu Sa'îd'e bu fetih hâsıl olunca bir gölgeliğe çekildi ve atından inerek Allah'a şükür secdesini yerine getirdi. Esir alınmış olan topluluğu huzuruna getirdiler. Tokmak'ın kardeşi Ers (ارس)¹⁹⁶ve onun akrabalarını aynı yerde öldürmelerini emretti. Emir İrencin, Tokmak ve İsen Bûkâ'yı Sultaniye'ye götürmelerini ve oraya vardıkları vakit asılmalarını emretti. İrencin, Tokmak ve İsen Buka'yı asarak inilti ve yakarışlarla helak oluncaya kadar altlarında ateşler yaktılar. Yakınları, akrabaları ve bağlı olanların tamamını öldürdüler. Yusuf Bûkâ, şahsen o savaşta yoktu, ancak Padişahın huzurunda o da diğerleriyle hemfikirdir dediklerinden onu da iki kardeşiyle beraber öldürdüler. Onlarla müttefik¹⁹⁷ olduklarından şüphelendikleri kimseleri her ne kadar başka bir memlekette ise de hepsinin yasaya ulaştırılmasına hükmedildi. Bu vakianın haberi Diyarbekir'e ulaştığında Emir Sûtây oradan Padişahın karargâhına hareket etmişti. Ucân sınırına ulaştığı vakit daha önce zikri geçmiş olan bu savaş meydanından kaçarak dışarı çıkmış olan Kurmîşî ve oğlu Abdurrahman, Buka İldurci ve Çoban Karavtaş'tan haber aldı ve birilerini¹⁹⁸ gönderip onları yakalattı. Aynı yerde üçünü katletti. Kurmîşî'yi Ebubekir'e emanet ederek Sultan'ın yanına gönderdi. Ulaştığı anda onu da öbürlerinin arkasından yolladılar. Emir Sutay'a oradan Musul ve Erbil tarafına dönmesi emri verildi¹⁹⁹. Ferman mucibince Diyârbekîr'e yöneldi. Padişah bizzat o savaşta büyük kahramanlık yaptığından “ **Bahadır sözü** ” onun isminin sonuna eklendi. Bundan sonra ferman ve tevkî'leri bu ibareyle başlatarak yazdılar. “ **El Sultân el-‘âdil Ebu Sa'îd Bahâdır Hân** ”²⁰⁰ adıyla atafa fetihnâmeler gönderdiler. Padişah o yıl Errân Karabağ'ında kışladı.

¹⁹⁶ D.İ.P. Nüshası'nda اوروس şeklinde yazılmıştır.

¹⁹⁷ H. Beyani, *a.g.e.*, 'de متعلق olarak kaydedilmiştir.

¹⁹⁸ H. Beyani, *a.g.e.*, 'de گمان şeklinde yanlış okunmuştur.

¹⁹⁹ Reşideddîn, *Tarih-i Mübarek-i Gazanî*, nşr. B. Kerimi, Tahran H.1338, s.140; İbn Hacer, *Durar ül-Kâmine II*, nşr. Haydarabad, H.1348-1350, s. 179, 220-221; Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Nakışlar Yay., İstanbul 1980, s. 189.

²⁰⁰ “ال سلطان ال عادل ابو سعيد بهادر خان”

7.1. Emir Hüseyin'in Horasan'a gitmesi ve vuku bulan hadiseler

Şehzade Yesavur Mazenderan'a ulaştığı vakit zikredildiği gibi Sultan Ebu Sa'îd, Emir Hüseyin'i o sorunu çözmesi için Horasan çevresine yolladı. Emir Hüseyin, Rey vilayetine ulaşınca Şehzade Yesavur'un hal ve vaziyetini öğrendi. Onun çok güçlü olduğunu açıkladıklarından tedbiren Sultan Ebu Sa'îd'in yanına elçi gönderip yardım talep etti. Sultan o zaman Karabağ Kışlağı'nda idi. Kalabalık bir topluluğu Emir Hüseyin'in yardımıyla görevlendirerek onun yanına gönderdi. Emir Hüseyin, güvendiği yardıma ulaşınca Mazenderan'a hareket etti. Şehzade Yesavur, onun yöneldiğini haber alınca emirleri ve devlet erkânıyla, örneğin Bektût ve diğerleri ile müşaverede bulundu. Bazıları: “ *Biz de onları karşılamaya gidelim ve savaşalım*” dediler. Bazısı: “ *onlar ulaştığı vakit savaşırız.*” dediler. Bazısı: “ *sağlıklı olanı geldiğimiz yoldan geri dönmemizdir. Eğer yenilgiye uğrarsak ikamet yerimiz uzak olduğundan bizden hiç kimse yerine ulaşamaz. Savaşmak anlamsızdır.*” dediler. Herkes bir fikir ve tedbir düşündü. Sonuçta asıl merkezlerine dönme konusunda ittifak ettiler. Emir Hüseyin'in güçlendiği haberi üzerine kışın ortasında Mazenderan'dan çıktılar ve Emir Hüseyin ordusuyla onların hareket haberini iyice araştırınca hızla onların arkalarından gitti. Nitekim öncü askerleri onların gözcülerine²⁰¹ yetişti ve öyleki Şehzade Yesavur'un ordusu daha önce yakaladıkları çok fazla sayıda esiri her konakta geride bıraktılar. Emir Hüseyin'in ordusu, Yesavurluların göç ettikleri yere vardılar. Şehzade Yesavur, Nişâbûr sınırına ulaştığı vakit iki bin kadar atlıyı birkaç emirle birlikte Nişabur'a gidip onlara yüklediği vergiyi (malî) tahsil etmeleri ve hazineye ulaştırmaları için görevlendirdi. Yesavur “*Meşhed-i Mukaddes-i murtaza*”²⁰² tarafına hareket etti. Nişabur'a gitmiş olan topluluk o diyarın insanlarına işkence ve daha başka eziyet çektirdiler. Nişabur halkı, Şehzade Yesavur'un istediği o şeyi temin etmek için yirmi gün süre istedi. Emirler onlara süre vermediler. O gün bu tartışmayla akşam oldu. O ordu da şehrin dışında konakladı. Nişabur halkı bu durumdan korktu. Şehzade Yesavur'un görevlendirdiği gözcülere gece yarısı, Emir Hüseyin'in ordusunun birkaç fersenk yaklaştığı haberi ulaştı. Onların içine korku düştüğünden ekserisi çadırlarını bırakıp kaçtılar.

²⁰¹ H. Beyani, *a.g.e.*, “*حفيظ اولي*” muhtemelen bu kelimeyi okuyamadığı için yazmamıştır.

²⁰² “*مشهد مقدس مرتضوي*”

Nişaburlular, sabah üzeri dışarı çıktıklarında o ordu göç etmişti. Onlar beladan kurtulmuş oldukları için Allah'a şükrettiler. İki gün sonra Emir Hüseyin'in adamları Nişabur'a yetiştiler. Şehzade Yesavur Meşhed'e vardığı vakit Meşhed'e bir ferseng kala bir sahrada indi. Meşhed Nakîbi Emir Bedr el-Dîn ve bir grup seyit sınırlı sayıda hediye hazırlayıp karşılamaya gittiler. Şehzade Yesavur 'a birkaç üzücü haber ulaşmıştı. Bazısı onun arkasında olan ordudan, bazısı onların yokluğunda Badgis'e bir ordu götüren ve ümeranın Badgîs'te bıraktıkları evlerini yağmalayıp onların kadın ve çocuklarını Herat'a götüren Heratlı Melik Gıyaseddîn'den dolayı idi. Bu durum şöyle idi: Şehzade Yesavur Herat'tan geçtiği vakit Horasan'da çok kötülük yaptı ve Mazenderan'a kadar gitti. O durumda Melik Gıyaseddin Sultan Ebu Sa'îd'in yanına haber gönderdi. Emir Çoban, Emir Gıyaseddin'in akıl hocasıydı. Şehzade Yesavur'un ve Horasan emirlerinin ahvalini tamamıyla arzetmiş idi. Emir Çoban, Melik Gıyaseddin'e: "Eğer Hak Ta'âla isterse olur" diye yazmıştı. Onun elçisini padişahın yanına yönlendirdi ve onun tarafına terbiyetname yolladı. Onu Şehzade Yesavur'a ve onun maiyetine giren ümeraya muhalefete ve savaşmaya kışkırttı. Emir Çoban, Emir Gıyaseddîn'e: "Eğer Allah isterse olur. Şöyle ki Melik istediği takdirde bütün taleplerine ve dileklerine kolaylıkla kavuştururum. Emir Hüseyin'i sayısız orduyla Şehzade Yesavur ile savaşması için o tarafa tayin ettik. Melik, Yesavurlular'dan korkmasın. Bektut ve Bucay'ın hanedanlarından bize isyan eden emirler, sahip oldukları imkânlarla rağmen nimet hakkını terk edip öldürme ve yağmayı terk etmediler." şeklinde yazmış idi. Sultan Ebu Sa'îd'in ferman ve hil'ati ve Emir Çoban'ın emirleri Melik Gıyaseddîn'e ulaştığı vakit Bucay'ın oğlunun ailesini ve Bektut'un ordusundan birkaç aile bireyini Herat'a getirmeleri için Badgis'e bir ordu yolladı. Badgîs'te Bektut'un kaimmakamı olan Dilkeg, Bektut ve Mübarekşah'ın evlerinin yağmalanması haberini Şehzade Yesavur'a bildirdi. Meşhed seyyidlerinin yanına geldikleri o gün çok kızgın idi. Seyyidler selam verdiler kafasını kaldırıp cevap vermedi. Namaz vaktinden diğer namaz vaktine kadar o topluluk onun huzurunda ayakta durdular. Hiç kimsenin konuşmaya mecali yoktu. Sonunda kafasını kaldırıp şu kadarını söyledi ki: "orduya tagâr (تغار)²⁰³ gerekir. Mutfak için semiz koyun." Meşhed nakibi Emir Bedreddîn: "Minnettarız ve hazırız. Emrettiğiniz

²⁰³ Bir çeşit ölçek; yoğurt veya hamur leğeni; büyük toprak legen; 10 kg'lık bir ölçü. Bkz. M. Kanar, a.g.e., s. 186.

ürünler çabucak hazırlanmış olur.” dedi. Üçyüz kişiyi bu ürünleri tahsil için Meşhede göndermeyi kararlaştırdı. Beşyüz baş koyun, üçyüz yük (خروار)²⁰⁴ un, beşyüz yük arpa diğer ihtiyaçlarla birlikte hazırlayıp şehzadenin arkasından yetiştirdiler. Şehzade Yesavur, Cam (جام) yakınlarına gitti. Meşhed nakibi (نقيب) bu topluluğu beraberinde Meşhed’e götürdü. Her on kişiyi bağlayarak indirdi. Diğer halk, kendi heves ve arzusu için bu cemaatle beraber Meşhed’e giren askerleri ve kapının açık olduğu o iki üç günde Şehzade Yesavur’un ordusundan olan herkesi yakalayıp öldürdüler. Nitekim Emir Hüseyin birkaç gün sonra yetiştiğinde Emir Bedreddîn bu topluluğun silah ve atlarından oluşan değerli hediyeleri Emir Hüseyin’in yanına götürdü. Emir Hüseyin, Meşhed Nakibi’ne bu nedenle çok iltifat etti. Şehzade Yesavur, Câm sınırına vardığında Şeyh Şehâbeddîn’in yanına bir nökerini yolladı ve onu istedi. Kendisi Karaye (قرايه)’ye yöneldi ve o menzilde birkaç gün kaldı. Emir Hüseyin ve Irak askerleri Tûs ve Râdgân’a vardıklarında bahar başladı. Onların dört tarafını harap etmişlerdi. O mahalde durdular. Şehzade Yesavur da burada birkaç gün durakladı. Şeyh Şehabeddîn’i istemek için giden elçi geri döndü. Şeyh Şehabeddîn onun sözüne bir iltifat etmediğinden Şehzade Yesavur öfkelenmiş ve Şeyh Şehabeddîn’i getirmeleri için bir topluluk gönderdi. Şehzade Yesavur’un ordusu ne kadar gayret ettiyse de Şeyh’in kaldığı yeri ele geçiremedi. Onlardan çok insan öldürüldü. Bir kaç gün muhasara ettilerse de bir sonuç vermedi. Sonuçta Cam Vilayetinin davalarını sürdürdüler ve Şehzade Yesavur’un yanına geldiler. Aynı zamanda Şehzade Yesavur, Mübarekşah Bucay’ı altı bin atıyla Herat’ın merkezine gönderdi. Melik Gıyaseddîn, Şehzade Yesavur’un geri döndüğü haberini işittiği o anda kendi köy ve yerlerindeki reyanın şehre girmesini ve kendi davalarını (مواشي) şehrin kıyısına getirmelerini emretti. İsfizar (اسفزار)’a ve Herat’a gittiler. Gûr (غور)’a gönderdiği haberciler ile o yerlerin sakinlerinin kalelere girmesini ve kendi ordularını Gûrlu, Herevî (هروی), Nikûderî (نکودری), Siczî (Sicistanlı), Halac (خلج), Beluc (بلوج) ve Afganlardan (افغان) toplayabildiği miktarda güçlendirip muhafaza şartlarını yerine getirmelerini istedi. Mübarekşah Bucay bu altı bin adamla Badgis’e girdi. Herat tarafından aldığı istihbaratla Rustakat (رستاقات) halkının kendi ailelerini şehre koyduklarını ve davaların şehrin yakınında olduğunu, çok tahıl ve hayvan sürüsü sahibi olan Belucan topluluğunun Kuhedistan (کهدهستان)’a

²⁰⁴ Eşek yükü, 300 kg’lık bir ağırlık ölçüsü, çeki. Bkz. M. Kanar, a.g.e., s. 257.

geldiklerini ve burada yerleştiklerini öğrendi. Emir Mübarekşah Bucay 719 senesi Safer (ayının) 15'i Çarşamba günü (7 Nisan 1319) askerlerle Paştan Deresi'nden çıkıp, Kuhedistân'da olan²⁰⁵ Belucilerin davalarını sürdürdüler. Melik Gıyaseddîn, Âbâcî'yi Nikuderli ümera ve Gurlu savaşçılarla o tarafa gönderdi. Belucilerin kabile reisi olan Şah Belûc (شاه بلوج) onlarla Kuhedistan'da savaşırken bu topluluk şehirden yetiştiler. Emir Mübarekşah ele geçirdiği hayvanların başına, Badgis tarafına sürsünler diye iki yüz adam görevlendirdi ve kendisi kalan askerle birlikte o topluluk karşısında savaşa durdu. İki taraf da çok gayret etti. Öyle ki her iki taraftan ikiyüz üçyüz kişi öldürüldü. Her zaman şehir tarafından yaya ve atlılardan oluşan yardım ulaşıyordu. Emir Mübarekşah'ın ordusu yavaş yavaş daha geriye gitti. Ta ki Kerh Deresi (دره کرخ) yakınına ulaşıncaya kadar. Öteki Herat halkı önlerine çıktı. Ama onların tahıl ve hayvan sürüsünden götürdüklerinin birçoğunu aldılar. Herat askeri onların arkasından gitmeye istekli idi. Emir Âbâcî, Melik Gıyaseddîn'in emri mucibince onları men etti ve onların arkasından gitmelerine izin vermedi. O ordu bütün gece ilerledi. Öyleki gündüz olduğunda Herat'tan yaklaşık on beş fersah (فرسخ) uzaklaşmışlardı. Diğer gün Emir Mübarek Şah, Herat'a saldırmak için Rahle (راحله)²⁰⁶ ismindeki nökerini Şehzade Yesavur ve Bektût'un yanına gönderdi ve: “*Şehirden çok sayıda insan piyade ve süvari dışarı çıktı. Bizimle onların arasında birkaç çarpışma meydana geldi. Sahradaki (Bedeviler) ve köylerdeki halkın tamamı şehre yerleştiğinden kalabalıklardı. Orada fazla kalamadık. Şayet büyük emirlerden birini beşbin adamla yardım için görevlendirirlerse birlikte şehri muhasara ederiz.*” dedi. Bu haber Şehzade Yesavur'a ulaştığı vakit yakınlarından Sultân isimli kişiyi Emir Bektût ile birlikte on bin atlıyla gitmeleri ve Emir Mübarekşah Bucây da sahip olduğu bu altı bin kişi ile onlarla birleşerek Herat'ı kuşatmaları için görevlendirdi. Şöyleki şayet Melik Gıyaseddîn, Bucay'ın ümerasının kadın ve çocuklarını geri verir ve inkiyad ve itaat yoluna girmeyi kabul ederse kimseye eziyet edilmeyecek ve tahıllar yedirilmeyecekti. Sultan ve Bektut onbin atlıyla Herat'a doğru yola koyuldular. Emir Mübarekşah da onlarla birleşti. Mezkûr yılın (H.719/26 Mayıs 1319 Cumartesi) Rebiülahir ayının beşi, Cuma gününde şehrin yakınlarına ulaştılar. Melik Gıyaseddîn halkını toplamış, savaşa hazır halde bekliyordu. Ulaştıkları ilk gün

²⁰⁵ Her iki nüshada da “*Kuhedistan'da idi.*” şeklindeki cümle H. Beyani, *a.g.e.*, 'de “*Kuhedistan otlamakta idi*” şeklinde yazılmıştır.

²⁰⁶ D.İ.P Nüshasında جله; Topkapı Nüshası ile H. Beyani, *a.g.e.*, 'de yukarıdaki şekildedir.

sabah vaktinin başlangıcından diğer namaz vaktine kadar savaştılar. Her iki taraftan yüz kişi öldürüldü ve birçoğu yaralandı. Diğer gün Emir Bektût, Şeyhulislam Hoca Ebu Ahmed'i Melik Gıyaseddîn'in yanına gönderdi ve: “ *Yirmi yıla yakındır padişahların fermanlarının hükmüyle memlekette ad ve şöhret sahibiyim. Seçim devamlı benim elimle oldu. Bu süre içinde bu şehrin halkına benim elimden zarar gelmemiştir. Melik, Emir Yesâvul'un benim kötülüğümü istediğini bilir. Beni öldürmek istedi. Kendimi onun şerrinden korudum. İlahi takdir öyle oldu ki öldürüldü. Bu hadise sebebiyle Padişahzade Ebu Sa'îd'den yüz çevirmem gerekti ve Şehzade Yesavur ile ittifak kurdum. Onun fermanına itaat ettim. Nitekim şimdi daha önde bulunuyorum. Şimdi dahi o diyarın iyilikseveriyim. Müslümanlardan kötülüğün def'i cihetiyle Melik'e uygun düşen odur ki Şehzade Yesâvur'un gönlünü kazanması için, ordusunun Badgis'ten yakalayıp getirdiklerini serbest bırakmasıdır. İlla ki bu istekte değişiklik yapacaksa on gün boyunca orduyu bu şehri yıkmak için görevlendireceğim. İki tarafın insanları bundan zarar görecek.*” dedi. Hoca Ebu Ahmed bu söylenenleri Melik Gıyaseddîn'e iletğinde Melik Gıyaseddîn cevaben: “ *Ey Hoca eğer ben bunlardan birini serbest bıraksam diğerleri de isteyecekler. Eğer Bucaylılar'ın tamamını göndersem ondan sonra Niküderliler isteyecekler. Nikuderiler'i onlara versem istekler (ملتسمات) ve kargaşa (خرخشه) azalmayacak. Her zaman başka bir şey isteyeceklerdir. Cevabım odur ki: Ben bu topluluğu Sultan Ebu Sa'îd'in fermanı gereğince yakalamışım. Onları izinsiz geri vermeyeceğim. Eğer bu yıl bu vilayetin tahılını yedirirlerse Hak sübhâna ve ta'âlâ kulların rızkını bağlamamıştır. ²⁰⁷ ” *يرزقه من حيث لا يحتسب*” yarın Irak ve Horasan orduları ulaşırsa onlar ümitsiz ve zarar görmüş olarak geri dönecekler. Bucaylıların hanımları, çocukları ve davarlarının tamamını uygun fiyatla satılmaları ve karşılığında Herat'a hububat getirmeleri için Sicistân'a ²⁰⁸ *سجستان* gönderirim.” dedi. Cevap Bektût'a ulaştığında çok öfkeleni ve: “*Bu Gurlu ancak savaştan anlar.*” dedi. Diğer gün Mübarekşah Bucay renkli²⁰⁹ filler üzerindeki üç bin süvariyle geldi. Melik Gıyaseddîn iki taraftan onlara karşı bir topluluk gönderdi. O gün çetin savaşlar oldu.*

²⁰⁷ ... وَمَنْ يَتَّقِ اللَّهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا وَيَرْزُقْهُ مِنْ حَيْثُ لَا يَحْتَسِبُ ... Bkz. Kur'ân-ı Kerim, Talak Suresi, Ayet: 2-3.

²⁰⁸ H. Beyani, a.g.e.,'de yazılmamıştır. Ancak elimizdeki iki nüshada da geçmektedir.

²⁰⁹ H. Beyani, a.g.e.,'de “زننگنه” şeklinde okumuştur. Ancak Topkapı ve D.İ.P Nüshaları'nda “رننگنه” şeklinde yazılmıştır.

Sultan²¹⁰ Filin üzerinden Kara'ya bir ok fırlattı. Ok onun atına isabet etti. Kara diğer bir ata oturmak istedi. Tazikler saldırdılar ve onun adamlarını kaçırttılar. Öyle ki yalnız kaldığında onu esir almaya yakındılar. Geri döndü ve kendini suya attı. Birisi onun omzuna bir ok vurdu ve kaftanının altında zırh giymiş olduğu halde ok kaftan ve zırhı geçip üç parmak kadar onun omzuna saplandı. Askerleri durumu haber alınca birdenbire saldırdılar ve büyük bir çabayla onu sudan çıkardılar. Taraflar bu şekilde öğlen namazına kadar savaştılar. Ondan sonra savaştan vazgeçtiler. Her biri kendi yerine döndü. Diğer gün Bektut: “ *Bu topluluk ile savaşmakta bir kazancımız yoktur halkımız harap olacak.*” dedi. Kötülüğe başladılar. Önce nehirlerden su akıtip evleri viran ettiler. Sonra da bahçeleri kestiler. Tekrar Hoca Ebu Ahmed'i Melik'in yanına göndererek “ *Eğer Bucaylı kimselerden beş aileyi gönderirse bize de şeref olması kadar, Şehzade Yesavur'un yanında kötülüğe engel olmasını istememiz için de bir özür olur. Aksi takdirde bu memleketin tamamında bir sağlam ev ve ağaç bırakmam.*” Kara'nın halkı da uzun sürede yetişen bahçeleri nedeniyle çok kaygılandılar. Melik'in naipleri²¹¹: “ *Şayet Melik yalnızca bu topluluğu dışarı çıkartıp kötülüğe engel olacaksa en uygun olanı bu topluluğu onlara teslim etmesidir*” dediler. Hoca Ebu Ahmed dışarı çıktığında Bektût ve orduları yerlerini terk edip Şehzade Yesavur'un tarafına gitmişlerdi. Onların gitme nedeni, Şehzade Yesavur'un aldığı bir habere göre Irak askerlerinden başka, Emir Hüseyin'in dostu olan diğerlerinin onlara ulaştığı ve bu hafta da o tarafa yöneceklerini haber vermesiydi. Şehzade Yesavur, Bektut ve beraberindeki bu orduyu bu sebeple istemiş idi. Bektut, Şehzade Yesavur'un huzuruna vardığında tekrar araştırdılar. O ordunun ulaştığı fakat iki aya kadar aynı yerde kalacağı ve ondan sonra bu tarafa yönecekleri bu haber sebebiyle Şehzade Yesavur rahatladı. 719 yılının Reb'ülevvel²¹² ayının 22'sinde (13 Mayıs 1319) Beşverân çayırılığında indiler. Melik Gıyaseddîn de kale kuşatma işini sonuçlandırmış, savaş eşyası, savaş lavazimatını ve mukârebet toplamış idi. Her gün bir topluluk kapılara gelerek, çokça savaşıp tekrar geri dönüyorlardı. İki taraftan çok sayıda insan öldürüldü. On sekiz gün bu şekilde savaştılar. Şehirde fazla bir şey elde edilmedi ve çok insan öldürüldü. Şehri ele geçirmekten vazgeçince çevreye zarar vermeye yöneldiler. Hububatı yedirdiler. Bu esnada birkaç defa Melik Gıyaseddîn'in

²¹⁰ H. Beyani, *a.g.e.*, 'de “Sultan” kelimesi yazılmamıştır.

²¹¹ نواب naipler, vekiller, Hindistan'da emirlere verilen unvan, şehzade. Bkz. M. Kanar, *a.g.e.*, s.623.

²¹² H. Beyani, *a.g.e.*, 'de yanlış olarak Rebiülahir olarak kaydedilmiştir.

yanına adamlar gönderdi ve: “ Eğer Melik söz dinler ve Bucay’ın eşini mütevazı bir hediyeyle dışarı gönderirse biz Şehzade Yesavur’dan bu vilayetin hububatını yedirmemesini ve kötülükten²¹³ kaçınmasını, çabucak bu diyardan göç etmelerini isteriz.” dedi. Melik cevabında: “ Yedi yıldır bu diyarın hububatını çekirge yiyiyordu bu seneyi diğerleri gibi düşünürüz.” dedi. Bir ay sonra Şehzade Yesavur, Herat ovalarından göç etti. Önce Selvin Çayırına indi, oradan Germsîr (کرمسیر) ’e yöneldi. Ondan sonra Emir Hüseyin Herat’a vardı. Melik Gıyaseddîn onun hizmetine girerek askerleriyle Germsîr yöresine hareket ettiler. Zerrin Meydanı’na kadar gittiler ve Şehzade Yesavur’a bağlı olanlardan kimi yakaladıysa katlettiler. Onun ordusunun emirlerinden Kîrca isimli bir emir ikiyüz atlıyla ele geçti. Tamamını öldürdüler. Hava çok ısınmış olduğundan oradan daha ileriye gitmeyi uygun bulmadılar ve gittikleri yoldan geri döndüler. Melik Gıyaseddîn, Emir Hüseyin’e övgüye layık hizmetler yaptı ve Emir Hüseyin onu, mükâfat olarak Şehzade Yesavur’un ordusu ile ödüllendirdi.

7.2. Şehzade Yesavur’un öldürülmesi

720 yılı Cemaziyel evvel ortalarında (1320 Haziran’ın sonları) Şehzade Yesavur öldürüldü. Olayın meydana gelişi şu şekilde idi: Şu şekilde açıklandığı gibi Şehzade Yesavur, Sultan Ebu Sa’îd’e isyan edince Horasan’a ordu sevkedip, Mazenderan’a kadar gitti, Emir Hüseyin Irak’tan geldi ve Yesavur tekrar Germsir ve Kandahâr yöresine döndü. Emir Hüseyin Horasan Emirliği makamında yerleşti. Şehzade Köpek, Maveraünnehir’de, Şehzade Yesavur’un Horasan askerlerinin yardımından ve Sultan Ebu Sa’îd tarafından ümitsiz olduğunu öğrendiğinde Çağatay ülkesinden birkaç şehzadeyi Îlcikdây (ایلجکدای), Rüstem (رستم), Menklî Hoca (منکلی) ve Polad (پولاد) ’ı kırk bin adamla Şehzade Yesavur’un üzerine gitmeleri için tayin etti. Bu niyeti kesinleştiren Emir Hüseyin’e elçi göndererek: “ Biz Şehzade Yesavur’un üzerine ordu gönderdik. Onlar da Horasan ordularını emirlerle birlikte o tarafa yola çıkartmalı ki birbirlerinin yardım ve ittifakıyla Şehzade Yesavur’a karşı koyabilsinler.” dedi. Emir Hüseyin, Arduvay Gâzân (اردوای غازان) ve Alkacî (القجی) ve Bîktîmûr (بیکتیمور) ’u yirmi bin süvari ile Kandahar’a gitmesi için tayin etti. Melik Gıyaseddîn’e de Herât (هرآة), Gûr (غور), Ferâh (فرآه) ve Sebzâr (سبزآر))

²¹³ H. Beyani, a.g.e.,’de bu kelime yazılmamıştır.

ordusundan gücünün yettiği miktarda toplamasını yazdı. Dost ümera Germsîr ve Kandahar'a yöneldiler. Aynı şekilde Sicistân hâkimleri etraftan kırk bin piyade ve süvari topladılar ve Şehzade Yesavur'a yöneldiler. Ta ki Harcenk (خرجنك)²¹⁴ köyünde ona yetiştiler. Çağatay şehzadeleri²¹⁵ Îlcikdây, Rustem, Menklî Hoca ve Îlcî önden yetişerek Şehzade Yesavur'u öldürdüler. Olay şöyle oldu: Adı geçen şehzadeler, Şehzade Yesavur'un ordugâhına on fersah yakınlaşınca bir topluluğu onun ordusunun emirlerine gönderdiler ve her birini iyi vaatlerle şahsen davet ettiler. Onun ordusunun emirleri iyice düşünüp danıştıktan sonra, Şehzade Yesavur'la karşı karşıya geldiklerinde Çağatay şehzadeleriyle birlikte Şehzade Yesavur'a muhalefet etmeğe karar verdiler. Şehzade Yesavur bu durumdan habersiz, Şehzade Köpek'in ordusunun haberini alınca ordusuna sınırsız bağışlarda bulundu. Birbirlerine yaklaştıklarında ordusunun emirlerine saflarını düzeltmeleri için emir verdi. İki ordunun birbiriyle çarpışma zamanı geldiğinde savaşımaya yöneldiler. Şehzade Yesavur'un ordusu aniden ondan yüz çevirdi ve ilk önce onun ordusunun temel direği olan Bektût'u öldürdüler daha sonra da Maverâünnehir ordusuna katıldılar. Şehzade Yesavur bu durumu gördüğünde çocukları ve eşleriyle beraber yaklaşık iki yüz süvari ile kaçırmaktan başka bir çare bulamadı. Şehzade Îlcikdây bin (tane) savaş tecrübesi olan süvariye onun arkasından gönderdi. Üç günden sonra o süvariler ona yetiştiler. Epey savaştıktan sonra Şehzade Yesavur'u yakaladılar ve hemen öldürdüler.

Şehzade Cûkî, Şehzade Gâzân, Şehzade Yesavur'un hatunları ve yakınlarının tamamı Şehzade Köpek'in ordusunun eline geçtiler. Üç günden sonra sınırsız ve ölçüsüz ganimet ve sayısız esir ile Maverâünnehir tarafına geri döndüler. Horasan ümerasının yanına elçi gönderip: “*Şehzade-i 'Adil Köpek Han'ın fermanıyla Şehzade Yesavur'u öldürdük. Ordugâhının tamamını yağmalayarak, fitnenin mayası ve karışıklığın kaynağı olan Bektut ve topluluğunu yok ettik. Sizin için uygun olan geri dönmenizdir.*” dediler. O ordu dağıldı ve Horasan'da fitne ve karışıklık kalmadı.

²¹⁴ Topkapı Nüshası'nda خرجنك şeklinde yazılmıştır.

²¹⁵ H. Beyani, *a.g.e.*, 'de şehzade şeklinde geçen kelime elimizdeki iki nüshada da çoğul şekildedir.

7.3. Polad (پولاد قبا)'ın Erkonay (ارقنای) ve Gazân (غزان) ile Savaşması

720 yılı kışının²¹⁶ sonlarında (25 Ocak 1321) Sultan Ebu Sa'îd henüz Karabağ Kışlağında iken Gürcistan tarafından haberciler ulaştılar ve Emir Arıktây (ارقتای)'ın²¹⁷ Tuğrulca (طغرلجه)'nin oğlu Gazân Oğlânı (غزان اوغلان) yanında himaye ettiğini, baş kaldırıp isyana başladığını, halkı kendisine davet ettiğini ve o yörede birkaç kale imar ettiğini ve kendisi için de muhkem bir kale ve çok miktarda zahire hazırladığını haber verdiler. Sultan Ebu Sa'îd, Bahadır Fûlâd Kabâ²¹⁸ (بهادر فولاد قبا)'yı onların kalelerini yıkması ve onlardan vücuda gelen hareketlerin intikamını alması için on bin atlı ile o tarafa tayin etti. Emir Fûlâd Kabâ oraya vardığında onların kalesini kuşattı. İki üç gün savaştıktan sonra kale halkı dayanamadı. Arıktây, Fûlâd Kabâ'dan aman diledi. Fûlâd Kabâ da Ona aman verdi. Kaleden dışarı çıktı. Gazan dışarı çıkmayınca askerler kale içerisine girip onu yakaladılar ve Emir Fûlâd Kabâ'nın huzuruna getirdiler. Emir Fûlâd Kabâ, onu öldürmeleri emrini verdi. Oradan müzaffer bir şekilde geri dönerek Sultan Ebu Sa'îd'in yanına geldi. Sultan ona çok sayıda hediye verdi. Annesi Kutlukşah Hatun'u onunla evlendirdi. Bu esnada ordulardan birinden görevlendirdikleri hudutta nöbetçi (Karâvul)²¹⁹ ve mustahfizların az olduğu, sınırboyu olduğundan adam sıkıntısı çektikleri ve bu yüzden daima korku ve tehlike içinde oldukları haberi ulaştı. Sultan Ebu Sa'îd onların sözlerini yerinde buldu ve o hududa gitmesi için büyük bir ordu tayin etti.

8. Emir Çoban'ın Oğlu Timurtaş'ın²²⁰ Anadolu'da Muhalefeti ve Tekrar İtaati

722 yılı aylarında (1322) Emir Çoban'ın oğlu Timurtaş'ın Memalik-i Rum'da isyanı baş gösterdi. Buradaki hutbe ve parayı kendi adına çevirdi. Kendisini ahir zaman mehdisi ilan etti. Elçileri Mısır ve Şam memleketlerine gittiler ve onlardan Sultan Ebu Sa'îd'e karşı ordu sevk etmek, Irak ve Horasan memleketlerini fethetmek amacıyla yardım talep ettiler. Emir Çoban bu durumu öğrenince haddinden fazla öfkeleni ve Sultan Ebu Sa'îd'in yanına geldi. Anadolu'daki

²¹⁶ H. Beyani, *a.g.e.*, s. 113'te kış kelimesi yazılmamıştır.

²¹⁷ H. Beyani, *a.g.e.*, s. 113'te “ ارقتای ” ismi tarafından yanlış olarak “ ارقنای ” şeklinde okunmuştur.

²¹⁸ D.İ.P.Nüşhası'nda “ بهادر خان پولاد قبا ” şeklinde yazılmıştır.

²¹⁹ Tacü's-Selmânî, *Tarihname*, Ç. İsmail Aka, TTK Basımevi, Ankara 1988, s. 95.

²²⁰ Turan, *Türkiye Selçukluları...*, s. 60.

hikâyeyi anlattı. İzin verirseniz orduyla o tarafa gideyim, eğer yaklaşırsa onu bağlayıp Sultan'ın huzuruna getiririm. Şayet isyan ederse başını getiririm dedi. Sultan, orduları görevlendirdi ve Emir Çoban'a izin verdi. Emir Çoban, bu sırada kış mevsimi olması, gut hastalığı (nikris), Memleket-i Rum'un yolları ve soğuk dağlarına dayanamadı. Aynı zamanda o tarafa ağır bir ordu sevketti. Bu durumu haber alan Emir Timurtaş babasıyla savaşmak üzere ordusuyla geldi. Ümera, erkân-ı devlet ve büyükler iki tarafın arasına girdiler. Tehdit, korkutma ve vaatlerden sonra Timurtaş'ı babasının huzuruna getirdiler. Çok özür diledi. Emir onun bağlanmasını emretti.

Emir Çoban fitnenin kaynağı dedikleri kimselerden, o vakit Emir Timurtaş'ın yanında muteber olan Emir Surkaci ve o memlekette mevki sahibi olan Necmeddîn Tabesî'yi öldürttü. Timurtaş'ı beraberinde Ebu Said'in yanına götürdü. Sultan, Emir'in hatırı için oğlunun suçunu affetti ve nasihatte bulundu. Bir müddet sonra O'nu tekrar Rum emirliğine gönderdi.

9. Hoca Taceddîn Ali Şah'ın Vefatı

Bu olaylar esnasında vezir Hoca Taceddîn 'Alî Şah üzülp yatağa düştü. Çok fazla üzünlü ve elemli durumundan dolayı Padişah Onu ziyaret etti ve uzman doktorlarını görevlendirdi, fakat aşırı zayıflamış ve hastalık yayılmıştı. 724 yılının başlarında (1324) Allah'ın rahmetine kavuştu. İran'da saltanat süren Moğol Devleti'nin sorumluluğunda başlangıçtan o güne kadar vezirlik makamında bulunan hiç kimse kendi eceliyle ölmemişti. Bu durum Ucan'da meydana geldi. Onu Tebriz'e götürdüler ve inşa ettiği mescid-i caminin bitişiğinde toprağa verdiler. Padişah onun çocukları ve akrabalarına nasihat edip, gönüllerini aldı. Vezirliği onun çocuklarına vermelerini emretti. İki kardeş bibiriyle makam için kavgaya giriştiler. Ashab-ı Dîvân iki fırkaya ayrıldılar. Birbirleri ile uğraşmaları ve birbirlerine incitici sözler söylediler. Bu durum her ikisi yakalanarak ölümle tehdit edilip babaları ve kavimlerinin uzun süre biriktirmiş ve toplamış olduklarının tamamını vermeleri ve makamlarından azledilmeleri ile neticeleninceye kadar devam etti.

10. Melik Nusret el-Dîn ‘Adil’in Vezirliği

Sultan Ebu Sa’îd önceden Emir Çoban’ın naîbi olan Rükneddîn Sayın’ı vezirliğe tayin etti. Bu makama yükselince Ona Melik Nusret el-Dîn ‘Adil dediler. Aslen Şiraz vilayetinin Fesa Ovasından idi. Fakat ikamet yeri Nahcıvan idi. Onun cedd-i a’lâsı Zîya el-Mülk Muhammed bin Mevdûd, Harzemşahî Sultanları Hazretlerinin ayanı ve devlet erkânındandı. Muhammed Harzemşah²²¹,ın askeri işlerini yürütmeyi üstlenmesiyle tanınırdı. Sultan Celaleddîn²²², Cengiz Han’ın ordusuyla Send Suyu kenarında savaşıp yenildiğinde Rud Suyu’ndan geçti. Ziya el-Mülk bu sırada Celaleddîn’in atının üzengisini tutmakla görevli olarak yüzdü. Hindistan’a hicret etti. Sonra Sultan Celaleddîn Hindistan’dan Irak’a döndüğünde eski hizmetleri ve seleflerinin hukukuna riayeti Onu devlet büyüklerinin arasına yükseltti ve makamında vefat etti.

Rükneddîn Sayın, Moğol sultanlarının devleti zamanında ilk önce orta derecede bir görevliydi. Ondan sonra talihinin yağver gitmesiyle ve atasının yardımıyla bahtiyar nuyin Çoban Noyan’ın hizmetine girdi. Hükümdarlığın ehemmiyetsiz²²³ lütufları günden güne ve kat be kat arttı. İlk olarak yeni, adil yüce sarayın naib ve mutemedi, ikinci olarak yüce makamın nezaretçisi ve ülke vezirliğinde Ercümentlik derecesine ulaştı. Fakat o makamda uzun süre kalmadı. Emir Çoban ve çocuklarının ona karşı tavrı değişti. Sonuçta Emir Çoban’ın eliyle katledildi. Nitekim onun zikri kendi konusunda açıklanacaktır.

11. Emir Çoban’ın Özbek Ulusuna Gitmesi

725 Yılıının aylarında (1325) Emir Çoban Frenk Denizi’ne bir ordu sevketti. Emirlerin çoğu bu seferde Emir Çoban’ın yar ve yardımcısıydı. Gürcistan yolundan Derbend’e gitti ve oradan Özbek toprağına girdi. Ab-ı Terk²²⁴(?)’ın kıyısına kadar gittiler ve o yerlerin şehirleri ve çöllerinde oturanlardan hiç kimseyi yerinde bırakmadılar. Çok sayıda esir aldılar. Özbek ulusunun daha önceden Derbend’ten

²²¹ M. F. Köprülü, “Hârizmşâhlar”, *İA*, C. 5/1, s. 271.

²²² Köprülü, “Hârizmşâhlar”, *İA*, C. 5/1, s. 275.

²²³ Bkz. H. Beyani, *a.g.e.*, s. 116’da “جذیات” kelimesi yerine “خدمات” yanlış olarak yazılmıştır.

²²⁴ H. Beyani, *a.g.e.*, s.117’de bu kelimeyi “*Etrâk*” şeklinde okumuşsa da kullandığımız nüshalarda bu kelimede elif bulunmamakta ve t harfinin de noktaları kullanılmamıştır.

geçerek Errân vilayetine girmiş olmaları, yağmalayarak esir almaları, kötülük ve çapuldan yörede geriye hiçbir eser bırakmamalarının cezası idi. Oradan müzaffer ve mensur bir şekilde geri dönüp, Sultanın ordugâhına gelmişti. Sultan, Emir Çoban'a çok sayıda hediye vererek iltifatlarda bulunmuştu.

12. Sultan Ebu Sa'îd'in Çoban ve Çobanoğulları Hakkında Tavır Değiştirmesi

Emir Çoban Sultan Ebu Sa'îd'in memleketlerinin tamamını kudret ve tasarrufuna almıştı. Maksudlarına ulaşmak, isteklerini yerine getirmek için devletin imkânlarını kullanarak yüksek ve sultana yakın bir mevkiye yükselmesi emirlerin onu kıskanmasına ve erkân-ı devlet tarafından gıpta edilmesine neden oldu. “ اذا تمّ امر ”²²⁵ “بدا نقصه توقع زوالاً اذا قيل تمّ” Sultan Ebu Sa'îd'in Emir Çoban hakkında tavrını değiştirmesinin başlangıçtaki sebebi Bağdat Hatun nedeniyle idi. Emir Çoban'ın çok güzel olan kızı Bağdat Hatun, Sultan Ebu Sa'îd'in hükümdarlığı döneminde 723 yılı aylarında (1323) Emir Hüseyin'in oğlu Şeyh Hasan ile evlendirildi. Padişah Ebu Sa'îd ise 725 yılında (1325) yirmi yaşına girmişti. “ الشباب شعبة من الجنون ”²²⁶ hükmüyle, Bağdat Hatun'a ilgi duymaya başladı. Öyle bir aşamaya geldi ki yerinde duramaz oldu.

Saltanat kurallarına, Cengiz Han'ın yol ve yasalarına göre Padişah bir kadını beğendiğinde töreye göre kocası kendi rızasıyla onu boşar ve padişahın haremine gönderirdi. Şehzade Ebu Sa'îd bu maksatla, kendi hareminden birini Emir Çoban'ın yanına göndererek bu durumu açıkladı. Emir Çoban bu haberi duyunca sersemleyip dehşete kapıldı. Gayret ve yiğitlik ateşi sinesini tutuşturdu. Utanma şüphesi ve kınanma korkusunu fazlasıyla unuttu. Emir'in cevabı Sultan'ın hoşuna gitmedi ve Sultan bu meselenin çözümünde emirden ümitsizliğe kapıldı. Derdinden uzaklaşmaya çalıştı fakat üzüntüsü gönlünden çıkmadı. Bu durum yaz mevsiminin sonunda Ucan yaylak'ında meydana geldi. Emir Çoban, Sultan'ın yanına geldi Kış mevsiminin yaklaştığını, yeryüzünde yaz mevsiminde Bağdat'tan daha güzel bir yer olmadığını söyledi. Padişah, emirlerin tamamı ve orduda görevli olan askerler Bağdat'a yöneldiler. Emir Çoban, Emir Şeyh Hasan ve kızını Karabağ civarına

²²⁵ “Bir şey kemale erdikten sonra artık zevali bekle.” mealinde Arapça şiir.

²²⁶ “Gençlik deliliğin bir dalıdır.” mealinde Arapça ibare.

gönderdi. Maksudı onları birbirlerinden uzak tutarak bu meseleyi padişaha unutturmaktı. Padişah Bağdat'a ulaştığı vakit aşk üzüntüsü bedenini sardı. Otağından çok az girip çıkar oldu.

Emir Çoban padişahın üzüntüsünü uzaklaştırmak için ava sevk etti. Avda dahi padişah kesinlikle gülüp eğlenmedi. Emîr Çoban şimdi fırsat bulduğu için Sultan Ebu Sa'îd'e: “ *Bugün Allah'a hamd olsun cihan Padişahı sensin ve âlem senin emrindedir, şayet gizli bir düşünceniz varsa veya gönlünüzde bir kaygı varsa açıklayınız. Biz kulların tedbir almakla meşgul olalım.*” dedi.

Sultan Ebu Sa'îd, Dımaşk Hoca ile ilgili şikâyetten kurtulmaktan söz etti ve: “*Benim onun malında gözüm olduğundan değil, telef ediyor. Hoş dilli de değil. Onu yanımdan götür ve Cilav Han ile Mahmud'u yanıma getir.*” dedi. Emir Çoban, Padişah'ın yanından gayet düşünceli ve üzgün bir şekilde dışarı çıktı. Dımaşk'ı talep etti ve: “*Senin söz ve davranışlarından olsa gerek, padişah oyun ve eğlenceyi, uygunsuz sohbeti terk etmeni uygun görmüş. Akıllı insan, görmüş kişi aklını hizmetinde bulundurur. Dileğim odur ki sen öyle ol ki eğer ansızın benden bir alçaklık ortaya çıkarsa padişah onu senin hatırın için yüzüme vurmasın. Ne var ki benim canım senin hareketlerinden dolayı tehlikededir. Padişahın gönlünde yer edinmeye çalış ve mümkünse kendi eğlence ve dileklerini bırak; inanarak hizmet et ve görevini yap.*” diye öğüt verdi. Dımaşk: “ *Gece ve gündüz yanan mum gibi durmuşum. Hizmet ve görevle ayakta görünüyorum. An be an kulluk görevlerimde yükseliyorum. Ömrümü onun hizmetiyle harcıyorum. Sanırım padişahın bu inayetsizliği Vezir Sayın'ın gammazlığındandır ve Bana ulaşan yakın haberlere göre padişahın yanında bu memleketin tamamının Çoban ve Çobanlılarının elinde olduğu ve hiç kimsenin onların varlığını istemediği arz edilmiştir.*” dedi.

Nusrete'd-Dîn Melik 'Adil lakabını almış Vezir Sayın, vezirlik işindeki eksikliğini Emir Çoban ve oğluna yüklüyordu. Onlardan her ne kaynaklanıyorsa en büyük çirkinlik suretinde Sultan'a arz ediyordu. Bu durum padişahı etkiledi. Sultanın gittiği her tarafta, kimsenin hallerini sormadığını daha çok adalet isteyen davacılar ve çoğu yerin perişan olmuş reayasının bu durumunu, Emir Çoban ve adamlarından bildi.

12.1. Emir Çoban'ın Horasan'a gitmesi

Emir Çoban Kışın sonunda Bağdat'ta, Sultana Horasan'da yeterince askerin olmadığını arz etti. Değerli Emîr: “Eğer o bölge ani bir düşman saldırısına uğrarsa ona karşı koyabilmelidir. Çağatay şehzadelerinin yalanlarından dolayı hazırlanmış ordu geri çevrildi. Horasan'a dönüş ve bahar mevsimi yaklaştı. Vakit harekât zamanıdır. Bir diğeri de hasatlar yaklaşıyor ve o vilayetin ürünler (emvâl)' ini almak gerekir.” dedi. Sultan uygun olan her ne ise öyle yapılmasını emretti. Emir Çoban, Sayın Vezir'in refakatinde Bağdat'tan Horasan'a yola çıktı. Onunla dönen muteber emîrler, Emir Egrenç, Emir Mahmut İsen Kutluk, Emir Muhammed Bey (Padişahın dayısı Ali Padişah'ın kardeşi idi.) ve Emir Nikruz (Emir Nureyn'in oğlu) ve diğer ümera her biri pek çok sipahi ile Horasan'a girdiler. Ulaştıkları her yerde ‘ummâl ve kâr konân tarafından büyük bir izzet ve ikramla karşılandılar. Her reayaya hediye (sâverî) ve ulufeler dağıttılar. Ümera, büyük bir azametle Herat'a ulaşınca dek nökerler kendilerine önemli hizmetler sundular. Bazı emirler de ona hizmet için orada yerleştiler. Bazısı orduyla Badgis ve Aşağı Alef taraflarına gittiler. Bu esnada Türkistan'dan ülkesinden Kaan'ın gönderdiği elçi, Herat'ta Çoban'ın yanına vardı. Kaân, İran ve Turan Emirü'l-Ümera'sı Emir Çoban'a bağlılığını belirtiyordu. Emir Çoban elçiye değer vererek hediyeler sundu ve Kaân için padişaha layık hediye (sevgât) ve fermanlar (Beylekât) yolladı. Bu sefer sırasında babasının hizmetinde olan büyük oğlu Emir Hasan'ı büyük bir orduyla Padişah Tarmaşirin'in sınırında olduğu Gazne taraflarına yolladı. İnsanların arasındaki söylenti Emir Çoban'ın varmasından önce onların gittikleri yönündeydi. Emir Hasan büyük bir orduyla o tarafa hareket etti. Yolunun üzerindeki yerlerin reayasının bir anda kökünü kuruttu ve o bölgelerde büyük kötülükler yaptı. Onların yöneldiğini haber alan Tarmaşirin büyük bir ordu topladı ve karşılamaya çıktı. İki taraf Gazne hududunda karşı karşıya geldi. Aslan huylu cesur ordular karşı karşıya gelerek satranç tabyaları gibi savaş alanında dizildiler. Sağ, sol, merkez ve her iki taraftan kanatlar düzenlendi. Her iki ordu iki çelik dağ misali saf oldu ve korkunç fırtınada iki deniz gibi dalgalandı. Savaşçılar arasında sağ ve soldan dönen seri atların kulakları mızrak uçları ile süslenmişti. Yanlardan ve etraftan seri saldırılar düzenlediler. Liderlerinin başları meydan topu ve mızrağın başındaki bayrağa döndü. Ayak ve Nal dumanından güneş gibi parlak gözler göremez oldu. Atların ayaklarından mavi gökyüzündeki hava

yüzdeki sürmeli bir perdeye döndü. Padişah Tarmaşirin'in ordusu- ki savaş öncesinin aslanları ve sahte denizin timsahları - savaş korkusundan zayıf düştüler. Bu durum karşısında savaşı bıraktılar. Yüzlerini savaş saffi ve şöhret mevkisinden çevirdiler. Emir Hasan, İlahi yardım ve kuvvet ile Padişah Tarmaşirin'in ordusunu mağlup etti. Emir Hasan'ın ordusu o orduyu yendikten sonra Gazne'ye girdi. Büyük bir kuralsızlıkla, yüksek derecede tecavüz, yağma ve kıyım gerçekleştirdiler. Oranın büyük zatlarını aşağıladılar. Sultan Mahmut'un Türbesi'ne komşu olanları esir aldılar. Mezarını ve mezar odasını dahi kırdılar. Kur'an'ın sayfalarını ve kitapları ayaklar altına aldılar. Yapılan bu adaletsizlik Emir Hasan'a ve kavmine uğurlu gelmedi. 726 senesi aylarının sonlarında (1326) meydana gelen bu fetihten sonra geri dönerek babasının yanına geldi.

12.2. Dımaşk'ın Emirliği ve sonunun hazırlanması

Emir çoban, Sayın Vezir'i kendisiyle beraber Horasan'a götürdükten sonra külli ve cüz'î işler Dımaşk'a kaldı. Dımaşk, emir ve vezir buna ilaveten padişah ve sultan idi.

Ebu Sa'îd'in padişahlığı kadar meşhur idi. Sultan Ebu Sa'îd bu durumu biliyordu ve ona ağır gelmekle birlikte fakat kabul edilmesi imkânsız olay şu şekilde gerçekleşti. Baharda Bağdat'tan Sultaniye'ye hareket ettiler. Sultaniye'ye vardıkları zaman Dımaşk daha da kuvvetlendi. Terbiyesizlikteki cüreti ifrat seviyesinden tefrit seviyesine vardı. Öyleki emirler ona hizmet ediyorlardı ve eğer emirlerden biri padişaha hizmet ederse ona saldırmakla uğraşıyordu. Padişah bu durumdan habersiz değildi. Fakat Dımaşk kademeli olarak hâkimiyetini güçlendirdiğinden hazırlıklı olarak onu def' etmek istedi. O vakit ordugâhta hazır olan Sultanın anne tarafından akrabası olan Emir Günceşkab, Narin Tugay ve Taştımur gibi emirlere "*Dımaşk'ın büyüklüğü haddini aştı dedi ve ondan gafil olmamak gerekir.*" dedi. Bu sırada Dımaşk'ın alakalı olduğu, Sultan Olcâyâtû'nun kumây (cariye)'ı Konkonay Hatun'un meselesi ortaya çıktı. Birbirleriyle gizlice görüşüyorlardı. Sultan Ebu Sa'îd böyle bir bahane ile casuslardan fırsat kollamalarını istedi. Dımaşk, Konkonay Hatun'un evinde iken Günceşkab Sultana bildirdi. Sultan onun öldürülme emrini verdi. Hizmetkârlar bunun faaliyeti içerisindeydi. Aynı anda Dımaşk'ın casusları da bu durumu haber verdiler. Konkonay Hatun'un evi Sultaniye Kalesi'nin dışındaydı.

Karşı koymaya hazırlandı ve emirlerin tümünden de bunu istedi. Çeşitli vaatlerde bulunarak, onları müdafaaya kışkırttı. Onlar bunu kabul etmeyerek Sultan ile birleştiler. Diğer gün emirlerden hiç kimse onun yanına gitmedi. Kalenin çevresi tamamen Sultanın ordusu tarafından kuşatıldı. Bu esnada bir emir, yollar üzerinde bir yerde yol kesen bir topluluğu öldürerek başlarını Sultaniye'ye gönderdi. Sultanın emriyle Emir Çoban'ın Herat'ta öldürüldüğü şeklinde duyuruldu. Sahib-i devlet'in ağzından Emir Çoban'ın Herat'ta öldürüldüğü haberi gitti. Dımaşk, kavga ve gürültü seslerini ve Emir çoban'ın öldürüldüğü haberini alınca şaşkına döndü. Sultan Ebu Sa'îd bizzat kendisi atına binerek kalenin kuzey kapısına gelmişti. Dımaşk, hasekilerinden yaklaşık on süvari ile kalenin güney tarafındaki küçük bir kapıdan dışarı çıktı. Sultan Ebu Sa'îd, Lu'lu' Ağa'ya onun arkasından gitmesini emretti. Dımaşk, öyle bir ata bindi ki o toprak (ulus)'larda dengi yoktu. Yıllardır onu böyle bir gün için yetiştirmişti. Onun gibi sağlam ve zarif hiçbir mücevher olmayan Mısır kılıcı belinde, her ne kadar atını yerinden hareket ettirmek istediye de satranç tahtasındaki at misali yerinde dondu. Elini kılıcının kabzasına götürdü, kınından çıkmadı. Lu'lu' Ağa ona yetişti. Bir saat boyunca savaştı. Mücadele uzayınca görülmemiş bir çareye başvurdu. Mısır Hoca ulaştı ve onun işini bitirmek istedi. Dımaşk, Sultanın yanına canlı götürülmesi için yalvardı. Hoca Lu'lu', Mısır Hoca'ya; “ *Dımaşk önemsiz biri değildir. Eğer onu yasaka kavuşturmak Sultanın hükmü ise işaretini göster* ” dedi. Mısır Hoca geri dönerek Sultan Ebu Sa'îd'in yanına geldi ve bu durumu aktardı. Sultan yüzüğünü Mısır Hoca'ya verdi ve: “ *Ona eman verme.* ” dedi. Hoca Lu'lu' padişahın yüzüğünü gördüğünde “ *Bundan sonra sen bilirsin* ” dedi. Mısır Hoca bir kılıç darbesiyle Dımaşk'ın hayatını kararttı. Mısır Camiinde gömüldü. Sevgili gururu ve Firavun misali azameti burnundan dışarı çıktı. Mavi gökyüzünü gölgesinin aşağısında gören başını keserek Hazreti Sultana getirdiler. Sultan Dımaşk'ın kafasının Sultaniye'nin kapısına asılmasını, bütün hazineleri ve tecemmülatının yağmalanmasını emretti. Bir fakir ki akşam yiyecek ekmeği yoktu, akşam tuman (iran parası ile on bin Dinar) sahibi oldu. Bir kibirli ki akşam yemeğinde dünyevi kırıntılara muhtaç değildi, sabahleyin fakirliğin esiri ve muhtaç oldu.

12.3. Padişahın, Emir Çoban'ın ortadan kaldırılması için mektup göndermesi

Padişah Ebu Said, Dimaşk'ın hakkından gelince yüzünü Emir Çoban'a çevirdi. İşe kan karıştığı için Çoban'ın bunun öcünü almaya çalışacağını, dolayısıyla tez elden hakkından gelmesi gerektiğini düşündü. Emirlerini huzuruna çağırdı ve şöyle dedi: *“Bu bir oyun değil ciddi bir iş. Emir Çoban gibi birinin oğlunu öldürdüm. Bunu duyar duymaz intikam almak için üzerimize yürüyeceği muhakkaktır.”*

Bunun üzerine emirler, Çoban'ın kendilerini tehdit edemeyecek kadar uzakta olduğunu ve şimdilik ellerinde, hepsi de Horasan diyarında bulunan ve güvenilir kimseler olan Emir İkrenc, Emir Mahmud, Emir İsen Kutluğ ve Emir Nevruz ve diğerlerine padişahın ağzından bir mektup yazılmasından başka bir tedbirin bulunmadığını söylediler. Buna göre bizim burada münasebetsiz hareketlerinden dolayı Dimaşk'ın hakkından geldiğimiz, onların da bir yolunu bulup Emir Çoban'dan kurtulmaları gerektiği yollu bir mektup yazılmalıydı. Ayrıca bizim de Timurtaş ve Mahmud'un üzerine bir ordu çıkaracağımız da belirtilmeli ve Çoban hanedanından ve ricalinden kime rastlanılırsa ibret-i âlem olsun diye hepsinin öldürülmeleri emredildi. Yine Emir çoban bu durumun farkına varmadan işlerini bitirmeleri gerektiği vurgulandığı bundan böyle kimse padişahına karşı böyle bir küstahlıkta bulunmasın ve herkes haddini bilsin. Bu meyanda tecrübeli bir elçi görevlendirildi ve emirleri olan bitenden haberdar etmek için Horasan'a gönderildi. Dimaşk'ın öldürüldüğü haberi etrafa yayılınca emirler ve komutanlar büyük bir ordu toplamaya yöneldiler. Emir Sutay, Diyarbakır sınırından Sultaniye'ye doğru yürüyüşe geçti. Emir Devletşah, Emir Ali ve sınır beyleri mektupta belirtildiği şekilde topladıkları askerlerle Sultan Ebu Said'le birleşmek üzere yola çıktılar. Oldukça fazla asker toplamışlardı. Padişah bu arada Kazvin'de Emir Çoban'la karşılaşmak üzere Sultaniye'den ayrılmıştı. Padişah Kazvin ovasına ulaşınca orada birkaç gün konakladı ve savaş planı hazırlamak ve asker toplamakla meşgul oldu.

12.4. Vezirlik görevinin Gıyaseddin Muhammed bin Reşid'e tevdi edilmesi

Dımaşk ortadan kaldırılınca Sultan Ebu Said onun yerine vezarete geçmek üzere tecrübeli ve sadaret işlerinden anlayan işinin ehli birini aramaya başladı. Bir süre düşünüp içtihat ettikten sonra Hoca Gıyaseddin Muhammed bin Reşid'i seçmeye karar verdi. Bu fikrini emirlerine açınca onlar da Sultan'ın yaptığı bu seçimle çok isabetli bir karar verdiğinde mutabık kaldılar. Ve onun gibi birinin gerek halk gerekse devlet ricalinin işlerini yürütmede büyük bir ihtimam göstereceğinden emin olduklarını belirttiler. Ayrıca kendisinin akrabaları arasında müstesna bir yere sahip olduğundan, akli ve nakli ilimlerde yetkin birisi olduğundan söz ettiler. Bunun üzerine Padişah vezir olarak onu atadı ve yanına da yardımcı olarak Hoca Alaaddin Muhammed'i verdi. Onlardan devlet işlerinden kendilerine verilen emaneti mümkün olduğunca layıkıyla yerine getirmelerini ve kanunları uygularken bir kıl tanesi kadar yanlış yapmamalarını emretti. Yine reaya ve tüccar ehline sakın ola kötü davranmamalarını, divanda alınan kararların herkes önünde hemen icra edilmesini emretti. Aksi halde bir haksızlık durumunda öbür dünyada günahın kendi boyunlarında olacağını söyledi.

12.5. Çoban'ın Dımaşk'ın Öldürülmesini haber alması

Padişahın gönderdiği adam Horasan'a emirlerin huzuruna varıp durumu anlatınca Emir İkrenc, Emir Mahmud, Emir İsen Kutluğ, Emir Nevruz, Emir Muhammed Bey ve Emir Ali padişahın biraderi Emir Muhammed bir araya gelip ne yapacaklarını konuştular ve şöyle dediler: “ *İran ülkesinde kimse karşısına çıkmaya cesaret edemezken Sultan'ın bizden istediği bu şeyi yerine getirmemiz imkânsızdır. Hem buraların hâkimi Emir Çoban iken biz bu halimizle ona nasıl karşı koyalım.*” Uzun müzakereler sonunda Emir Çoban'ın huzuruna çıkmaya ve durumu ona bizzat açıklamaya karar verdiler. Hepsi ittifakla Emir Çoban'a gittiler. Bağlılıklarını ve kulluklarını bildirerek durumu bütün gerçekliğiyle ona anlattılar. Sultandan gelen fermanı kendisine gösterdiler. Bu işte kesinlikle sultanla birlikte hareket etmediklerini sözlerine eklediler. Emir Çoban oğlunun öldürüldüğü haberini duyunca büyük bir ızdırıp duydu. Orda bulunan herkes olay üzerine bir şeyler söyleyerek onu teskin etmeye çalıştılar. Daha sonra Çoban, oğlu Emir Hasan ve yardımcılarında bu

durumu herkesle müşavere edip bir tedbir düşünmelerini emretti. Emir Hasan babasına kardeşinin ölümünün kendisini çok yaraladığını, Ebu Said'in kötü niyetli birisi olduğunu, aralarında tesis ettikleri dostluk ve tek taraflı ateşkesin bir netice vermeyeceğini ve ortada böyle korkunç bir gerçek varken onların sözlerine aldanmanın akıllı işi olmayacağını söyledi. Aksine var olduğun sürece onları ölüme mahkûm etmelisin, sultanın yakını ve dostu olan kim olursa bulunduğu yerde canlı bırakmamalısın diyordu. Horasan'ın elinin altında olduğunu, Fars ülkesinin ve Kirman'ın tamamıyla fethedilmesiyle kendisine büyük gelir sağlayacağını, Ebu Said'e karşı artık ikili oynamaması ve idare-i maslahat etmemesi, dimdik karşısına dikilmesi gerektiğini belirtiyordu. Çağatay hanlarından destek alınırsa Ebu Said bu tarafa gelse bile bu destek sayesinde intikam alabiliriz. Bu başarı sayesinde gücümüze güç katar ve bu topraklarda hâkimiyetimizi tesis edebiliriz, askerin bize, bizim de askere olan itimadımız daha da pekişmiş olur. Öyleyse fazla vakit geçirmeden Ebu Said'in üzerine yürüyüp öcümüzü almalıyız. Buradan Ebu Said'e karşı muhalefet bayrağı açılınca artık Rum diyarı ve Gürcistan'ı kontrol edemeyen Timurtaş ve Mahmud da askerlerimizle beraber Ebu Said'in hâkim olduğu toprakları kuşatma altına alabilirler. İşte düşünülen tedbir bu ise de takdir yine de Allah'a aittir. Emir Çoban, Hasan'ın bu fikrini çok beğendi. Elindeki kuvvet ve devletin gururuyla mağrurlanarak: *“Ben niçin bu kavimden korkacakmışım, onlar da kim oluyormuş.”* dedi ve İran ülkesinden karşısına çıkabilecek bir kişinin dahi olabileceği aklının ucundan bile geçmedi. Sonra da savaş hazırlıklarına başladı.

12.6. Melik Nusret el-Dîn Adil'in öldürülmesi

Dımaşk'ın öldürüldüğü haberi Horasan'da bulunan Emir Çoban'a ulaşınca, Dımaşk ile Ebu Said arasındaki bu düşmanlığın sebebini ilk başından beri Melik Nusret el-Dîn'den bilmişti. Bundan dolayı da onu başkentten kovmuştu. Bağdat'ta oğlu Dımaşk'ın Melik Nusret el-Dîn hakkında kendisine söylediği sözler zaten içine oturmuştu. Şimdi böyle bir ölüm olayı olunca hemen Melik Nusret el-Dîn'i çağırttı. Ve ona: *“Nihayet muradına eriştin.”* dedi ve cellâda hemen işini bitirmesini emretti. Nusret el-Dîn hayrette kalarak konuşma gücü bulamadı. Cellâttan vücudunu ortadan ikiye ayırmasını istedi. Cellât niçin böyle bir istekte bulunduğunu sorunca, Melik, Çoban'ı işaret etti.

12.7. Emir Çoban'ın intikamını almak üzere Bağdat'a gitmesi

Çoban ordusunu toplayınca emirlerle birlikte yüzünü Irak'a doğru çevirdi. Horasan sultanı yetmişbin atlı askerle Meşhed'e varınca bu mübarek yerde emirlerine yemin ettirdi ve emirlerine karşı gelmeyeceklerine dair onlardan söz aldı. Kimi gönülden yemin ederken kimi de istemeden şifahen yemin etti. Oradan Semnan'a varıncaya kadar devam gittiler. Asker yürüyüş sırasında çok büyük tahribat yaptı. Asker geçtiği yolun üzerinde hiçbir bayındır yer bırakmadı. Semnan'a ulaştıklarında Çoban, bölgenin önde gelenlerinden ve şeylerin şeyhi olan Şeyh Alauddevle'nin dergâhına gitti. Ve Şeyhin huzurunda, emirlere verdikleri sözü yinelemelerini emretti. Bunun üzerine emirler tek tek yemin ettiler. Ve ona karşı gelmeyeceklerine ve emirlerine itaat edeceklerine dair misak-ı galiz ile yeminlerini te'kid ettiler. Daha sonra Çoban: “ *Nefsiniz üzerine yemin olsun ki şayet sultanla aramızda sulh olur ve üzerime oğlunu göndermezse ben de ona kılıç çekmem. Yalnız bu fesada sebep olanları bulup bana gönderirse ben de böylece onlardan oğlumun intikamını alıp kalbim huzur bulmuş olur. Yoksa ben eskiden olduğum gibi hala onun kulu ve hizmetkârıyım*” diyerek Alauddevle'den Sultan ile arasını bulmasını rica etti. Bunun üzerine Şeyh, Sultan Ebu Said'in huzuruna çıktı. Sultan ayağa kalkarak büyük hürmetle kendisini karşıladı. Yanına çağırarak dizinin dibine oturdu. Şeyh vaaz u nasihatte bulunurken konu Emir Çoban'a geldi.

Şeyh mevzuyu olduğu gibi aktarıp iki tarafın sulhu için bu fesada sebep olanların Çoban'a gönderilmesini talep etti. Hem böylece fesat ortadan kalkmış ve Çoban Sultan'a karşı olan kulluğunu aynen devam ettirmiş olacaktı. Fakat Sultan'ın dinlediği bu sözler ona hiç tesir etmedi ve “ *Çoban eğer barış iddiasındaysa hemen ordusunu dağıtıp savaştan vazgeçmelidir, yoksa söyledikleri hiçbir şey ifade etmez.*” dedi. Şeyh bunun üzerine sultanın huzurundan ayrılıp Çoban'a doğru yola çıktı. Vardığında sultanın söylediklerini kendisine aktardı. Çoban da hemen savaşmak ve öcünü almak için sultana doğru yürüyüşe geçti. Asker önüne çıkan her şeyi yağmalıyordu, öyle ki haramilerin bile yapamayacağı şekilde. Bir mevkiye vardıklarında tamamıyla harap olmuş bir şekilde oradan ayrılıyorlardı. İlerleme sonunda iki ordu arasında bir günlük mesafe kalmıştı. Sultanın ordugâhında askerin içini bir korku almıştı. Bunun üzerine sultan, “ *eğer Allah teala devlet ve iktidarı*

bana nasip etmişse bunu kimse benim elimden alamaz, yok eğer takdir Çoban'ın bana galebe çalması yönünde ise o zaman da benim askerim bile onu engelleyemez.” Geceleyin Çoban'ın askerleri Kohar mevkiinde ordugâh kurdular. Sultanın hanlarından olan Muhammed Çiçek, Emir Muhammed Bey, Emir Nikruz ve diğer birkaç emir yaklaşık otuz bin askeri yanlarına alarak gece yarısı ordugâhtan firar ettiler. Emirler, ertesi sabah Ebu Said'in otağına vardılar. Sonra da bağlılıklarını bildirmek için tek tek sultanın huzuruna çıktılar. Sultan da onlara iltifatlarda bulundu.

12.8. Emir Çoban'ın hezimete uğraması

Ertesi gün emirlerin kaçtığını öğrenen Çoban, geriye kalanların da kendisine itimadı kalmadığını gördü. Güvensiz bir ordunun savaş safı tutamayacağını biliyordu. Sultan üzerlerine gelmeden kendi içlerinde dağılmaktan korktu. Ve oğlu Hasan'ın söylediklerini hatırladı, onu dinlemediğine pişman oldu, ama seçme şansı yoktu. Emir bunun üzerine yanında kalan hanımları ve yakınlarıyla yüzünü çöle çevirdi. Bayındır yerlerden giderse düşmanın kendisini kolayca takip edeceğinden endişe ederek böyle bir yolu seçmişti. Emir İkreç ve Emir Mahmud da onunla beraberdi. Ama askerin çoğu sultanın tarafına geçmişti. Çoban ve çoban ailesinden kalan bütün ağırlık ve hazineler yağma edildi. Çöle çıktıklarının üçüncü günü yanında kalan diğer emir ve hanlar da ona yüz çevirdiler. Ve herkes kendi başına bir tarafa doğru yöneldi. Emir İkreç ve Emir Mahmud da Sultan'a katıldılar. Sultan onları görünce iyi karşıladı ve hatalarını bağışladı. Fakat emirlikten azletti. Bir müddet sonra kararından vazgeçerek onlara tekrar emir ünvanını geri verdi. Çoban ise Türkistan'a Kaan'ın yanına gidip ondan asker yardımı almaya karar vermişti. Emir Hasan ise babasından ayrılarak oğluyla beraber Harezm dolaylarına gitmişti. Sâtî Bîk (Bey) ve Gerdûn Cîn Begî Sultan'ın yanına gittiler. Sultan onları büyük tazimle karşıladı. Bu arada Türkistan'a doğru yola çıkan Çoban Horasan'a vardı. Fakat Kaan'dan yardım dilenmenin ekmeğini yediği Ebu Said'e büyük bir nankörlük olacağını düşünerek yolundan geri döndü. Bunun üzerine yardımcıları bu sefer nereye gitmeye karar verdiğini sorunca “*Herat*” dedi. Buranın valisi Emir Gıyaseddin kendisinin yetiştirdiği büyük bir devlet adamıydı. Gıyaseddin ismini duyan yardımcıları şaşkınlıklarını gizleyemediler. Ve ona güvenilemeyeceğini söylediler. Çünkü Argun Gürkan'ın oğlu olan Emir Nevruz onlara itimat etmişti.

Buna rağmen kendi kardeşlerini esaretten ve ölümden kurtaran Emir Fahreddin'i öldürüleceğini bile bile Emir Kutluğ Şah'a teslim etmişti. Yine Danişmend Bahadır'ı bunlar katletmişti. Dolayısıyla Herat'a gideceğine Hind veya Rum diyarına hatta Çin ülkesine gitse daha iyiydi. Bir kere basiret bağlanınca artık dost nasihati para etmezdi. Çoban Herat'a vardı ve Gıyaseddin tarafından saygı ile karşılandı

Bu gelişmeden haberdar olan Ebu Sa'id Melik Gıyaseddin'e bir ferman göndererek Çobanı öldürmesi gerektiğini aksi takdirde kendi başının tehlikeye gireceğini bildirdi ve Çoban'ı öldürürse Çoban'ın eşi Gerduçin Hatun'u kendisine vereceğini vadetti. Melik bir süre müteredit kaldı. Devlet erkânını çağırarak konuyu müşavere etti. Eğer Çoban'ın canına kast ederse adı kötüye çıkacak, emre karşı gelirse de Sultan ordusuyla üstüne gelip ülkesini yakıp yıkacaktı. Çok zor durumda kalan Gıyaseddin nihayet kendi mülkünün devamını sağlamak için Emir Çoban'ı öldürmeye karar verdi ve Sultan'ın fermanını Emir Çoban'a bildirdi. Emir Çoban oğlu Cilav hanı görmek istediğini söyledi. Ve bir kenara çekilerek ağlamaya başladı.

Emir çoban kurtuluş olmadığını anlayınca üç vasiyeti olduğunu söyledi Bunlardan ilki, başının bedeninden ayrılmaması ve katline dair delil isterlerse iki tırnaklı olan başparmağının kesilip gönderilmesi. İkincisi Cilav Han ismindeki küçük oğlunun gençliğine bağışlar umuduyla, diri olarak Ebu Sa'id'in yanına gönderilmesi. Üçüncü ve son vasiyeti ise cesedinin Medine-i Münevvere yakınlarındaki imaretinin yakınlarına gömülmesiydi. Daha sonra şehadet getirdi ve yayın kirişiyle boğularak öldürüldü. Ve iki tırnaklı olan başparmağı kesilip Sultan'a gönderildi. Nişabur meselesinden dolayı Melik Gıyaseddin'le aralarında husumet olan Nıktây Dolandî bir gün herkesin ortasında, “ *Bu Gıyaseddin demircidir. Meliklik onun neyine*” demişti. Bu hakaret melike çok dokunmuştu. İşte bu lafi hatırlayan Gıyaseddin, Nıktây Dolandî'yi de öldürttü.

Emir Çoban, 1327 senesinin Ekim ayı içerisinde öldürüldü. Ve parmağı ilkönce Karabağ'a sonra da Sultan'a gönderildi. O da bu parmağını pazarda duyurulup sergilenmesini emretti. Aynı yılın kış ayında Gıyaseddin Ordu'ya doğru yola çıktı.

Ebu Said, ardından da en büyük arzusu olan Bağdat Hatun ile evlenmek için girişimlerde bulundu. Şeyh Hasan, durumun ciddiyetini anladığından bir zorluk çıkarmadan Bağdat Hatun'dan ayrıldı.

Gıyaseddin, Rey'den Kazvin'e oradan da Tarem üzerinden Karabağ'a ulaştı. Ordu şehrinde iken orda durması ve Emir Çoban, Cilav Han²²⁷ ve Emir Bustay Han'ın tabutlarını getirmesi emredildi. Cesedler tekrar yıkanıp tekfin işlemleri yapıldıktan sonra Ucan'da cenaze namazları kılındı. Emir Bustây'ın tabutunu Ucan'da bıraktılar. Çoban ve Cilav Han'ın cesetleri ise develere yüklenerek Hicaz'a doğru yola çıkarıldı. Sultan bu yolculuk için kırk bin dinar harcadı. Cesetler Arafat ve sair yerlerde mahmiller içinde dolaştırıldı. Kurban Bayramı'nda da namazdan sonra toplanan hacılarla tekrar bir cenaze namazı kılındı. Ordan Medine'ye yollandılar. Oranın halkı ve ileri gelenleri de onun adına tekrar bir cenaze namazı daha kıldılar. Sonra da Peygamber mescidinin kible yönüne düşen imaretinin önünde içinde Hz. Osman ve Hz. Hasan'nın da bulunduğu mezarlıkta Emir Çoban'ı toprağa verdiler. İşte Çoban'ın hikâyesi böyle sonlanmıştı.

Çoban'ın çok önemli özellikleri vardı. Güçlü bir itikadı vardı, sağlam bir duruşa sahipti. Geriye pek çok hayrat ve vakıf eseri bıraktı. Özellikle Mısır'da imaretler yaptırdı. Mekke'de suyolu yaptırdı. Kişiliği, mertliği, cansiperaneliği ve vefasıyla Moğol hanlarına nisbetle iyilikleri daha fazla açıklanmıştır.

12.9. Emir Çoban'ın çocukları

Emir Çoban'ın dokuz erkek çocuğu vardı. En büyükleri olan Emir Hasan, Horasan ve Mazenderan ve doğuda Ebu Sa'id'in idaresi altındaki çoğu yerlerin hâkimiydi. Onun üç erkek çocuğu vardı. Çocuklarının en büyüğü Fars, Kirman ve İsfahan hâkimiyetinin bağlı olduğu Taleş idi. Zikredildiği gibi babasıyla beraber Harzem'e hareket ettiler. Oraya ulaştıklarında orada Özbek Padişah'tan önce Harzem Emiri olan Kutluk Timur. Onlara saygı gösterdi ve Padişah Özbek'in yanına gönderdi. Padişah onlara layık bir halde teveccüh gösterdi. Bir müddet sonra bir orduyla Seramî ve Cergız'e gittiler ve o orduda Emir Hasan ve oğlu Taleş gibi büyük

²²⁷ Emir Çoban'ın oğlu olan *Cilav* kelime olarak Moğolca *Dizgin* anlamına gelmektedir. M. Gül, *a.g.e.*, s.228; Bkz. Tuna, *Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler*, **Türkiyat Mecmuası**, C.XVII, İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1972, s.219.

kahramanlıklar gösterdiler. Emir Hasan yaralandı. Sonra Özbek padişah'ın yanına vardı. Padişah çok büyük ilgi gösterdi. Fakat Emir Hasan bu yaradan öldü. Taleş (Taliş) de aynı zamanda beklenmedik bir hastalığa yakalandı. O dahi gençliğini yaşamadı.

Emir Hasan'ın o diğer iki oğlundan Hacı Beg ve Koç Hüseyin birincisi amcasının oğlu Küçük Şeyh Hasan tarafından zehirlendi. Koç Hüseyin'i Süleyman Han öldürdü. Zikredileceği gibi. Emir Çobanın, Emir Hasan'dan sonraki oğlu Memâlik-i Rum hâkimi Timurtaş idi. Emir Timurtaş'ın dört oğlu vardı. İlki Küçük lakaplı Şeyh Hasan, Melik Eşref, Melik Eşer ve Mısır Melik. Her biri kendi konusunda zikredilecektir. Emir Timurtaş Memâlik-i Rum'da büyük işler başardı. Rum'un en uzağından o tarafa döndü. Sivas yakınına varmıştı ki ansızın babası ve kardeşinin vakıasının haberi ulaştı. Sivas'a varmadan olduğu yerden geri döndü. Emirlerini çağırdı ve: “ *şimdi Emir Çoban olmadığına göre gidişat neye varacak ve Sultan Ebu Sa'îd ile nasıl geçineceğiz. Herkes bir fikir ve çare düşünsün.*” dedi. Sonuçta Emir-i A'zam Timurtaş: “ *Bu memleketteki bu sağlam hisarlar böyle günler içindir.*” dedi. Emirlerinden her birini bir hisara gönderdi. Kendisi için de kalelerin en sağlamı olan Larende Dağı'nı seçti. Birkaç müddet bu hisardaydı. Daima bugün yarın Sultanın ordusu gelecek diye korku içindeydi. Sonuçta Mısır'a Melik Nasır'ın yanına bir elçi göndererek durumu açıkladı: “ *Sultan Ebu Sa'id suçsuz yere ve hainlikle babam ve kardeşime kastetti. Şimdi ben ondan korkuyorum. Eğer onun eline düşersem o anda ölüm şerbetini tadarım.*” Melik Nasır onun elçisine değer gösterdi ve çok fazla cesaret vererek: “ *Emir Timurtaş bu tarafa meylettiğine göre ondan mal, mülk ve ordu, hiçbir şey esirgemem.*” dedi. Elçi geri döndüğünde orada gördüğünü ve işittiğini söyledi. Emir Timurtaş, Sultan'dan korktuğundan. Mısır tarafına gitmeye karar verdi. Padişah gibi hazırlandı ve Rum halkından çok miktarda mal aldı. Mevcut hazineleri aldı. Hepsi genç ve yakışıklı, baştan ayağa donatılmış bin tane seçkin atlıyla Rum ülkesini kurtarmayı planladı. Bu azimet ve görkemle Mısır'a yöneldiğinde önce Haleb'e uğradı. Haleb emirleri karşılamaya çıktılar ve hizmetler yaptılar. Oradan Mısır'a yöneldi. Mısır'a ulaştığında Melik Nasır Ona çok büyük saygı gösterdi. Şahane saraya konuk etti. Timurtaş da bahşiş elini açtı ve Mısır sipahisini nimetler ve hediyeler ile kendisine bağladı. Öyle ki hepsi onun inananı ve mülazımı oldular. Melik Nasır, Mısır ordusunun bu hediyeler nedeniyle ona bi'at

etmelerinden endişelendi. Hâkimiyet konusunda istihkak ve isti'dadı Melik Nasır'ınkinden fazla idi.

Melik Nasır beklenmedik bir fırsat buldu ve adamlarını gönderip Timurtaş'ı yakalattı ve başını gövdesinden ayırdılar. Aynı zamanda Abacı isimli bir nöker Sultan Ebu Sa'id'in tarafından elçilik göreviyle Mısır'a gelmiş idi. Timurtaş'ın başını Ona verdiler. H.728 yılının Şevval ayında (Ağustos-Eylül 1328) Timurtaş'ın başını Ucan'a²²⁸, Sultan Ebu Sa'id'in yanına götürdü.

Çoban'ın çocuklarından Hasan ve Timurtaş'tan sonra Dımaşk geliyordu. Dımaşk'ın erkek çocuğu yoktu. Fakat dört kız çocuğu vardı. Kız kardeşlerin en büyüğü Dilşad Hatun 'Adile Muhsine'nin büyüğü idi. Sultan Ebu Sa'id Onu istemişti. Sultan Ebu Sa'id'in ölümünden sonra Emir Şeyh Hasan onu aldı. Şeyh Hasan'ın çocukları Kemandin Kadan ve Sultan Uveys, ondandır. Diğer kız kardeşi Sultan Baht Hatun, Şeyh Hasan'ın oğlu Emir İlkan'a, Emir İlkan'ın ölümünden sonra da Emir Mes'ud Şah İncu'ya verdiler. Emir Çoban'ın oğlu Emir Hasan'ın oğlu Hacı Bey onu istiyordu. Maksudına ulaşmadı. Diğer kızkardeş Döndü Şah Hatun, Emir Şeyh 'Ali Kuşçi'nin eşiydi. Emir Mısır Melik ondandır. Onların kız kardeşlerinden bir diğeri 'Âlem Şah idi. Emir Çoban'ın Dımaşk'tan sonraki oğlu Şeyh Mahmut idi. Ermen hükümdarlığı ve Gürcistan Ona bağlıydı. Dımaşk olayından sonra Ebu Sa'id onun üzerine bir ordu gönderip onu yakalattı. Aynı yıl Tebriz'de ortadan kaldırdı. Ondan geriye dört çocuk kaldı: Pir Hüseyin, Şirven, Cemergan ve Du Âhân. Pir Hüseyin ve Şirven'i Küçük Şeyh Hasan zehirledi. Cemergan ve Du Âhan Emir İlkan'ın teşvikiyle Emir Şeyh Hasan'ın oğlu tarafından öldürüldüler. Bu dört erkek çocuk ve Bağdat Hatun bir anneden idiler. Herat'ta öldürülmüş olan Celav Han Olcâytû Sultan'ın kızı Dolandı²²⁹ Hatun'dan idi. Sati Bik'ten Olcâytû'nun kızı Sivergân oldu. Diğer üç erkek çocuk Syukşah, Yâğî Bâstî ve Nevrûz bir anneden idiler.

²²⁸ Tebriz'in Güneydoğusunda bir bölge. Bkz. M. Gül, *a.g.e.*, s. 227.

²²⁹ Faruk Sümer, *Türk devletleri Tarihinde Şahıs Adları* I, s.324; M. Gül, *a.g.e.*, s.228.

12.10. Sultân'ın Bağdâd Hâtûn ile evlenmesi

Emîr Çoban²³⁰ yenilince ordular Sultan Ebu Said'in tarafına gittiler. Padişah geri dönerek Sultaniye'ye yöneldi. Horasan Emirliği'ni Sârî Tuğay'a²³¹ verdi. Onu o hududa göndererek Errân'a döndü. Padişah'ın, o olaylar arasında Bağdât Hâtûn'a olan sevgisi zerre kadar azalmadı. O şekilde ki engellerin artıp gece gündüz birbirini takip ettiği uzun zamandan sonra bile onun arzusu kafasındaydı. Kadî Mübârek Şâh'ı çağırıp onu Emîr Şeyh Hasan'ın yanına gönderdi ve dedi: “ *İstenilen ve kasdolunan odur ki bildiğin her şekil ve yapabildiğin her biçimde Emîr Şeyh Hasan'ı o hatundan vazgeçirmendir.*” Kadî Mübârek Şâh, Emîr Şeyh Hasan'ın yanına gitti ve: “ *Padişahın fermanı mucibince önemli bir iş için yanına geldim ve bu garip bir emirdir. Fakat padişahın sıhhatine riayet her şeyden daha önceliklidir ve onun tabiatını öyle tanırım ki bu iddiadan vazgeçemez. Hâtûn'u terk etmeniz sizin iyiliğinizdir.*” dedi. Emîr Şeyh Hasan: “ *Padişahın emri can, mal, eş, çocuk ve cariye'nin üzerindedir.*” dedi. Mecburen Bağdâd Hâtûn'u boşadı²³². Bağdâd Hâtûn ve Emîr Şeyh Hasan ayrılınca Kadî Mübârek Şâh Padişah'ın yanına geldi. Kavuşma saadetinin müjdesini başkasına zahmet vermeden ulaştırdı. Padişah acele ediyordu. Kadî: “ *İki taraf uygun bulduğuna göre engel yoktur; fakat dini kanun (şeriât)'a göre iddet geçecek kadar beklemek gerekir.*” dedi. Birkaç günlük ayrılık onun gönülünü yumuşatıp rahatlattı. İddet süresi son bulunca ziyafet için hazırlıkların yapılması emrini verdi. Meşale ve kandillerin yakılmasıyla geceyi gündüze çevirdiler. Güzel sesli şarkıcılar şarkılar seslendirdiler. Şarkıları²³³ gökyüzünü inletti. Öyleki ruhu fazlasıyla okşayan şarkılarından Zühre gökyüzünde döndü. O kadar döndüki o meclistekiler yerlerinde dondular. Akşamın güzel esintisiyle Göklerdeki meleklerin ruhu değişti. Bağdâd Hâtûn izzet tahtına yerleşti. Çobanlılara tekrar bir kapı ve makam belirdi ve Şehinşâh onu düşünerek hoş bir şekilde vakit geçirip yaşadı.

²³⁰ Topkapı ve D. İ.P nüshalarında “ *Emîr Çoban*” olarak geçmektedir.

²³¹ H. Beyânî, *a.g.e.*, “ *Nârîn Tuğây*” şeklinde kaydetmiştir.

²³² İ.H. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s.207.

²³³ H. Beyani, *a.g.e.*, “سرود” şarkı, marş, ilahî anlamındaki kelimeyi “سرور” başkan, lider, reis kelimesiyle karıştırmıştır.

12.11. Nârî Tuğây ile Tâştîmûr'un isyanı ve katledilmeleri

Nârî Tuğây²³⁴, Horasan'a varınca zulmünü artırdı. Emîr Çoban gibi saltanat sürmek, huzurunda tecemmülât ve nökerler toplamak, Sultan'ın huzuruna çıktığı vakit hiç kimsenin onunla beraber olmamasını ve Horasan'ın daha düşük nökerine verilmesini istiyordu. Kafasında bu türden hayaller yer tuttu. Birdenbire, Horasan'a bir ordu'nun hareket ettiğine dair Maverâünnehir tarafından yalan bir haber ortaya çıktı. Nârî Tuğây, Sultan Ebu Said'e Çağatay ülkesi (memâlik)'nden ağır bir ordunun bu diyara hareket ettiğini, isyancılarla savaşabilmek ve yabancı ordunun bu hududa girmesine engel olmak için Büyük bir ordu (sipahi)'nin bu tarafa gönderilmesi gerektiği haberini gönderdi. Onların ordusunun bir kısmının Âb-ı Âmûye'den geçmesi nedeniyle bu konuyu abarttı ki acele etsin. Bu haber Sultan'a yetişir yetişmez Emîr Alî Padişâh, Tâştîmûr ve Muhammed Bîk ve diğer Emîrler ile reisler (serkerde)'in Horasan'a yönelmeleri için büyük ve ağır bir ordu tayin etti. Bu topluluk Sultaniye'ye vardıklarında birkaç gün durakladılar. Nârî Tuğây, Nişâbûr'u yağmalayarak Horasan'ın tamamından bol miktarda mallar (emvâl) alarak Sultaniye'ye ulaştı. Emîrler birbirleriyle görüştüler ve Bağdâd Hâtûn ile Muhammed Gıyaseddîn Reşîd'in üstünlüğünden şikâyetçi oldular. Orduya gidelim ve her ikisini ortadan kaldıralım diye anlaştılar. Bu niyetle Ucân'a kadar geldiler. Sultan onların gelmesini haber alınca endişelendi. Onların yanına birini göndererek, “ *Ben sizi yabancı bir ordunun o hududa girdiğini söylediler diye Horasan'a gönderdim. Siz hangi gerekçe ile geri döndünüz? Eğer yabancı ordu haberi doğru ise ittifakla o diyara dönünüz ve o belayı uzaklaştırınız. Fakat her biriniz görevlendirildiği emri icra etsin.*” dedi. Elçi onlara yetiştiğinde cesaret ve kibirle itaatsizlik göstermek istediler. Yine de itaatsizlikle bağlılık arasında eksik (ma'lûl) bir cevap gönderdiler. Öte taraftan Bağdâd Hâtûn ile vezir onların fena düşüncesini öğrendiler. Emîr Tarhân'ı, Muhammed Bîk ve Tâştîmûr'u yakalayarak Padişâh'ın huzuruna getirmesi için büyük bir azamete o tarafa gönderdiler. Padişah onları tehdit etti. Onlar, Sultan emîrlerden bazısının şefaati ile onların suçunu affedinceye kadar özür dilediler ve ikinci defa Horasan tarafına birlikte gitmeleri emrini verdi. Nârî Tuğây'la birleşince

²³⁴ H. Beyani, *a.g.e.*,’de “*Nârî Tuğây*” olarak yazılmıştır. Hâlbuki incelediğimiz iki nüshada da yukarıdaki gibidir.

tekrar başkaldırdılar. Emîr Alî Padişâh, Kutuyûl'una²³⁵ doğru gitti. İnziva ve uzlete çekildi. O cemaat Sultâniye'ye gelerek orada baskıyla birkaç şeyi kendi tasarrufuna almak istedi. Orada olan emîrler o durumdan haberdar oldular. Onların elinden bir şey gelmeyince bu durumu Sultân Ebu Said'in yanında arz ettiler. Sultan bir orduyu onları yakalamaları için görevlendirdi. Onlar kaçtılar. O ordu arkalarından giderek onları Rey'de²³⁶ yakaladı. Bağlayarak Sultan'ın yanına getirdiler. Nari Tugây ve Tâştîmûr'u Sultan'ın emriyle katlettiler. Bu durum 729 senesinin aylarının sonlarında (1329) vuku' buldu. Ondan sonra Sultan Ebu Said, Emîr Şeyh Alî'yi Horasan Emirliğine tayin etti. Hoca Alaâddîn Muhammed Horasan'a vezir olarak tayin edildi. Müteveccihât-ı Divânî'den başka, reayadan bir Dînâr dahi alınmaması gerektiğini kararlaştırdı. O bir iki yılda Horasan'a tam bir kötülük yol bulmuştu ve insanlar kendi vatanlarından ayrılmış, bunun peşinden tekrar köyler (âbâdânî)' ine yöneldi ve halk kendi ev ile tarlasının üzerine geldi.

12.12. Emîr Şeyh Hasan'ın Kemâh Kalesi'ne gönderilmesi

H.732 yılının aylarında (1332) kıskanç bazı kimseler Emîr Şeyh Hasan'ın, Bâğdâd Hâtûn ile gizlice yazıştığı ve Sultana kast etmek konusunda onunla ittifak yaptığı iftirasında bulundular. Sultan bu duruma inandı. Emîr Şeyh Hasan'ı yakalayıp tutuklattı ve öldürülmesini emretti. Sultan'ın halası olan Emîr Şeyh Hasan'ın annesi Sultan'dan rica etti. Sultan, Emîr Şeyh Hasan'ı ona bağışladı. Köşesine çekilerek bir daha huzuruna gelmemesi ve annesini de yanına alarak Kemâh Kalesi'nde ikamet etmesini kararlaştırdı. Bâğdâd Hâtûn, vakıa araştırılıp iftiracının iftirası aydınlanıncaya kadar bir müddet zor durumda kaldı. Sultan, Bâğdâd Hâtûn'un önceki makamına ulaşmasını ve tekrar cüz'î ve Küllî işlerde yetki sahibi ve vezir olmasını uygun buldu.

Ondan sonra Sultan, Emîr Devletşâh'ı Bilâd-ı Rûm Emîrliği'ne tayin etti. Emîr Devletşâh o tarafa hareket ettiği yolda aniden rahatsızlandı ve Rûm'a vardığında fazla bir zaman geçmedi. Onun vefât haberi ulaşınca Sultan, Rûm Emîrliği'ni Kemâh Kalesi'nde bulunan Emîr Şeyh Hasan'ın uhdesine verdi²³⁷.

²³⁵ H. Beyani, *a.g.e.*, de bu kelimeyi “*Tuyûl*” olarak kaydetmiş. Lügatlerde de bu şekilde geçmektedir.

²³⁶ H. Beyani, *a.g.e.*, de “*Rey*” yazılmamıştır.

²³⁷ Ehrî, *Tarikh-i Shaikh Uvais*, s.153-154; Gül, *a.g.e.*, s.140.

Sultan'ın vefât ettiği zamana kadar Emîr Şeyh Hasan o beldelerde idi. Ondan sonra orada isyan etti.

12.13. Müsâfir İnâk'ın vakıaları ve sırasıyla Emîrler'in tutuklanmaları

734 senesi aylarında (1334) Sultan Ebu Said Fars (Pars) beldeleri ve tabi yerlerin hâkimiyetini Emîr Müsâfir İnâk'a²³⁸ verdi. Emîr Mahmud Şâh İncû, Emir Çoban zamanında birkaç yıl o vilayetin hâkimi idi ve çok fazla kabiliyetliydi. Öyleki Şîrâz, Şebânkâre ve ona bağlı yerlerde yüz Tümen (Tumân) mahsül onun şahsi hazine (emlak-ı hâss)'si olarak toplanıyordu. Bunla birlikte Sultan'ın yanında laübali, küstah, biri idi. Hâkimiyeti ondan almaları ve Emîr Müsâfir İnâk'a vermeleri ona ağır geldi. Emîr Müsâfir İnâk ile düşmanlık ve mücadeleye başladı. Diğer emîrler örneğin Emîr Mahmûd, Emîr İsen Kutluk, Emîr Sultan Şâh bin Nîkrûz, Emîr Muhammed Bîk ve Emîr Muhammed Bîlten'i kendisi ile müttefik yaptı. Sultan'ın mahremliği ve yakınlığı nedeniyle o topluluk tarafından kışkılandırıldı. Onu yok etmek için ittifak yaptılar. Büyük bir ordu (sipâhî) ile Müsâfir İnâk'ın dergâhına gittiler. Müsâfir İnâk, bunu haber alarak damdan dama kendisini Sultan'ın sarayına attı. O topluluk Sultan'ın sarayının iç avlusunun²³⁹ kapısına kadar gittiler o duvara birkaç ok attılar. Müsâfir İnâk'ı isteyerek, Sultanı sarayda kuşatıp sıkıştırdılar. Öyleki Sultan kendisini kurtarmak için Müsâfir İnâk'ı onlara vermek istedi. Bu esnada Emîr Çoban'ın oğlu Emîr Sûrgân ve Hoca Lû'lû' büyük bir kalabalıkla Sultan'ın yanına vardılar. Sultan onlara güvendi. O topluluk bir miktar geri çekildi. Sultan, hepsinin tek tek yakalanması ve öldürülmesi için emir verdi. Vezir Gıyaseddîn Muhammed onlar için şefaatt diledi. Sultan onların kanını bağışladı fakat her birini bir kaleye hapsedilmeleri için gönderdi. Emîrzâde Mahmûd İsen Kutluk Horasan'a Emîr Alî Kûşçî'nin yanına, Emîrzâde Sultanşâh bin Nîkrûz Sîrcân Kalesi'ne, Emîrzâde Muhammed Bîlten'i Bam Kalesi'ne, Emîr Muhammed Kûşçî'yi Natanz, Emîr Şerefeddîn Mahmûd Şâh İncû'yu Isfahân Taberek'ine ve Emîrzâde Mes'ûd Şâh bin Mahmûd Şâh'ı Rûm'a Emîr Şeyh Hasan'ın yanına gönderdi. Sultan yaşadığı sürece bu topluluk o yerlerde tutuklu kaldılar. Ancak Emîr Şerefeddîn Mahmûd Şâh'ı

²³⁸ D.İ.P. Nüshası'nda "İnâk" kelimesi "İnâk" şeklinde yazılmıştır. Esas aldığımız Topkapı nüshasında ise "Enâk" şeklinde –Elif'in üzerinde hemze vardır- yazılmıştır.

²³⁹ H. Beyani, *a.g.e.*, s. 143'te "Kiryâs" yazılması gereken sözcüğü "kerbâs" olarak yazmıştır.

ordugâh (ordu)' a geri götürdüler. Mes'ûd Şâh da Rum'da serbest bırakılarak Niyabet yoluyla Emîr Şeyh Hasan Noyan'ın yanına verildi. Diğerleri tutuklu kaldılar.

12.14. Sultân Ebû Sa'id'in vefâtı

735 senesi aylarının sonlarında (1335), Tûşî Hân bin Cengîz²⁴⁰ Hân'ın neslinden Özbek Padişâh'ın Deşt-i Hazar'dan Memâlik-i Errân²⁴¹ ve Azerbaycan'a saldırdığı haberi geldi. Bahtiyâr Sultan, Ebu Said: “*Düşmanın güçlenmesinden ve galip gelmesinden önce ülkenin²⁴² eksikliklerini tedarik ve telafiye girişmek padişahlık hükümlerinin farzlarındandır.*” fetvasıyla Emîrler ve ordularla Errân ülkesine saldırdı. Henüz kışlak zamanı değildi ve kötü hava koşulları nedeniyle ordunun çoğu hastalandı. Birkaç gün sonra Padişah orada bir hastalığa yakalandı. İki hafta sonra daha iyi oldu ve hamama gitti. Mübarek bünyesinde beklenmedik bir halsizlik ortaya çıktı. Doktorlar çok etkili bir zehirin kullanıldığını anladılar. Tedavi bir fayda vermedi. Ta ki can çekişip o dindar ve hayırsever padişah'ın ruh kuşu beden bağından²⁴³ kurtulup firdevs-i a'lâ'da yuva kuruncaya kadar. Bu olay 736 yılının Rebiülahir ayının 13'ünde (30 Kasım 1335) meydana geldi. Sultansız devlet (mülk) cansız beden ve çobansız sürü gibi oldu.

Böyle bir yerde Özbek Padişah, ağır bir ordu ve sınırsız teçhizatla Şirvân derbendinden geçerek Ab-ı Kur'a yetişti. O zamanda Sultan'ın, hatunlarının tümünden daha çok ilgi duyduğu -muazzam hatun- Dilşâd Hatun binti Emîr Dımâşk Hoca hamile idi. Can korkusundan dayısının oğlu Ali Ca'fer bin Şeyh Ali İrincin ile ordugâh (ordu)'tan Arap mülküne kaçtı. Diyarbekir'de Sultan Ebu Said'in dayısı olan Emîr Ali Padişah²⁴⁴, a katıldı. Ordugâhta sahib-i sa'id, Gıyâseddîn Muhammed Reşîd değerli düşüncesi ve ileri görüşlü aklıyla dikkate değer fikirler verdi. Bunun sonucu olarak emirlerin tamamı fikir ve ağız birliği ederek muhalefet ve çekişmeyi bir kenara bırakıp muvâfakat ve murâfakat tarzını benimsediler. Bahtiyar Padişah Ebu Said'in techiziyle uğraşmadan önce Şehzade Erpây²⁴⁵ Kâven bin Süfyân bin

²⁴⁰ Her iki nüshada da “Çenkiz” olarak kayıtlıdır.

²⁴¹ H. Beyânî, *a.g.e.*, “İrân” s. 143.

²⁴² H. Beyânî, *a.g.e.*, “mülk” kelimesini eksik yazmıştır.

²⁴³ Topkapı nüshasında “*kayd*”, D.İ.P. Nüshası'nda “*kabd*”, Beyânî'de “*kafes*” olarak geçmektedir.

²⁴⁴ M. Gül, *a.g.e.*, s. 159-160.

²⁴⁵ H. Beyânî, *a.g.e.*, s. 145' de “*Erbây*” olarak geçmiştir.

Melik Tîmûr bin Azîk Bûkây bin Tûlî Hân bin Cengîz Hân'ı Padişahlığa aday yaptılar. Ondan sonra mağfûr Padişah'ın tabutunu Hazret'in havâslarıyla birlikte Sultaniye'ye göndererek düşmanı uzaklaştırmanın tedbirleriyle uğraştılar.

SONUÇ

Türk-İslam dünyası başlangıçta Moğolların saldırılarıyla sarsılmış gibi görünse de uzun zaman dilimi içerisinde bu yağmacı ve tahripkâr siyasi teşekkül, uzun yıllar mücadele ettiği İslam ve Türk yapısıyla kaynaşmış böylece İslamlaşma ve Türkleşme sürecini aynı anda yaşamıştır.

İlhanlılar, Moğolların batıyla temasa geçmiş en önemli koludur. Bunun bir sonucu olarak Memlûklara karşı temaslar gerçekleştirilmişse de ciddi bir sonuç alınamamıştır.

Ahmet Tekudar döneminde İslamı kabul eden İlhanlılar, Gazan Han döneminde ise bir İslam devletine dönüşmüştür. Bu hareket başlangıçta rakipleri Memlûklerin İslam kozunu etkisizleştirmenin bir gayretiydi. Ancak zamanla yaşamlarının doğal bir parçası olmaya başlamıştır. İlhanlılar ve Timurlular dönemi sadece siyasal değil, aynı zamanda kültürel boyutuyla da önemlidir.

XIV. yüzyılın başlarına kadar İran, Anadolu, Türkistan vd. yerlerde tarihçilik İlhanlı ve Timurluların himayesinde devam edip gelişti. Bu dönemin önemli tarihçilerinden biri de *Zeyl-i Cami'ü't-Tevârih-i Reşidî*'nin müellifi Hafız-ı Ebru'dur.

İlhanlıların son dönemini ve yıkılışını ayrıntılı olarak anlatan eser, özellikle Sultan Ebu Sa'îd dönemi için önemli bilgiler içermektedir.

İlhanlılar, Anadolu siyasi hayatı üzerinde çok önemli izler bırakmıştır. Köseadağ Savaşıyla başlayan süreç neticesinde Anadolu Moğol tahakkümü altında adeta inlemiştir. Anadolu Selçuklu sultanları onların icazetiyle tahta geçmişlerdir. Buna rağmen Anadolu'da genel valiler görevlendirmişler ve buradaki valilerin halkla olan teması ve yaklaşımı İlhanlılara gösterilen dostça veya düşmanca tavırda etkili olmuştur.

Şüphesiz İlhanlıların Anadolu valileri içerisinde en çok Çoban oğlu Timurtaş'ın görev dönemi dikkati çekmektedir. Onun Sultan Ebu Sa'id'e karşı isyanı ve ona karşı Memlûk Sultanı ile ittifak kurma arayışı ve Mısır'a giden Timurtaş'ın azamet ve ihtişamından çekinen Melik Nasır'ın ordusunun ona meyletmesinden

çekinmesi ve bunu kendisi için bir tehdit unsuru olarak görmesi neticesinde öldürülmesi Anadolu tarihi açısından da önemli bir süreci ifade etmekteydi.

Zeyl-i Camiü't-Tevârih'te, Argun'un döneminde kurulması planlanan fakat buna fırsat bulamadan ölümüyle akamete uğrayan çalışmanın Sultan Olcâytû tarafından gerçekleştirildiğini ve bu şehri kurma nedenlerini (stratejik, coğrafik, ekonomik vb.) uzun uzun belirtmektedir.

Sultan Olcâytû, kendisinden önceki hükümdarların hiçbirinin cesaret edemediği Gilân'a sefer düzenlemesi hem şöhret kazanmak istemesine hem de Horasan ile olan bağı sağlamlaştırmak istemesine neden olmuştur. Gilân'a yapılan seferler münasebetiyle bu bölgenin yönetim anlayışı ve coğrafyanın zenginliği ile fiziki özellikleri ayrıntılı olarak anlatılmıştır.

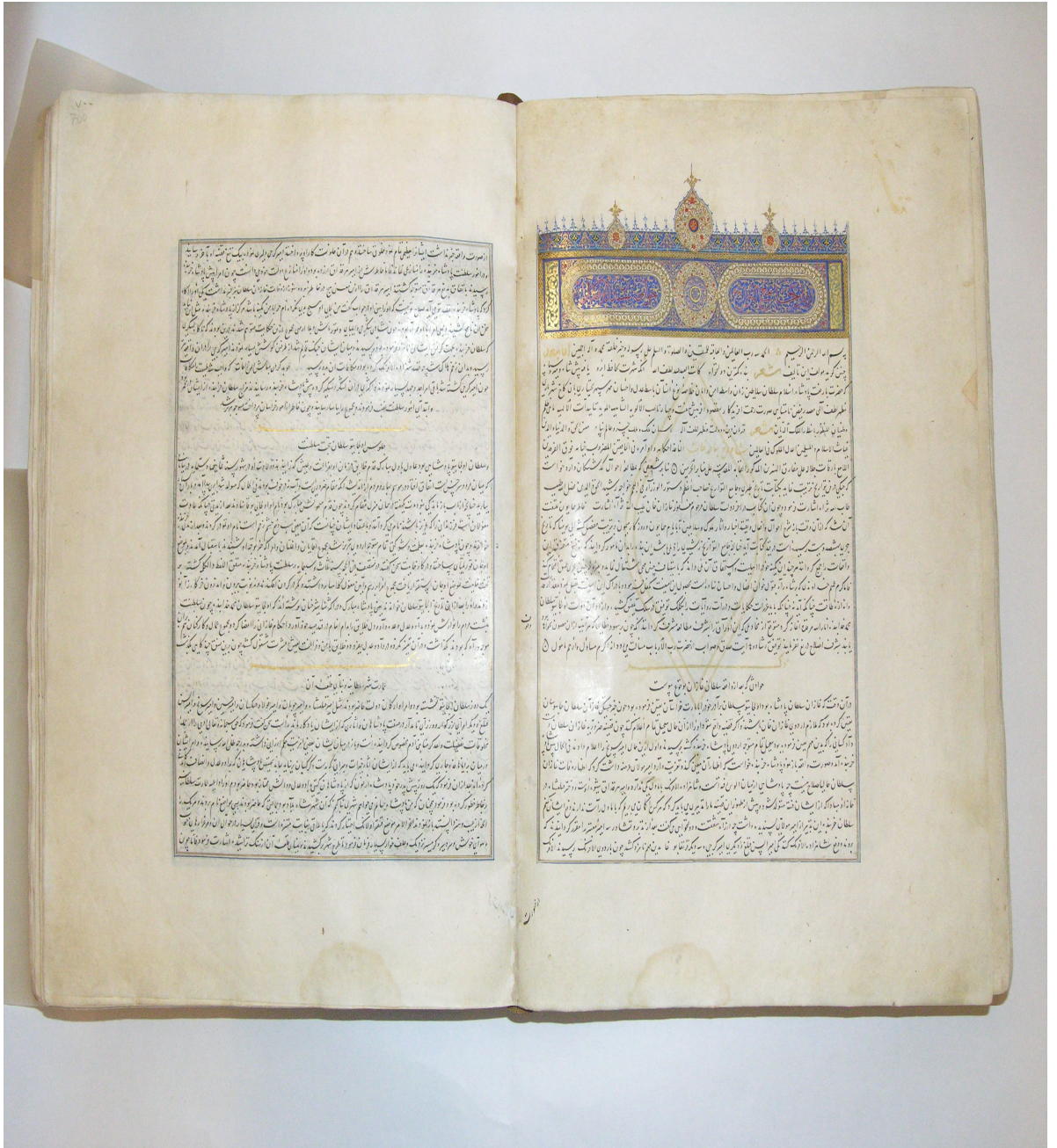
Bir diğer önemli mevzu da geleneksel hale gelen Horasan valiliğine Ebu Sa'îd'in de getirilmiş olması ve bu bölgenin öneminin bizzat Sultan Olcâytû tarafından oğlu şehzade Ebu Sa'îd'e anlatılmasıdır.

Öyle ki burada görev yapan İlhanlı şehzadelerinin tümünün ikbalinin parladığı ve mutlaka saltanat tahtına geçtiğinin bizzat bir hükümdarın ağzından ifade edilmiş olmasıdır. Dikkate şayan bir nokta ise Büyük Selçuklu Devleti'nin de bu bölgeye gelerek burada devlet kurma mücadelesini başarıyla sonuçlandırmasıdır.

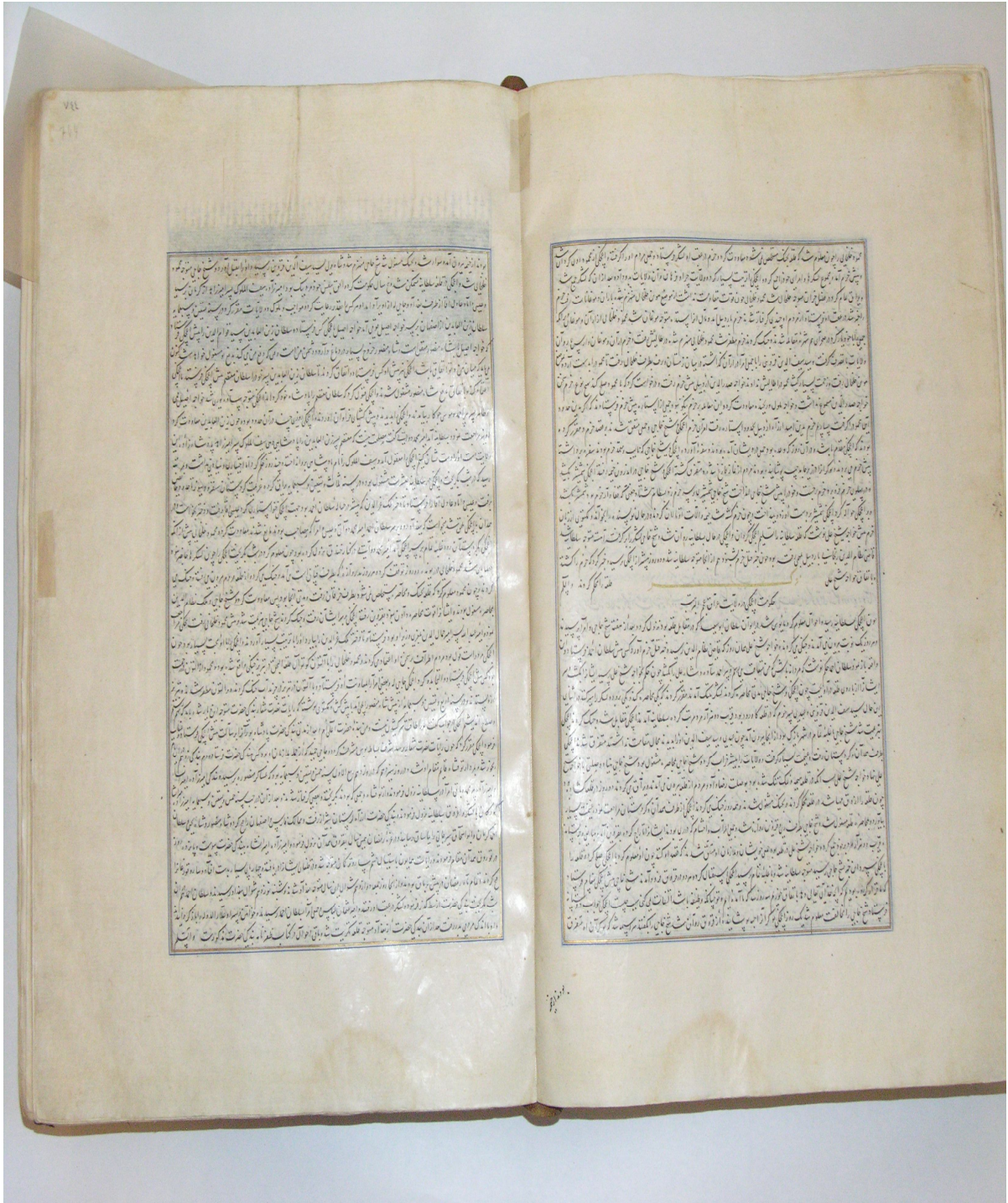
Demek ki hem Moğolların hem de Türklerin İran'da hâkimiyet kurmalarında ve şehzadelerin saltanata geçmelerinde Horasan kilit bir rol taşımaktadır. Bu tarihi gerçeklik bu yetkili ağızdan bizzat Sultan Olcâytû tarafından örnekleriyle oğlu şehzade Ebu Sa'îd'e aktarılmaktadır.

Sultan Ebu Sa'îd dönemine damgasını vuran en önemli kişi şüphesiz Emîr Çoban'dır. Sultan Olcâytû'nun ölümüne yakın Emîr Çoban'ı Emir sevinçle birlikte Şehzade Ebu Sa'îd'in atabekliğe tayin etmesi neticesinde günden güne nüfuzu artmış öyle bir hal almış ki devlet erkânı başlarına gelenleri sultan'dan değil de Emîr Çoban'dan bilmişler ve ona karşı düşmanca bir tavır içerisine girerek fırsat buldukça şikâyetlerini sürdürmüşlerdir. Devlet idaresindeki ve kendi üzerindeki bu nüfuzdan

rahatsız olanlardan biri de Sultan olunca onların hakkında oluşan olumsuz hava neticesinde obanlıların ortadan kaldırılma zemini de oluşmuştur.

Zeyl-i Cami'ü't-Tevârîh'in Topkapı Nüshası'nın ilk sahifesi

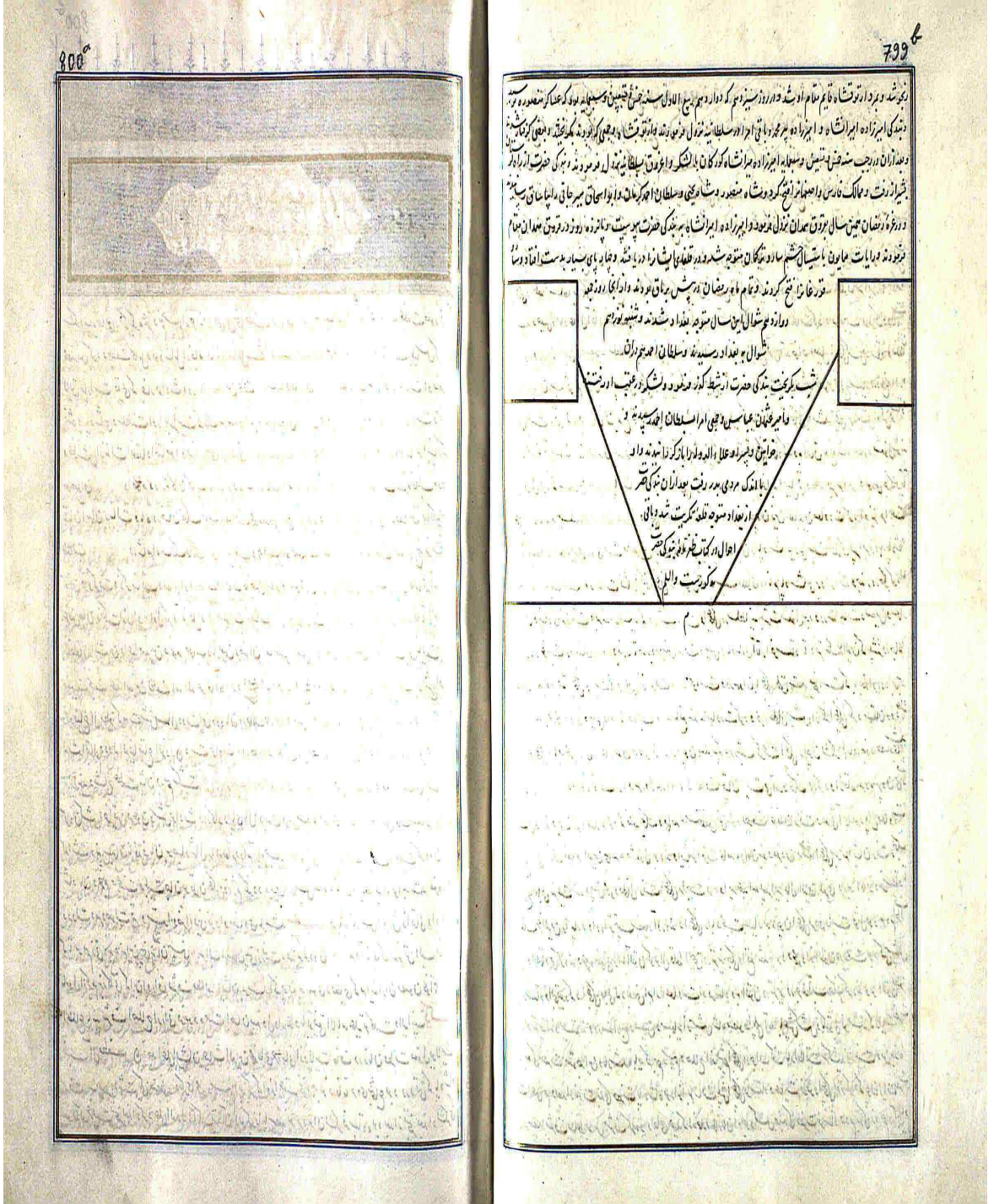
Zeyl-i Cami'ü't-Tevârih'in Topkapı Nüshası'nın son sahifesi

تاریخ سلطنت امیر خسرو

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله رب العالمين والصلوة والسلام على من لا نبي بعده
چنين كرمه وعلو ان تاليف نظم ندره كبرين ودره خورده كابت العبد المذنب طيف الله
كحضرت با دفت پادشاه اسلام سلطان ملایق زمان دامستان خاصه نوع انبساط عدل و انبساط
بانی کاغذ شریفی نظر حضرت عالی مصلحت فیض نیشیای سورت رحمت ازیر کار مقصود از پیش خدمت و چاره و صلاحتی است
المیزبایدت انالیس ماچینظم و طیبان المظنون با نظر الملك الوديان قریب دین دولت نظر لطف پیمان کمال فیض
میں انی وادینا دین غیاث الاسلام السلیق اهل اللوک کمالی فیض **شاهجی بادشاہ** ان الله کما دعا واداره فی انکاف
جایه فوق العزیزین الطامع باوقات جلالت علی مآثر السیفون المظنون العالی المیرت علی من را بر حسن بنا بر شرفی که طاعت
احوال کشکالان دارخواست که چو کرمی درین تاریخ تزیینت با بیست و پنج تاریخ جامع تاریخ تصانیف اعظمی است و از او
فی العجز وایضه الحق والبر فی فضل اسطیغ طالب امر شاه اشارت نمود چون ان کتاب در خدمت سلطان مرحوم
خان خانلیب امر شاه اشارت خواجه یون ملایق آن شد که از آن وقت از شرح احوال و افعال و تقیید اخبار آن
وسلطین تا ایام ما یون در در کار بیون مرتب بعمل گشته الیوم که تاریخ چری بشکند دست رسیده است در
ایر جانی جامع العالی رسیده بی بی باشد این ندره در بیان ماور که در اندک از تاریخ شوق این واقعات را جمع کرده اند
مرشد این کینه خورا ابلت و استحقاق آن فی اندک بر استیفاء چنین عملی شغال غایب و عبره فی فیض غریب عمیق انعام کینه
کرم چو جواد بی که بر شاه قول خوان افعال و احوال پادشاه نهادت بمجمل این استیفاء کلمه فرمود و با درک این استیفاء
نموده بقدرت و انوار طاعت خاندان که خاندان غرابت کجاست و ذرات روایات را کجاست تو فتن از ملک کلمه کینه
دارد ان دولت اهلای سلطنتان مجاهدان را در سر مقدمه آغاز کرمه متوقع از عبادی که این اوراق را شرف طالع شرف کرد
که چون بر سر و نظایر کرمه ان مسنون فرود بود و با بد شرف اصلاح در تاریخ نماند توقیر مشا و در است صدق و بعد
از حضرت رسد الی باب سلامت میورد که در کرمه وادج با مل **کسر** حوالی کلمه از واقعه سلطان خاندان تاریخ
سیرت در آن وقت که خاندان سلطان پادشاه بود اولی سلطنتان برادر خورا با امانت خراسان فیض فرموده بود چون
بجز کسی خاندان سلطان جاسوسان تعیین کرده بود که ملازم درودی خاندان خان باشند و اگر قصه واقع شود او را یعنی نام
ان خان اعلام کند چون قصه هر دو به خاندان سلطان دست داد کسی را که برین مومنین فرموده بود و تجمل تمام متوجه اول
پادشاه خنده گشته بر سینه و اول این حال امیر سید جی را اعلام دادند فی احوال پیش پادشاه خنده آمد و صورت واقعه
با نغز پادشاه خنده خراست که اظهار می کند فرمودت داد امیر مولای عرض داشت کرد که اظهار دولت خاندان سلطان
عابد صلاحیت هر پادشاهی انیس او بوس رفتند پادشاه و پادشاه الافرنک با مال کی نازد و امیر مردان شیوه
اوست و خیز خلقش در خانه او با او که از ایشان نشدند متولد شود و پیش انظور این قصه را در پی می یابد که کرمس را
کمان کی بیگ با مال راست دارد و وضع ایشان کینه سلطان خنده این ترس از امیر مولای سینه داشت و از راه شمشیر و

دو نواسی کت بعد از تیر و شاور صد امیر معتز را سز کرد و اندر کرمه و در دفع شاهانه الا شکر کت کی امیر اسین خلق
امیر کرمی در سز کرد قریباو خابین هم نذر کشید چون از دهی الافرنک رسیدند الافرنک از قدرت واقعه فرزندت ایشان را
تعیین نام نمود خلقی ساختند در آن طوبت کلام از ایراد اخذ امیر کرمی نموده ملک تبع لغت او را خربس بندد او بر کت
پادشاه خنده را نامزدی نامذما خاطرش از امیر مهران آرزو بود و او را مانع دولت فری داشت چون امیر پیش پادشاه خنده
رسیدند اتفاق بر مع هر حق متوجه گشته امیر مهران را ازین منسی بیج در خاطر نمود و دستور از وقت خاندان سلطان خنده
کی او را که کرد که پادشاه خنده متوجه تو بی آید صلاح تو نیست که او را پیش او در جواب کت بی ای ایسیج می کرده ام
چرا این کت باشد که سز از پادشاه خنده شامل این مایه سخن آن مایه کشید و چندی امرا او سزا بود و چون شادی سلوکی بود
و چیده امیش و دلاوری نمود ازین حکایت متوجه شدند درین بود که با کاش که سلطان خنده بخیر کنش ایشان را مردود
بود رسیده و همان ایشان کت نامذما ازین کتشی بسیار نوزد امیر کرمی را در آن واقعه بری رسیده و بران رحم ملک شد
چون خنده از افرنک که در کرمه بود و حکایت آن دور رسیده نظم جوهری ماست این واقعات که در اجاب طیبت را کت
چون امیر کرمی گشته شد باقی امر او و بعد بسیار نوزد و اکثری در آن شکر و سز کرد و چون پادشاه خنده رسیده سلطان
نوزد از ایشان در آن روز دادگار او بر سلطنت غضب فرمود و چون با ریاست رسانید چون طراز امور فرمان خرد
متوجه بر بر شد **کسر** طوبی المایه سلطان تحت سلطنت سلطان المایه پادشاهی بود عدل با اول مبارک
قدم طلاق در زمان او نوزت و بخش کرانیده و ولادت او در شهر سز تا این وقت در میان کیمری و در سز است
اتفاق افتاد در دویم مهار و معهود از اندک اکتام جز در است و آب نوزد بود فی الحال که نوزد ندری می آید و در آن
با ریاست که در آن ایام که نوزد کت در میان خاندان کرمه چون هم عرض می کرد نام عدلای بود تا نوزد از سز
خاک عادت نوزد است نوزدانی را که خیز باشند نام کی که در اندک به احوال ایشان آن است که ان منسی بیج فرمود
نام او نوزد که در کرمه رسیده از کرمه نوزد و چون پادشاه خنده بیعت و شکست نام میورد از درسی تر شرف خرد اهل
و اعلان او را که نوزد او ششده با استقبال آمدند و موضوع احوال قرلمای ساخته و در گذار خدمت سخن گفتند و حضرت
فرمود ایچ شد دیهنا بر سلطنت پادشاه خنده متنقن اللفظ و الکلمه بر تخت غایت موضع احوال استازار است خرد
بر سر و آس منول کلمه پادشاه ذکر کرد آن گفته و نه نوزت بر آن و از نوزد نوزد و در آن احوال تاریخ از
سلطان خنده یعنی پادشاه ملک در اکثر ماسخیر خان نوشته اند که ای سلطنتان خنده از نوزد چون سلفیت نبشت در
نوزدش بود و بعد از عدل و عده داد اول طلاق را با نام انعام در دیده خود آورد و حکم خاندان را انکار کرد و مجموع
دکار کمان هم بر آن دور که نوزد کبر داشت و در آن نوزد کرمه و در داد و عدل میفرمود و طلاق با منق و در خدمت
و عزت شوق گشته چون برین نسق خنده کت **کسر** عادت شهر سلطنته و بیایه نوزد آن یک سلطان
المایه شش بود و در اولی که دولت حاضر نوزد مثل امیر قلیش و امیر چران و امیر و لکلیک و امیر چران و امیر چران
و امیر اسین خلق و دیگر امرا و دیگر که در نوزد نام برادر در خدمت پادشاهان و آن کی که از ایشان با کرمه آمده است حکایت
و فرمود که حق سبحانه و تعالی اسی را از نوزد مخلوقات فیصلت **نوزد که مایه ایچ** یعنی کرمه از نوزد است با نوزد سلطان
یعنی از نوزت حکم از انی اندک بر هر حال در رسیده و امیر ایشان از بران با نوزد جاری کرده اند که امیر از ایشان
خبر از نوزت که در کمان بر نیاید با نوزد یعنی پادشاه کی که بر داد و عدل و انصاف نوزد که در احوال از نوزد که
در نوزت بر نوزد پادشاه و نوزد کمان از نوزد شادان کمانی بود و عدل و انصاف نوزد خنده نوزد و او را عادت سلطان خنده
ظهور کرده بود خنده و کرمی کرمی پادشاه خنده خیر نام کرمه که آن شرمشاد ملاز بود و جمعی که حاضر بود که بر نوزد نوزد

Zeyli-Cami'ü't-Tevârih'in Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa Kitaplığı Nüshası'nın ilk sahifesi

Zeyl-i Cami'ü't-Tevârîh'in Süleymaniye Kütüphanesi Damat İbrahim Paşa Kitaplığı Nüshası'nın son sahifesi

KAYNAKLAR

- Alaaddîn Ata Melik Cüveynî, Tarih-i Cihangüşâ, (Çev. Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1999.
- Aka, İsmail, Timur ve Devleti, TTK, Ankara, 1991.
- Ayalon, David, Outsiders in The Lands of İslam : Mamluks, Mongols and Eunuchs, Variorum Reprints, London, 1988.
- Bartold, W. “Ebu Sa’îd Han”, İA. C. IV, MEB Yay., İstanbul, 1979.
- , “Batu”, İA, C. II, MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- , “Berke”, İA, C. II, MEB Yay., Eskişehir 1997.
- , “Gazan”, İA. C. IV, MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- Çetin, Osman, “Horasan”, DİA, C.XVIII.
- Develioğlu, Ferit, Osmanlıca-Türkçe ansiklopedik Lügât, Aydın yayınevi, Ankara, 2011.
- El- Ehrî, Ebu Bekr Kutbî, Tarikh-i Shaikh Uwais, By J.B. Van Loon, Mouton 1954
- El-Mu’cemul Vesît, Çağrı Yay., İstanbul, 1996.
- Gökalp, Cevdet, Altaylarda ve İç Moğolistan’da Kabileler, Ankara, 1973.
- Gregory Abû'l- Farac (Bar Hebraeus), Abu'l- Farac Tarihi, (Çev. Ömer Rıza Doğrul), C. II, TTK, Ankara, 1987.
- Gül, Muammaer, Doğu ve Güney Doğu Anadolu’da Moğol Hakimiyeti, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005.
- , “Güneydoğu ve Milli Bütünlüğümüzün Coğrafi- Tarihi temelleri”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C. XVI, Mart 2000.
- Hâfız-I Ebrû, Mecmû'a'ü't-Tevârih, İstanbul, Dâmâd İbrâhim Paşa, Nr. 919.
- , Zeyl-i Câmi' el-Tevârih-i Reşîdî, neşr. Hânâbâ Beyânî, Tahran, 1317/1938.
- , Mecmû'a'ü't-Tevârih, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, B. 282, Y. 699^b-744^b.

- “Haşşaşîn”, İA., C. 5/1, MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- Haykıran, Kemal Ramazan, İlhanlı Hükümdarı Ebu Sa’id Bahadır Han Zamanında Doğu Anadolu (1317-1335), Yüksek lisans Tezi, Ankara, 2007.
- Honigmann, E., “Nişâpûr”, İA, C.IX, MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- Huart Cl., “Gilân”, İA, C.IV MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- , “Horasan”, İA, C.VII, MEB, Eskişehir, 1997.
- İbn Hacer, Durar ül-Kâmine II, nşr. Haydarabad, H.1348-1350.
- İbnü’l-Esîr, El- Kâmîl Fi’t-Tarih, c. XII, (Çev. Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın), İstanbul, 1987.
- Kanar Mehmet, Farsça-Türkçe Büyük Sözlük, Birim Yayıncılık, İstanbul, 1998.
- Kazıcı, Ziya, İslâm Müesseseleri Tarihi, İstanbul, 1991.
- Kerimüddin Mahmud Aksarayî, Müsameretü’l- Ahbar, (Çev. Mürsel Öztürk), TTK Yay., Ankara, 2000.
- Kurat, A. N., Türk Kavimleri ve Devletleri Tarihi, Ankara, 1992.
- Lewis, Bernard, Alamut Kalesi ve Hasan El- Sabbah, Nokta Kitap, İstanbul, 2009.
- , “İsmaililer”, İA., C. 5/2 MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- Merçil Erdoğan, Müslüman Türk Devletleri Tarihi, TTK, Ankara, 1991.
- Milani, H. Peyrovi, Ebu Sa’id, Basılmamış Doktora Tezi, A.Ü., 1971.
- Minorsky, V., “Sultânîye”, İA., C. XI, MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- , “Tûs”, İA, C. XII/2, MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- Müneccimbaşı, Sahâifü’l- Ahbâr, Ç. Şair Nedim, C. III, İstanbul 1285/1868.
- Orkun, H. N., Eski Türk Yazıtları, Ankara, 1986.
- Özgüdenli, Osman G., “Nişabûr”, DİA, C.XXXIII,
- , “Merv”, DİA, C.XXIX,
- , Erdoğan, Abdulkadir, “İstanbul Kütüphanelerinde Bulunan Farsça Yazmalar Hakkında Bazı Mülâhazalar”, *Name-i Asina*, 15-16, y.y., 2004.
- Öztürk, Mürsel, Farsça Dilbilgisi, Murat Kitap ve Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Reşideddîn, Tarih-i Mübarek-i Gazanî, nşr. B. Kerimi, Tahran, H.1338.

- Ruska, J. "Serahs", İA, C.X, MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- Sümer, Faruk, Anadolu'da Moğollar, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* I, TTK, Ankara, 1970.
- , Türk Devletlerinde Şahıs Adları I, Türk Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- Spuler, Berthold, İran Moğolları, (Çev. Cemal Köprülü), Ankara, 1987.
- Şeşen, Ramazan, Müslümanlarda Tarih ve Coğrafya Yazıcılığı, İSAR, İstanbul, 1998.
- Tacı's-Selmânî, Tarihname, (Çev. İsmail AKA), TTK Basımevi, ANKARA, 1988.
- Tanci, Ebu Abdullah Muhammed İbn Battuta, İbn Battuta Seyahatnamesi I, (Çev. İnceleme ve Notlar: A. Sait Aykut), YKY, İstanbul, 2000.
- Togan, Z. V., "Herât", C.V/I, MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- , Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul, 1988.
- Tuna, Osman Nedim, Osmanlıcada Moğolca Ödünç Kelimeler, *Türkiyat Mecmuası*, C.XVII, İstanbul Edebiyat Fakültesi, 1972.
- Turan Osman, Doğu Anadolu Türk devletleri Tarihi, Nakışlar Yayınevi, İstanbul, 1980.
- , Türkiye Seçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, TTK, Ankra, 1988.
- T.H., "Olcâyât", İA., C. IX, MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- Uslu, Recep, "Herât", DİA, C.XVII, İstanbul, 1998.
- Uyarı, Mustafa, "İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askerî Yetkililer Ve Nitelikleri" A.Ü. DTCFD. S. 49, 2009, s. 33-47.
- Uzunçarşılı İ.H., Osmanlı Devleti Teşklâtına Medhal, Maarif Matbaası, İstanbul, 1941.
- Vladimirstov, B.Y., Moğolların İçtimai Teşkilatı, (Çev. Abdulkadir İNAN), TTK Basımevi, Ankara, 1987.
- Wilber, Donald N., The Architecture of İslamic Iran The İlkanid Period, Greenwood Press, New York, 1969.
- W. Barthold, "Batu", İA, C. II, MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- W. Barthold, "Berke", İA, C. II, MEB Yay., Eskişehir, 1997.
- Yakubovsky, A., "Merv", İA, C.VII, MEB Yay., Eskişehir, 1997.

Yazıcı, Tahsin, “Mirhand”, İA, C. VIII, MEB Yay., Eskişehir, 1997.

Yuvalı, Abdulkadir, İlhanlılar Tarihi I, Kuruluş Devri, Erciyes Üniversitesi Yay.,
Kayseri, 1994.

SUMMARY

Hafiz Abru's work *Zayl-i Jami' al-tavarikh-i Khoça Rashidi*, following Rashidaddin's work *Jami' al-Tevarikh*, is a crucial written historical resource giving detailed information especially about periods of *Sultan Oljaitu* and *Abu Said Bahadır Khan*.

This thesis basically covers the period beginning from *Sultan Oljaitu*'s death date (H. 703 / G. 1304) to the death of *Abu Said Bahadır Khan* (H. 736 / G. 1335). The events of this period are studied by the way of comparing and contrasting *Hafiz Abru*'s own version in Topkapı Palace and the version Damat İbrahim Paşa Kütüphanesi in Süleymaniye Manuscript Library with the edited version prepared by H. Beyani.

In spite of many Non-Turkish researchers who have studied the periods of *Sultan Oljaitu* and *Sultan Bahadır Khan* we have a limited number of historians studying on the same subject. However, there are a great number of old and respected versions of books related to Iranian language, literature, culture and history in the libraries of Turkey. These versions in our libraries are very important because of their originality and art value.

Ilkhanids are the department of Mongols who were the most effective on Anatolian geography. This state which was Iran-centered wanted to be effective around itself and keep Anatolia under its authority and for these reasons it assigned governors to Anatolia to rule it. The practice of these rulers and their relations with the local people, the names of assigned governors, taxes collected by them and their insurrections are unfurld in this study.

Additionally, there are a lot of information about *Chobanoğulları* in this study. Their uptrend and decline are narrated in detail.

In this thesis as a reflection of the dual organization existed in *Ilkhanid State* the practices of dual vizierate and negative and positive results emerging because of them as well is a remarkable subject.

KEY WORDS: İlkanid State, Sultan Oljaitu, Sultan Abu Said Bahadır Khan, Hafiz Abru, Zayl-i Jami' al-tavarikh-i Khoça Rashidi.

ÖZET

Hafız-ı Ebru'nun eseri *Zeyl-i Cami'ü't-Tevârîh-i Hoca Reşidî* isimli eseri, Reşideddîn'in eseri *Cami'ü't- Tevârîh*'ten sonra İlhanlılar, özellikle Sultan Olcâytû ve Ebu Sa'îd Bahadır Han Dönemleri ile ilgili ayrıntılı bilgi veren çok önemli bir yazılı tarihi kaynak konumundadır.

Bu Tez esas olarak Sultan Olcâytû'nun ölümü (H. 703 /1304)' nden Ebû Sa'îd'in ölümü (H.736 /1335)' ne kadar geçen dönemi kapsamaktadır. Topkapı Sarayı'ndaki nüsha ile Süleymaniye Kütüphanesindeki Damat İbrahim paşa Nüshaları, H. Beyani'nin neşriyle karşılaştırılarak incelenmiştir.

Sultan Olcâytû ve Ebu Sa'îd Bahadır Han Dönemlerini çalışmış pek çok yabancı araştırmacıya karşılık ülkemizde bu konu üzerinde çalışan tarihçilerimizin sayısı pek sınırlıdır. Hâlbuki İran dili, edebiyatı, tarihi ve kültürü ile ilgili pek çok eserin eski ve muteber nüshaları Türkiye kütüphanelerinde bulunmaktadır. Ülkemizde bu konuyla ilgili yazmalar, orijinallik ve sanat değeri itibarıyla da çok büyük bir önem taşımaktadır.

İlhanlılar Anadolu coğrafyası üzerinde en çok etkisi olan Moğol şubesidir. İran merkezli bu devlet, çevresinde etkili olabilmek ve stratejik bir coğrafya olan Anadolu'yu hâkimiyet altında tutmak amacıyla Anadolu'yu atadığı valileri aracılığıyla yönetmek istemiştir. Bu yöneticilerin uygulamaları, yerli halk ile olan münasebetleri, görevlendirilen valilerin isimleri, topladıkları vergiler ve isyanları bu eserde ayrıntılarıyla gözler önüne serdedilmiştir.

Ayrıca Çobanoğulları ile ilgili pek çok bilgi mevcuttur. Çobanoğullarının yükselişi ve gözden düşüşü ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

Tez içerisinde ilhanlıların Türk devletlerinde var olan ikili teşkilatın bir yansıması olan ikili (ortak) vezirlik ile ilgili uygulamalar ve bu uygulamalardan tevellüd eden olumlu ve olumsuz neticeler de dikkate şayan bir diğer önemli mevzudur.

ANAHTAR SÖZCÜKLER: İlhanlı Devleti, SultanOlcâytû, Sultan Ebu Sa'îd Bahadır Han, Hafız-ı Ebru, *Zeyl-i Cami' ü't-Tavârîh-i Hoca Reşidî*.